

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Fekete Vince, Ágh István,
Acsai Roland, Lövétei Lázár László versei

Vári Attila, Géczi János elbeszélése

Standeisky Éva, Magyar Miklós,
Tinkó Máté, Vida Kamilla tanulmánya

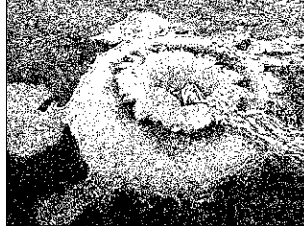
Zelei Péter fotói, Nemes Z. Márió esszéje

2021

MÁRCIUS

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 3. SZÁM

<i>Fekete Vince</i>	3	Halálgyakorlatok (<i>versciklus</i>)
<i>Vári Attila</i>	7	Harmatpont-ember
<i>Ágh István</i>	19	Barátok nevenapja (<i>vers</i>)
<i>Géczi János</i>	21	57.
<i>Győri László</i>	29	A birkózók szőnyege; A veszély; Őszi ének; A lét etetése (<i>versek</i>)
<i>Lövétei Lázár László</i>	32	Feketemunka (<i>versciklus</i>)
<i>Acsai Roland</i>	34	Az egyik nagymama; A másik nagymama; Árvacsalán (<i>versek</i>)
<i>Orosz István</i>	37	Emlékek apámról V.
<i>Benkő Attila</i>	51	Egy naplóból; Cikónál; Zivatar után; Örökség (<i>versek</i>)

<i>Magyar Miklós</i>	53	Hol van már a tavalyi hó?
<i>Standeisky Éva</i>	59	Kassák álommegjelenítései
<i>Szántai Márk</i>	67	Falureprezentáció Oravec Imre prózájában
<i>Tinkó Máté</i>	73	Galgóczi Erzsébet társadalmi identitásának alakulása az 1954-ben keletkezett levelek tükrében
<i>Nemes Z. Mária</i>	82	Sebűszők (<i>Teatralitás és fotográfia viszonyáról Zelei Péter művei kapcsán</i>)
<i>Sűmegi György</i>	102	„Keresztény nemzeti irányba” (<i>A Kecskeméti Művésztelep újjászervezése 1920-ben</i>)
<i>Vida Kamilla</i>	113	„A hagyomány hamis, a lázadás parodisztikus” (<i>Purosz Leonidasz: Egy férfi sosem adja fel</i>)
<i>Hadik András</i>	118	Sűmegi György: Lechner Ödön írásai című könyvéről
<i>Schiller Róbert</i>	127	Megjegyzések Lengyel András Kosztolányi-cikkéhez
		Zelei Péter fényképei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma:** 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • **Tördelés:** VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, (szerkesztő) **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Fekete Vince

Halálgyakorlatok

(Távozó nyelv)

*Anyám mesél, nagyapád negyvenhatban,
vagy mikor, nem tudom, de te tudod, mit
akarok mondani, beledobta oda, a kútba?,*

*igen, ott van azóta is, biztosan, már meg is
rozsdásodhatott, az az ízé, az a..., az a...,*

*nem akar engedelmessé válni a nyelv a szájában,
ez a dermedt és fémszerű húsdarab, tudod,
mire gondolkodok, mondja, tudom, mondom,*

a pisztolyt, vagy kézigránátot?, nem tudom,

*bizonytalanodik el hirtelen, aki birtokosa volt
a szónak valamikor, mert nem találja, nem jön,*

*azt mondja, nincsen, máshol van, és tudja, hogy
tudom, mire gondol, mint aki csak az egymáshoz
tartozás hangjait érti és képezi, az a miféle,*

*az a hogyishívják, pisztoly, mondom, pisztoly,
mondja, s hogy az utóbbi időben, mióta ezeket a
gyógyszereket adják neki... Azok, ők?, kérdezem,*

*igen, nincsenek szavai, gyors, könnyű szavak,
amilyenek valamikor, meggyőzők, finomak, és
érvek sincsenek, hiába próbálgatja a szavakat,
a helyes kiejtést, mert az sem jön mindig, csak*

*néha, váratlanul, ott a kútban, oda dobta, hogy
nehogy megtalálják, mert ha igen, akkor mi lesz?,
mi lett volna, nem tudja, mondja, megölik?, nem*

*tudja, itt van karnyújtásnyira, pár méterre tőlünk,
a föld felszínétől, az udvartól, a betongyűrűk alján,
a sárban, az iszapban, a lerakódásban, mint a nyelv*

*is, az ő nyelve, az is karnyújtásnyira, úgy tűnik, és
mégsem éri el, a pincében, alattunk, a szoba alatt, a
mélyben, ott, valamilyen polcokon, lehajol, nyúl értük,*

*mint egy gyerek, mint gyerekkorában, nyújtózkodik,
s amikor már-már elérné, ujjbegyei érintenék a kérgüket,
súlyosan vissza-*

*zökken, visszazuhan, és remegnek-rezegnek ezek a
polcok, a gyerekkoréi, a felnőttkoréi, esnek és zuhannak
róluk a dolgok, mint a befőttek, bucskáznak alá, valahová,
a mélybe, az iszapba, a sárba, a sötétségbe...*

(Holtág)

*Sürgölődik körülöttem, etetni akar
folyton, egyél,
neked készítettem, neked, érted csináltam,*

*időnként
váratlanul megsimogat, hisz hazajöttem, hozzá
jöttem, hozzá, aki évek óta egyedül él, az ösben,
ott, ahonnan kihalt
anyja, apja, szinte mindenkije, és most
itt vagyok neki én,*

*a ritkán látogató szomszédok, ismerősök helyett
az övé erre az órára, másfél órára, el akar mondani
mindent,
hogy mi történt ma, mit csinált a kertben, mit a
pincében,*

*hogy a tyúkok, a csirkék, s hogy nem lesz
többé már
macskája soha, aki, igen, Aki munkából hazaérve
a tornácon
várja, mindent akar, mindent ide, nekem adni, és
beszélni,*

*mindent elmondani, hogy milyen volt régen,
gyermekkorában,
a szülők idejében, amikor este kiültek a padra,
és sötétedésig trécseltek
a szomszédokkal, de most nincs*

*senki, csak ez az Anu, de az bolond, az még
annyira sem tud beszélni, mint én, mondja, meséli,*

*megszületett,
gyermek volt, majd felnőtt, megismerte, beleszeretett,
összeházasodtak,
gyerekeik születtek, nevelt, felnevelt, aztán szinte
minden
közelebbi hozzátartozóját eltemette,
de túlélte,*

*nem roppant belé, nem roskadt meg alatta, s most
itt áll előttem, mellettem,
hetvenhat évesen, mint egy gyermek, rebbenő
tekintettel, rettenetes fiatalkori, élete
virágjabeli
évtizedek után, amikor az embernek valamivel oldani
kellett*

*azt az iszonyatot, ami akkor volt, apádnak például
alkohollal, el is vitte
ötvennégy évesen, és magára maradt a semmilyen,
csavargyáras
fizetésével, a gyerekeivel, ott, a gödör szélén,
élete derekán,*

*és bele akarta dobni magát, utána akart menni, ment is
volna,
ha nem vagytok Ti akkor, mondja, olyan mélység van
a tekintetében, aminek
alján nem hallatszik az értelem csobbanása, beszélni
akar, mondani
akar, mindent elmondani, de a történetek nem állnak
össze, nincs
lassan áramló idővonal, csak ez a feneketlen mélység,
csupán
egy-egy cserép a múltból, tanácstalanul felvesz
egy-et-egyét közülük,
de kiesik a kezéből, elejti, elveszíti, nem találja, nem*

*tudja
összerakni
őket –*

(O.)

*Szemem láttára sorvad. Elfogy belőle az értelem.
Sötétségbe, a múlt
világába, rettenetes mélyébe süllyed.*

*Egy költő sétál felfelé. Félek, hogy hátra-
fordul. Fel akarja hozni
onnan, ki akarja vezetni őt, fel akarja támasztani
az anyámat!*

Vári Attila

Harmatpont-ember

Aki nem volt halálos beteg, az talán soha sem fogja megérteni, hogy világhírű orvosprofesszorok, a legmodernebb gyógyítási módszerek sikertelensége miatt, a négy műtét után, miért kellett belevetned magadat, sok egyéb mellett, a gyanús csodaszerek után az ezotériába, a tantrikus jógába és hinned a gyógykövek mágikus erejében.

Türkizt kellett tartanod a nyelved alatt, miközben délben és este egy-egy borospohárnyit innod kellett abból a teából, amit a recept szerint másfél gramm szárított gránátalmamag őrleményének, huszonnégy óráig ezüstpohárban duzzasztott ázalékából kellett, hogy fogyasszál, hogy kihajtsa belőled az elhalt rákos sejteket. Az ezoterikus nagymester kristálygyógyász, az ékszerdoboznak is beillő csomagolásba, a drágakő mellé tette elemzését, hogy „a türkizt a torokcsakrához (Visuddha) szokták rendelni, (kommunikáció) a leghatásosabb gyógyító kövek között tartjuk számon, vigaszt nyújthat a léleknek és jóllétet a test számára”.

És azt sem értenék, akik nem éltek át egy halálos betegség végkifejletekor a reménykedést, hogy minek szerezted be azt az 1890-ből származó delejezőgépet, amely a talpadhoz ragasztott elektródákon keresztül percenként hatvan indukált áramütést keltve, a jó sejteket szaporodásra serkentve, kiűzi majd a rák utolsó maradványait is a testedből.

Mindent megpróbáltál, a tantrikus jógától a napi száz tűzhangyacsípéses kezeléstől a varázsgömbig, de semmi sem változott, semmi sem adta vissza a beszédképességedet. Utolsónak ez a vásári varázsgömb maradt.

Senki sem mondta, hogy ez hozza meg a várva várt csodát, de valaha, nagyon régen láttál valamit, amiről kisgyermekként is tudtad, hogy csalás, de becsapva önmagadat azzal, hogy kételkedni kezdél abban, ami valaha egyértelmű volt, hátha mégsem szemfényvesztés részese voltál, megszerezted.

Elfogytak megtakarításaid, öreg szüleid tartottak el, s kétségbeesetten kerestél bármilyen jövedelmet biztosító lehetőséget.

Talán szülővárosod polgármesterének, feleséged első férjének bosszúja volt az az állás, amit akkor kaptál, amikor kérvényeddel a Városházához fordultál.

Országról országra, kórházról kórházra vándorlásod után, vissza kellett költözned a szüleidhez, a megyeszékhelyre, az ország legnagyobb vidéki városába.

Munkát kerestél volna, nem csupán megélhetést, olyan munkát, ami miatt nem kell egész nap a szobád négy falát bámulnod.

Megnémultál már az első műtét után. Csak valami ugatásszerű hangot tudtál kipréselni magadból. Főlösléggé váltál a világ számára, mert kinek is lenne szüksége egy néma színészre?

Az a havi alamizsna, amit nyugdíj jellegű juttatás címszó alatt kaptál, arra sem volt elég, hogy kifizessed azt az egyetlen szobából álló, penészszagú szuterén albérletet, ahová költöztél volna.

Apád miattad aggódó szomorú tekintete, anyád betegséged következményének visszafordíthatatlansága miatti állandó néma zokogása vitt rá arra, hogy el akarj költözni.

Szeretted őket, de nem tudtad elviselni, hogy sajnálatuk alanya lettél, s menekültél volna a szeretetnek, féltésnek ilyen állandósultan látványos és ennyire fojtogató jelenléte elől.

Hirdetések ezreit futottad át, mielőtt megírtad volna az álláskérő levelet, de nem találtál olyan munkát, amit némaként is végezhetél volna.

Telefonos ügyfélszolgálatok kerestek embert, szolgáltatást végző cégek kapcsolattartót, internetes áruházak meggyőző beszédképességű telefonos eladókat. Pizzafutár, gépkocsivezető, személyi edző, korrepetálást vállaló tanár, ezek voltak a leggyakoribban kínált munkakörök. Akadtak szép számmal komoly szakmai felkészültséget igénylő munkát ajánló cégek is. De neked a hivatásodon kívül nem volt semmiféle szakmád, s talán egyre keserűbbé s nyilvánvalóbbá váló cinizmusod miatt az abszurd, teljesíthetetlen feltételeket támasztóakat kerested, amilyenekkel tele voltak az álláshirdető oldalak. Az tetszett a legjobban, amely a kilátástalanság fásultságában meg is mosolyogtatott. „Fiatalítást végző vállalkozás keres olyan húsz év körüli irodai asszisztens női munkatársat, aki reprezentatív megjelenésű, jártas a számítógépes munkában, legalább háromévesi hasonló munkaköri tapasztalattal bír, s szóban és írásban is felsőfokon tárgyalóképes angolul, németül, spanyolul.”

Nem sok lehetőség volt arra, hogy munkát, fizetős elfoglaltságot találj, s bár sokáig húztad, halasztottad, nem akartad megírni a polgármesteri hivatalnak azt a levelet, de a gyógyszereidre is kevés juttatás miatt végül kipréseltél magadból néhány sornyi kérelemmel vegyes önéletrajzot.

Még nem voltál negyvenöt éves, s a színházak és film világa közti ide-oda szerződéseid miatt alig voltak a megélhetéshez, minimális nyugdíjhoz való szükséges éveid, s a tartalékaid felélése, hazaköltözésed után el kellett, hogy fogadd azt a munkát, amit felajánlott a város. A valamikor, ez a nem is olyan hajdan, téged ünneplő közösséged.

Megalázottnak érezted magad azért, hogy munkát kértél, s attól, amit felajánlottak, megcsúfoltnak is tartottad addigi életedet, de összeszorított fogakkal, mint valamiféle penitenciát végezted azt, amit hited szerint egykorvolt nagyvilági életed bűnei miatt rád osztott a sors.

A városi adóhivatal alkalmazottja lettél, munkaköröd a bejelentetlen kutyák, az ebadóval tartozók felderítése lett. Nem kellett hozzá szakismeret, csak az a

valamiféle hang, ami kijött belőled, s amit talán ugatásnak véltek emberek és kutyák.

Lett munkád.

Eleinte nem volt semmi baj, egyhangúan teltek a hajnalok. A kapuknál, bejáratoknál ugattál egy rövidet, s a hajnali csöndben általában válaszoltak is bentről.

És már harmadik éve ugyanaz a menetrended.

Januárban kezdted, s a téli és tavaszi napok eseménytelensége után aztán az első év egyik kánikulai hajnalán megkaptad munkád jutalmát.

Az új lakóparkot jártad, s valamelyik ablakból megbüdösödött, moslékszerű ételmaradékkal, ürülékkel töltött műanyag zacskót dobtak rád. Testedet, fejedet, pólódat, vászonnadrágodat, de még a cipődet is ujjnyi vastag mocskok terítette be, s nem mehettél haza. Nem akartad, hogy szüleid is lássák megaláztatásodat. Átúszad a folyót, s a nádasban, úgy, ahogy lehetett, kimostad a holmidat, addig ráztad a vizes ruhákat, ameddig szinte meg is száradtak, s a nedvességet a napos hőségre bízva, néhány óra múlva, a gyaloghídon át, visszajutottál a város szélére, az ócskapiachoz.

Ott nem keltett feltűnést gyanúsán piszokfoltos gyűrött ruhád, hajléktalan megjelenésed. Lehajtott fejjel iparkodtál át a tömegben, s egy sátorból különös fényjátékot láttál kiszüremelni. Megláttad a varázsgömböt, gyermekkori kísérteties, soha el nem felejtett emléked tárgyát, talán mását, amitől titokban gyógyulásodat remélted, s meg is szerezted.

A munkát nem hagyhattad abba, de a kristálygömb megváltoztatta az életedet. Legalábbis szint hozott hiányoktól fájdalmas, miértekkel telített napjaidba.

Hajnalban végigjárod az aznapra kijelölt házakat, s dolgod végeztével visszaüppedsz a semmibe. A némaság börtönének magánzárkájában élsz, egyforma változatlansággal telnek a napjaid.

Valamilyen, a konokságodban gyökerező düh miatt nem akartad megtanulni a jelbeszédet, mintha arra számítottál volna, hogy nem lehet igaz, hogy örökre néma maradj. És nemcsak remélted, de sokáig hitted is, hogy majd egyszer, a nem is olyan távoli jövőben ismét színpadra állhatsz, mert biztosan visszanyered majd a beszédképességedet. Hitted, hogy megtörténhet a csoda. Az a csoda, amit a varázsgömbtől vártál.

Mára végeztél a bejárással.

Kiugattad magadat.

A lakótelep legmagasabb házának minden emeletén, a szintenkénti tíz lakás összes ajtaja előtt hallattad azt a csaholó kutyára nem, inkább krákolásra hasonlító ugatást, ami a munkád. Azt, amiért a városi adóhivatal megfizet.

Ugatsz, bár nem ez lenne a pontos megnevezése annak a horkoláshoz hasonló hangnak, amilyent talán csak a belterjes túltenyésztés miatt elkorcsosult francia bulldogok hallathatnak.

Tizenkét emelet, szintenként tíz ajtó.

Ma százhusz alkalommal erőlködtél ki magadból valami ugatásfélét, hogy az ajtó belső oldala felől választ kaphass.

Ölebek kaffogásait, nagytestű kutyák morgással kísért, dühös területvédő csaholását hallgattad, hogy aztán egy keresztjellel beikszelhesd táblázatodban az

illegális kutyatartókat, a nemrég bevezetett ebadó türelmi idejének lejárta után a fizetést szándékosan elkerülő tulajdonosokat, a rendelet hatálya alól kibújni akaró gazdikat.

Mára végeztél.

Még nincs is igazi reggel, de már elmúlt a hajnalhasadás fényforrástalanul szétterülő világossága, s mintha még mindig bántanák szemedet a napsugarak, mint első műtétet utáni részleges vakságod napjaiban, most is igyekszel gyorsan hazaérni, mintha félnél meglátni az árnyékkodat az aszfalton.

Szó sincs fényérzékenységről, az igazi ok talán az lehet, hogy a lakóparki eset után nem akarsz emberekkel találkozni az utcán. Sokuk számára ismeretlen vagy, de többségük arcáról le tudod olvasni a hozzád való viszonyukat. Sem megértő sajnálkozásra, sem kárörömmel fűszerezett görbe pillantásokra nincs szükséged, s ha nem is nevezhető menekülésnek az, ahogy hazasietsz, az mégis inkább egy egészen újonnan szerzett tulajdonságod, a némaságod miatti konfliktuskerülés szórtlan megnyilvánulása.

Nem a tévét nézed.

A varázsgömb úgy befészkelte magát az életedbe, hogy csak háttér a képernyő gyengülő erősödő villogása.

Ruhástól fekszel a bevetetlen ágyban, fejed alá gyűrted a paplant, s hanyatt fekvé nem a plafont bővölöd. A fölöslegesen megszerzett varázsgömböt bámulod. Mindig a szegycsontod környékén forgatod, abban a legjobb távolságban, ahol minden kis mozgásával újabb és újabb szögekből mutatja a négy fallá zsuorodott világot.

Tökéletesen tömör üveggömb, de valamilyen felfoghatatlan módszerrel szabályos hegyikristály-féléket csiszoltak a belsejébe. Mintha sok-sok térmértani szemléltetőeszköz alkotná a fociabda méretű, minden irányból felfénylő szivárványait mutogató alakzatot, s aztán bevonták volna áttetsző olvadttal üveggel. Nem héj, nem is üvegbuborék van rajtuk, s ha jó szögbe fordítod, az történik, amit addig csak akváriumban láttál, hogy a víz felülete, mintha tükör lenne, úgy kíséri az alulról a felszín közelébe úszó halakat.

A kristálygömb, akár egy gazdájához szokott macska, olyan ütemesen változtatja a vetített világ formáit, mintha fénnel dorombolna. Sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy rájöhess, a lélegzésed ütemére, ahogy emelkedik és süllyed mellkasoddal együtt az üveglabda, a szobádnak is ritmikusan változó frontális és horizontális látványát tükrözi a mesterien csiszolt mértani testeken. Gúlán, hasábok, csonka gúlán, négy- és hatszögű kockák lapjain láthatnád magadat is, ha olyan szögben tartanád, s ha eléggé nagyok lennének a makulátlanra csiszolt belső felületek.

Gyermekkorod papundekli hengerére, a vásárfiaként nagyanyádtól kapott kaleidoszkópra emlékeztet ez a látvány, de esténként, amikor felgyullad a szobád magasságában az utcai lámpa, egy pillanatra azzá válik, ami miatt megvetted.

Fényvihár dúl benne az egymáshoz viszonyítva különböző szögekben csiszolt oldallapok jóvoltából.

De leginkább nem ezt látod. Az utcai zajszennyezés ellen az örökön bekapcsolt tévéddel védekezel. A sokszoros fénytörés miatt tévéképernyők tucatjai

villóznak a gömb belsejében. Ha olyan szögéből érkezik a fény, akkor a kristály felső kupoláján, mint egy homorú tükörben, néha a sokszorozott tárgyak torzulatát látod, s nem is olyan ritkán, örökre elveszett boldogabb életed emlékképei is áttűnnek ezen a lidérces látomáson. Bevillannak anyád ajándékai, a bekeretezett fényképek, színpadi és filmszerepeid emlékei. És a két nagyobb amerikai filmszereped képei is. Matrózgalléros érettségiző fénykép kislányodról, akit lényegében nem is ismersz.

A színház és a film, a próbák, rádió- és tévéfelvételek mókuskerekében éltél. Film és színház, színház és film, s nyáron a szabadtéri előadások, a várszínházak, s a rád váró tekercsek sokasága a szinkronstúdiókban. A menedzseriroda, aki a szerződéseidet kötötte, úgy egyeztetett rólad stúdiókkal, színházakkal, hogy szabad perceid sem maradtak. Az iroda, akik nem fizették utánad a társadalombiztosítást, nyomorúságos nyugdíjad okozói, lakóautót béreltek számodra, hogy az éjszakai forgatások után haza se kelljen menned. A színház parkolójában aludtál, szinte hetek teltek el úgy, hogy nem jártál otthon. Akartál volna, de nem tudtál menni. Megvetted kölcsönök nélkül a villát, ahol nem is laktatok soha. Maradtatok a feleséged örökségéből vásárolt belvárosi lakásban, mert arra sem tudtál időt szakítani, hogy megbeszéljétek az új lakás berendezését, s döntsetek a költözés időpontjáról.

Most, évek múltán úgy érzed, hogy lehetetlen apaszerepet örököltél. Nem tudtad, hogyan kell apának lenni. Neked sincsenek apás-fiús emlékeid. A te apád a vasúti forgalomirányítási központban dolgozott, tizenkettő huszonnégyeztek, ami azt jelentette, hogy reggel nyolctól este nyolcig az irodában volt, aztán otthon éppen csak vacsorázott, s olvasott néhány oldalt elalvás előtt. Többnyire anyád vette ki a kezéből a számarfülesre szétaludt könyvet. Másnap este nyolcra ment, előtte végigaludta a délutánt, s a reggeli váltás után, ahogy hazaért, már bújt is az ágyba, s végigaludta az egész délelőttöt. És ez így ment csecsemőkorodtól a nyugdíjazásáig, néhány évvel korábban, első műtéted idején hagyta abba a munkát. Csak egy évben vehette ki úgy a szabadságát, hogy veled lehetett volna néhány hétig, de akkor te ifjúsági korcsoportos kézilabdás létedre éppen a felnőtt válogatottba kerültél, s edzőtáborban voltál.

Két kifordított tenyered közé veszed a hihetetlenül súlyos varázsgömböt, mint ahogy valaha a labdát szoktad lepasszolni. Magasba emeled, s pillantásoddal észlelsz valami szokatlant, valamit, amit eddig észre sem vettél. A varázsgömb miatt fedezed fel, hogy anyád újabb darabbal bővítette illusztrált életrajzodat, bekeregette a régi-régi sportújságnak azt a fekete-fehér számát is, amelynek első oldalát szinte teljesen kitöltötte válogatott mezés fényképed, s a lapban rólad közölt írás nagybetűs beharangozása: **A NEMZETI VÁLOGATOTT LEGFIATALABB REMÉNYSÉGE.**

Leengeded a gömböt, s abban a pillanatban fölkapcsolják az utcai világítást.

Talán emiatt, a szinte végtelen irányból történő tükrözés miatt láttál belső szikrázást ebben a vásári gömbben az ócskapiac mellett, akkor, amikor a szaharai forróság miatt elhúzott függöny nyílásán bepillanthattál a jósno barlangszerű sátrába, hogy aztán kézzel-lábbal, de inkább a tenyeredbe rajzolt jelekkel megalkudjál rá.

Ha szendergésre szűkülő pilláid szűrőjén átszivárog a gömbbe zárt hasábok, az optikai prizma szivárványán át színésszpályád fényképeinek látványa, olykor utolsó nagyszerű alakításod, Shakespeare Jagójának szerepében látod önmagad, de leginkább mégis első igazi alakításodat sorolod mindenek elé. Götz von Berlichingen leszel Sartre Az Ördög és a Jóisten című drámájában.

Ez a szerep azért is foglalkoztat mostanában, mert eddigi életed összegzését végezve, jóra, rosszra osztva tetteidet és viszonyulásaidat, egyre biztosabban tudod, hogy nincs és nem is lehet számodra érzékelhető határmezsgye a jó és a rossz között, hogy e két fogalom viszonylagos, s hogy az önámítás és öngazolás olykor egymásba oldja vagy éppen értelmetlenné teszi őket.

Lényegében, jelened és múltad is abban a gömbben él.

A való világ úgy ment el melletted az első műtéted utáni öt esztendőben, mint egy késő éjszakai, utasokat már nem szállító, kocsiszínbe tartó villamos. A varázsgömbnek a világot sok-sok térre bontó valósága miatt eszedbe jut Jaroslav Hasek Svejkjének egyik szereplője, aki rájön arra, hogy a Földön belül van egy másik Föld, de az sokkal nagyobb.

Amit néha beleálmodtál kontinenshiányos, egyenlítő nélküli üvegolygódba, pontosan ilyen volt. Sokkal nagyobb, mint a valóság. De hát ez már nem a kristálygömb hibája volt.

Néhány alkalommal játszottál a felnőtt válogatottban, de igazi szenvedélyed a színjátszó csoport volt. A Falka Színház, ahogy magatokat neveztétek. Szinte valódi profik voltatok. A szakszervezetek művelődési házában igazi nagy színpadon próbáltatok, s az előadásokba beszálltak a városi színház fiatal színészei is. Félig műkedvelő, félig hivatásos volt a társulat, s néhány igazi tehetséget mutató szereped, érett megoldást sugárzó játékod miatt kamasz főszereplős darabot keresett számodra a városi nagyszínház híres rendezője. Abban az évadban minden héten náluk játszottál. Sikered volt, s a nálad sokkal idősebb, harmincas éveiben járó színésznő, szerep szerinti anyád, azt mondta, hogy választanod kellene.

– Tudod, bogaram, itt lenne az ideje, hogy válassz. Harmincévesen már nem leszel felívelő karrierrel kecsegtető játékos, talán már csak az öregfiúk sörmeccsein léphetsz pályára. De színészként éppen akkor leszel abban a korban, amikor eljátszhatod a drámairodalom szinte minden nagy férfiszerepét.

És döntöttél. A színház, a társulatok semmivel össze nem hasonlítható hangulata, a reflektorfény lett a győztes. Boldoggá tett a csapatban repülés, a külvilággal szembeni falkaszellem, a halhatatlanságot adó deszkák fölötti szárnyalás.

A betegségéd következménye, némaságod, ezért több számodra, mint egyszerű tragédia.

Lassan egyedül maradtál, mert írni nem szerettél soha, örök szóbelizőnek tartván magadat, s a megválaszolatlan levelek íróit már telefonon sem hívhattad vissza, mint azt régebben tetted, s a barátságok lassanként kihunytak. Az utolsó levelet gyermekkori barátod, a jogász professzor, a fővárosi egyetem jogtörténettanára írta.

„...és még csak annyit, hogy a társadalomban vannak működő, cselekvő elemek, úgynevezett funkcionális elemek, amelyeket a szakmámban entitásnak nevezünk. Lehet ez akár egy terv, akár egy barátság. Ergo, ami nem funkcionál, az számomra nem entitás. Nem zavarlak többé.”

Nem válaszoltál. Akkor már csak a gömbbel folytattál valamiféle párbeszédet.

Valaha egy hasonló méretű hegyikristály-gömb mágikus hatásának voltál szemtanúja. Talán ötéves lehtétél, nagyszüleid magukkal vittek a Mária-napi búcsúba, s láthattad azt, ahogy sátra előtt, mert a kerekese székese beteg nem fért be a ponyva nyílásán, magasba emeli a gömböt, mint valami szentséget, aztán a rokkant fejéhez érinti a csillagos-holdas mintájú ruhában pompázó varázsló az általa „villámok szférája” néven hirdetett tárgyat. Szikrázni kezdett, valóságos törpevillámokkal bombázta a szerencsétlen ember homlokát. A félig kopasz nyomorék ember maradék hajszálai az égre meredtek, kékesnek tündek, olyannak, mintha foszforeszkáltak volna a déli napsütésben.

– Hoc est corpus meus – ismételte a formulát, kiegészítve az „ez az én testem” értelmű, Jézusnak tulajdonított latin mondást saját varázsigével, ami valahogy úgy hangzott a szájából: „Hoc est corpus meus, hókusz pókusz, harminc év benne tanyázás után távozz belőle Sátán, Hoc est corpus meus, hókusz pókusz apage Satanas.” És megtörtént a csoda. A rokkant, a sokadszorra is elkántált varázsigék hatására fölemelkedett, lábra állt, s az ámuldozó, ujjongó tömeg utat nyitott neki, hogy harminc év nyomorúság után megtehesse első lépéseit.

Fejfájások, szembajosok, kacsakezűek tolongtak a varázsló sátra előtt, várva a bejutásra, hogy velük is csodát műveljen a mágus, s te, sok-sok évvel később, reményt vesztesen, amikor már semmi sem segített rajtad, emlékeidből előhívva azt a jelenetet, vásárról vásárra járva kerested, mert hitted is, hogy létezhet az a kristálygömbbe zárt gyógyító villám.

Kilátástalanságba süppedve, a teljes gyógyulással hitegető kórházi kezelése hiábavalóságának tudatosodása miatt, a szemfényvesztők, a kézrátevéssel energiázó szélhámosok eséllyel kecsgetető szertartásai után, még mindig hittél a csodában, abban, hogy mindenk dacára egészséges leszel, és ismét színpadra állhatsz. De a csalók után még jött az ezotériában reménykedés, a tantrikus jóga, a gyógykövek. Aztán megszegyenítésed, az emeleti ablakból rád öntött szenny után a kártyajós, boszorkány külsejű banya ócskapiaci sátrában megláttad ezt a gömböt. Derékba tört pályádnak ezt az utolsó színpadi kellékét.

És ismét reménykedni kezdteél. A reménytelenek vakbuzgó hitével bizakodtál, hogy veled megtörténhet a csoda.

Előadás közben ajultál el s estél rongybabaként a földre. A nézők azt hitték, hogy ez a zuhanással kezdődő belépőd is része a darabnak, tapsolni kezdtek, s csak akkor csendesedett el a terem, amikor felfogták azt a rémületet, ami kiült a többi szereplő arcára, s amikor minden irányból civilek, jelmezesek rohantak be a színpadra.

A mentősök azt hitték, hogy szélütés ért, de már a sürgősségin kiderült, hogy korábbi rosszulleteidet, indokolatlan vérnyomás-ingadozásodat áttétes agydagana okozta.

Ünnepelt színész voltál, s amikor az időnként fellépő látászavaraid, zsidbadásaid, hangképzési nehézségeid miatt orvoshoz fordultál, az egyik belgyógyász professzor, gyermekkori barátod, képzelt betegnek hitt. A másik, a szívsebész,

kislányod keresztapja, a bemutató előtti feszültségnek tudta be, s még kivizsgálásra is méltatlannak találta tüneteidet.

– A premier előtti stressz. Ne cigarettázz annyit, kávé sem kellene literszámra innod – mondta neked, a teljesen egészségesnek tartott barátjának.

Az első műtét után azt hitted, hogy megvakultál, s csak napokkal szemed világának visszatérése, a fellépő kettős látás kínjai múltán jöttél rá arra, hogy látni látsz, de nem tudsz beszélni, hogy csak ugatásra hasonlító, tagolatlan hangokat hallatsz, ha megszólalsz. Ekkor kezdődött hónapokig tartó vándorlásod a nagyvilágban, amire ráment a házasságod, fővárosi villalakásod, vadásztanyád, hogy aztán szülővárosodban, szüleid lakótelepi lakásában, hajdani szobádban éld további napjaid hiábavalóságát.

Gyűlölködő lettél, olthatatlan bosszúszomjat éreztél minden vélt vagy valós sérelem miatt, s napjaid tehetetlenségének pókhálójában vergődve már nem érdekeltek a könyvek sem. Munkád végeztével, ahogy hazaértél, bekapcsoltad a tévét, mindig ugyanazt a dokumentumfilm-csatornát nézted, bele-belealudva. A gömb vetületei úgy sokszorozták a tévéképernyőt, mintha a világ összes tévécsatornája villogna a belsejében. Álmaidba menekültél, de inkább a varázsgömb másik világában éltél, megfutamodva szorongásos álmaid elől. De néha szerencséd volt. Olyan valós képek elevenedtek meg szunyókálásaid alatt, hogy éreztél a látványt kísérő illatokat is. Nemcsak a színpad volt ezeknek a múltba néző szendergéseknek a visszatérő helyszíne, hanem egyre gyakrabban az erdei vadásztanyád. Gombaszag terjengett az erdő nyári ködében. Nem csak úgy általában gomba, mert éreztél a lila pereszke, a vargánya, a róka-gomba illatát, a puskád égett lőporszagát elnyomó, a tűzrakó parazsára csöpögő szalonna zsírjának füstjét is. Ilyenkor, minden alkalommal tisztán hallottad, hogy énekel, s az a dallam aztán nem hagyott nyugton, mintha életed refrénje lenne, az egész napodra rátelepedve olyan ismétlődően kiűzhetetlen volt, mint oszlásnak induló állattetekből a férgék. „Nem szoktam, nem szoktam kalitkába hálni, / Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőbe járni, / Zöld erdőbe járni, fenyő magot enni, / Fenyő magot enni, gyöngyharmatot inni.”

Igen, a gyöngyharmat. És a harmatpont.

Harmatponton vadászó ember lettél, ahogy gondolataidban magadat elnevezted, s ahogy az időnként fölplislákoló öngúny perceiben meghatározta belső száműzetésé szigorodó, fagyossá dermedő világodat. Úgy éreztél, hogy te magad vagy a környező világodat könnyel áztató harmatpont.

Még mielőtt kiléptél volna a tömbház bejárati ajtaján, már a lakásokban láthattad a harmatos csillogást, az elfojtott zokogás maradékát anyád szemében, aki minden hajnalban a gáztűzhely előtt várt, hogy reggelit készítsen neked, s akinél rendszeresen olyankor tört el a mécses, amikor csak fejbólintással, fejrázással válaszoltál neki.

– Kávé sem kérsz? – szipogta, hogy aztán tiltakozó mozdulataid miatt zseb-kendőjébe temetve arcát, egész testével zokogni kezdjen.

Gyakran gondoltál arra, hogy az ország vezető színházkritikusa, az abban az évadban eljátszott három főszerepedet méltatva, úgy jellemzett a rólad szóló, tanulmányának is beillő írásában, hogy te vagy a könnyek varázslója.

„Akkor is potyognak a nézők könnyei, ha komédiázik, amikor már arcuk merevgörcsöt kapott, s rekeszizom-fájdalmat éreznek a féktelen kacagás miatt, amit néha egyetlen gesztusa, máskor pedig azok a reakciói váltanak ki, amivel lereagálja partnereit. De akkor is könnyekre fakasztja a nézőket, amikor még meg sem történt a dramaturgia szerinti tragédia, s ő, az amúgy semlegesen elmondandót úgy hangszereli, hogy megelőlegezve vele a készülő drámai végkifejletet, a gyengébb idegzetű nézőkből szinte kirobantja sírást.” Írta rólad.

„Csupán csak látok és érzek, és nincsenek mondataim”, gondoltad, s így nem is fogalmazhattad volna meg egy értelmetlennek tűnő meghatározásban, hogy harmatpont-embernek nevezd magad.

Pedig harmatpont-ember lettél.

Hajnalban indultál, s érdekelni kezdett vizesen csillogó cipőd miatt, hogy mikor hull az a harmat, ami néha már a kezdéskor is belepi a növényeket, máskor szinte csak akkor jelenik meg, amikor már fél ötkor végeztél a munkáddal. Érdekelte, mert sehol sem láttál magyarázatot, nem olyan volt, mint a naptárban feltüntetett napkelte, napnyugta, holdkelte, holdnyugta. Sehol nem írták, hogy három óra három perckor leszáll a harmat. Az volt az érzésed, hogy ha semmi máshoz már nincs is közöd, de valahogy te vagy az oka az olykor gyenge esővel is felérő harmatnak. Te vagy a harmatpont. Hiszen miattad könnyezik hajnalonként az anyád is.

Apád régi lexikonjában rákerestél a harmatra, aztán az interneten is, és ott hallottál, olvastál először a harmatpontról. „A harmatpont a levegőnek az a hőmérséklete, amelyen az adott nedvességtartalmú levegő a páratartalomra nézve telítetté válik. A harmatpontnál alacsonyabb hőmérsékleten megindul a víztartalom kicsapódása.”

Cipőd orrát figyelted, hogy nedves-e olyankor, amikor átvágsz a lakótelep fűvén, mert észrevetted, hogy a lakásokban tartott kutyák, valamilyen különleges adottságuk miatt, érzékenyek a harmatpontra. Ilyenkor, minden ok nélkül csaholni kezdenek, ingerlékenyebbé válnak, mintha visszarepülnének abba a háziasításuk előtti falkakorszakukba, amikor a száraz napok tikkadtságának idején a harmatcseppek lenyalogatásával enyhíthettek szomjukon, s amikor társaikkal meg kellett, hogy harcoljanak az enyhét adó cseppekért. Csak a fagymentes napokra volt érvényes ez a szokásuk. Mert ha hóharmat fehérítette a környező természetet, olyan csendesek voltak, mintha hangszállaikat a hallgatásnak ugyanaz a fehér pólyája némította volna el, mint a tiédet.

Amikor a mindenki elől rejtegetett, a végső kilátástalanság napjaiban a jósnőtől megvásárolt gömböt, a hegyikristályt a kezedbe veszed, hiába forgatod. Csak látványt nyújt. Sohasem fénylik föl benne az, amit valaha gyermekkorodban láttál, és ami miatt reménykedve, hosszas alkudozás után megvetted az üveggömböt.

Nem sejtett föl benne az, amit reméltél. Hiába bújtál vele, a földöntúliban reménykedve, megszerzése napján a teljes sötétséget kínáló kamrába, hogy láthatd benne azt a gyermekkori szikrákból álló fényvihart, amiről azt mondták, hogy kristályba zárt gömbvillám, mert talán soha nem is volt tulajdonsága a szerzeményednek az a csoda, amelynek ott kellett volna lennie a

szivárványfénytörésben tündöklő üveglabda belsejében. Az a havas háztetőkre telepedő kékes holdfény remegésére emlékeztető látvány nem akart felvillanni. Ha azt nem is, de legalább olyan foszforeszkáló fényt reméltél látni, mint amilyen világító festéket nagyanyád ébresztőórájának mutatójáról kapartál le, hogy éjjel is követhesd a kompótos üvegben fogva tartott fecskefarkú lepkéd röptét.

De nem volt a gömbben az, amit valaha sziporkázni láttál annak a hajdaninak, a másíknak a belsejében, amikor óvodás korodban nagyszüleid kivittek a Mária-napi búcsúba.

A rákból kigyógyultál, de valójában nem gyógyulhatsz meg soha, a varázsgömb szelleme nem akart neked szolgálni.

Betegségednek ebben az utolsó szakaszában, a gyógyulás reményében megtett ezer és ezer kilométerek, stockholmi, bostoni, tokiói kórházi hetek bizakodása után, szüleid oltalmába menekülten, legyőzöten, úgy érezted, hogy talán ez lehet a megmentőd, hogy talán ez lehet életed legfontosabb tárgya. A varázsgömb. És megvetted a jósnőtől. Tőle, aki eleinte hallani sem akart arról, hogy megváljon szertartásainak legfontosabb kellékétől, a kristálygömbtől, amelyről azt állította, hogy a Jupiter csillagról származik. Már összecsomagolt, segédje lebontotta a sátrát is, amikor végre megkötöttétek az üzletet. Szakértőt hívott, egy ékszerekkel, órákkal az ócskáson seftelő öregget, aki nagyító alatt vizsgálta Rolex órádat, aztán áldását adta.

– Nem hamisítvány, tényleg originált eredeti, és tényleg arany – mondta.

A szeméttel teli térről szedelőzködtek a vásárosok, csak annál a sátonál volt még mindig sokadalom, ahol a sült kolbászt és a papírpohárba töltött ecetszagú bort árulták. Oda akart ráncigálni a jósnő, azt mondta, nem lesz hasznod a gömbből, ha meg nem isszátok az áldomást.

Amikor megmondták az orvosok, hogy soha többé nem tudsz majd beszélni, a beletörődés helyett a reménykedők útját választottad. Biotermékeikkel házaló zugkereskedők gyógyborával, tibetinek nevezett, Himaláját sosem látott gombafőzettel hitegetted magad. Energizáló képességeiket hirdetőktől, médiumoktól vártad a csodát. Azt, hogy újra színpadra léphetsz, hogy lassan ötvenedik évod felé közeledve, de még negyvenes éveid végén eljátszhatod a drámairodalom nagy férfiszerepeit.

Eladtad a zöldövezeti belakatlan villalakást, vadásztanyát, az autódat, s a színházban is gyűjtöttek a kezelésedre, s egy darabig még betegállományban tartott a társulat igazgatója, de lassan elfogytak a tartalékok, mint ahogy a kollegiális együttérzés is.

Maradt az úgynevezett betegnyugdíj, ami arra sem volt elég, hogy emberhez méltó életet élj.

Annak a hajdani kristálygömb hasonmásának vártad a csodatevését, felidézve azt az emlékeidben élő látványt, ahogy az apró villámokkal telített gömböt a kerekesszékhez kötött emberhez nyomja az a hajdani vásári mágus. Pörgette, forgatta a nyomorék ember feje körül, végiggörgette mellén és hátán, s még mindig hallod a bámészkodóknak azt a csodálkozó felmorajlását, ahogy a fénylő kristállyal végrehajtott kezelés után feláll az az ember, kiszedi kocsija ülése alól a

mankóit, amiket térdéhez feszítve széttör, s a tömeg ujjongása közepette elindul a vásártérbe torkolló utcácskák egyikén.

Mélyen beléd ivódott az a látvány. Egy forgatáson el is adtad, s be is került a filmbe. A rendező-operátor, aki talán csak a képsorok különleges hangulata miatt, de lényegében a cselekményhez semmivel nem kötődő vásári körhintát, céllövöldét forgatta, meghallgatta gyermekkori történetedet, s a film költségvetését felrúgva, napokkal kitolva a vásári jelenetre szánt időt, a külvárosi sztori lényegi elemévé, sokszorosán visszatérő motívumává tette a jelenetet.

Talán ez volt az egyetlen kézzel fogható csodatétele a varázsgömbnek.

Szundikálsz, olyan álmos vagy, hogy nem tudsz elaludni, s felvillan vadásztanyádon töltött napjaidnak emlékeiből az a különös hajnali látogatód.

Erika, a kamaszkori szerelmed, későbbi feleséged lepett meg. Az az évekkel korábbi kislány talált rád, akivel a városi színházban együtt játszottál életed első nagyszínházi előadásában. Te voltál a szökevény utcagyerek kamasz a darabban, s ő pedig szerepe szerint az a kislány volt, aki meg akart menteni téged a csavargó élettől.

Valami kialakulóban volt közöttetek. Ártatlan szerelem volt, néha a liget folyóparti vadonjában, hogy senki se lássa, kézen fogva sétáltatok, s még valami csókváltásféle is volt közöttetek. De inkább cetliken leveleztetek, azokra írtatok nagyon sürgős, nagyon-nagyon titkos dolgokat. Osztálytársak, barátnők hordták-vitték a leveleket, naponta többet is.

Azon a nyáron, tizenhat évesen voltál először és utoljára edzőtáborban a nagyválogatottnal. Nem szóltál senkinek, az első hét után összeszedted a holmidat és leléptél. Rájöttél, hogy nem hiányzik neked az a trágárság, amit az edzések után a zuhanyozóban, aztán a csendes pihenő ideje alatt a szobádban, a szobákból hallhatsz a csapattársaktól. Szellemtelenek és durván ostobák voltak a vicceik is, s az sem tetszett neked, hogy csupa jópofaságból, a kiértékelőkön, a többiekhez hasonlóan, még az edző is kislánynak szólított.

– Hiába vagy cseles kislányom, de több erőt kéne, hogy belevigyél a támadásokba – mondta.

Stoppal érkeztél haza. Üres volt a ház, a szüleid még nyaraltak, s aznap nem sétálni mentetek Erikával. Azt mondta otthon, hogy a barátnőjénél alszik, s kora délutántól másnap délig nálad maradt.

Órákig birkóztatok, még a ruháját sem akarta levetni, s úgy aludtatok el, hogy nem is emlékeztetek másnap, hogy ki dőlt ki hamarabb. Hajnalban arra ébredtél, hogy meztelen, s az ingedet gombolgatja, s amikor a két szűz, mert azok voltatok, újra és újra sikertelenül próbálkozott egymással, akkor ártatlan, csilingelő kacagásba kezdett. Nem kikacagott. Nem volt bántó az sem, amit mondott.

– Na, mi aztán jól összemalackodtunk valami szexfélét – mondta, s a hasáról az ingeddel törölgette az ondót.

Sokáig nem láttad. Te érettségi után a színiakadémia diákja lettél, ő pedig két évvel később felvételizett az orvosira, s azokban a napokban fejezte be, amikor meglepett a tanyán.

Talán anyádtól tudta meg a vadászlak címét, betoppant, te még a magaslesen töltött éjszaka után az igazak álmát aludtad. Nem kellett, hogy felébresszen, soha

nem zártad a házat, csak a fegyveredet, s a szűnyoghálós ajtónak még kilincse sem volt, így nem kellett erőlködni, hogy bejuthasson.

Azt sem tudtad az első pillanatokban, hogy ki az, aki melléd bújt, mint ahogy azt is csak később tudtad meg, hogy már asszony volt akkor, két évvel korábban, negyedévesen férjhez ment az orvosgyetem egyik tanársegédjéhez.

A hangjáról ismerted fel a melléd befészkelőt.

– Rájöttem, hogy nem tudok nélküled élni – mondta a lehető legegyszerűbb hangon.

Ő volt számodra, s te voltál számára a beteljesedett szerelem, és soha nem hagyott volna el.

Akkor, amikor még nem gyógyultál ki a rákból, de tudtad, hogy örökre néma maradsz, te kezdeményezted a válást. Nem akartál vele találkozni, levélben jelentetted be a szándékodat, azt írtad neki, hogy nem akarsz koloncként ráakaszkodni az életére.

Most félálomban, a varázsgömbben őt látod, s kutyaugatást hallasz. Soha nem lehetett kutya, nem tudtad volna gondját viselni, most mégis, mintha a vadászház tornácán ugatna, távolodva és közeledve. Egy, aztán két, aztán még több nagytestű kutya hangját hallod, mert biztos, hogy nem ölebek csaholnak. Egészen közelről hallatszik, mintha a gömbből jönne, annyira testközeli az ugatásuk.

Talán már elmúlt éjfél is, amikor végre elaludtál, s nem csak szenderegtél. Igazi mély álom volt, amit teljes testtel-lélelkel átéltél.

Nem hóharmaton, igazi behavazott sarki hómezőn találtad magadat.

Azt álmodtad, hogy otthagyd a munkahelyedet, nem akarsz többé titokban tartott kutyákra vadászni, sem harmatpont-ember lenni.

Abban a lebegésben, amelyben megszűnt nyomasztó világod minden nyomorúsága, magadat látod, ahogy a tundrán egy szánhúzó kutyafogat élén rohansz a holdfénytől kékesen csillogó hóban.

Te is kutya vagy, egy igazi szibériai husky.

És szánt húzol.

Te vagy a vezérkutya.

És jól érzed magad a falkában.

És álmodban ugatni is tudsz.

A falkához tartozás meghozta a hangodat.

És csak ugattál, ugatsz, és ugatni fogsz egy életen át, mindörökké.

Ágh István

Barátok nevenapja (Egy régi vers beteljesedése)

*Akiknek nevenapját ünnepeltük,
eltűnődhetünk ötven év után,
ketten maradtunk hétből, mentegetjük
emlékeinket, akár a katonák
temetve társaikat menet közben,
Kornél vitéz s király druszája, István,
a somfaág s a babérkoszorú napján
koccinthatunk egymással legalább,
köszönjük az életben maradást
az Úristennek, mielőtt kinyúlnánk,
Döbrentei Kornél, július 3.*

*Mit mutat a naptár András-napon?
havas, szigeti síkon hajtunk egy sír felé,
téli verem, fordított nyári sátor
melyet a Duna-ág jeges fénnel karol,
innen már nincs út, mint volt a Ráday
utcából, a világból s önmagából,
mert minden siker vége valami
érte, miatta vesztett Eldorádó,
éjjelente egy kúria kapujából
kulcskereső matatást hallani,
55 év, Simonffy András, november 30.*

*Nyomasztó az István-napi karácsony
megfejthetetlen rossz hangulata,
a szív, melyet halottak napján operáltak,
nem ijesztgette már, mégis vigasztalan
látta a bajt, mintsem tudta volna,
mészárszék ablakán nézett annyi halál,
mint a szeméből, orrán át füstöt ontva
rágta a füstöt, őt meg belüli a rák,
de az igazi ok soha ki nem tudódik
bármilyen pontos is a diagnózis,
66 év, Bella István, december 26.*

*Ha megmentett egy fél világot, Ervin,
elképzелhetetlen volt, hogy meg ne mentsék,
mikor meglepte valami betegség,
a kínok kínját nem jósolta senki,
hiszen eleve gyógyított a szépség,
miként az könyveiből, mosolyából
százkilós szeretete szétsugárzott,
de mikor végül még lehetett látnom,
kreatúrává rombolta a szépszis,
hogy lehet így egyszerre tönkremenni?
70 év, Lázár Ervin, április 26.*

*Neve hatalmat, dicsőséget jelent,
de László egy leválasztott szobában
kopott piros melegítőt viselt,
mint a Pénzügyőr SE röplabdása,
különben költő a kánonon kívül,
konkrét verset írt matematikából,
talán zseni, kinek fantáziája
néha már az örülettel határos,
ki mondaná meg, útjai közül
melyiken ért véget Nakonxipánban?
80 év, Marsall László, június 27.*

*Bálint, az özvegy, feleségül vette
az öregotthont, mondta Bella Pista,
tizenhét évet töltött hanyatt fekvve,
egykori rab, elszigetelve újra,
most ő zárta ki azt, ki őt bezárta,
mintha maga a világ lenne smasszer,
ha fölkerestem minden évben egyszer,
vadászregény volt szekrényén becsukva,
nem kísérhettem utolsó útjára,
mert éppen gerincséróvel operáltak,
88 év Tóth Bálint, február 14.*

Géczi János

57.

A reggelt ugyanolyannak találja, mint valamennyi reggelt. Felébred, végzi a teendőit, amelyek a reggelhez tartoznak, összepakolja magát, és indul a munkába. Régóta nincs szüksége arra, hogy dolgozzon, pontosabban arra, hogy önmaga eltartására, lakása fenntartására a jóslással keressen pénzt, részben, mert nagy igényei nincsenek, részben, mert a pénz, mintha csak fialná valami vagy valaki, szaporodik. Mindennek ellenére, a hétvégektől eltekintve, reggel nyolckor elindul a munkába, kinyitja a hol üzletnek, hogy segélyezési irodának tekintett, vendégei szerint azonban obskurus kócerájnak látott lyukat, mindannyiszor megállapítja, hogy a kellékei a helyükön állnak, az asztalát a vastag szőnyeggel letakartan találja (alatta hevernek a cipői és kényelmes papucsai), a kristálygömbjét nem lepte be a por, a karosszéke melletti szekrénykén keze ügyében hever az olvasószemüvegeinek egyike. A bejárat fölött oldalra futó fényírás vezérlését leállítja, és bekapcsolja a táblát, amelyen ettől a pillanattól kezdve csak az olvasható: Tenyérjósítás. A vendégeket az utóbbi időben előre egyeztetett időpontban fogadja, ha pedig véletlenül új páciense esne be, arra kéri, hogy várakozzon kint vagy a szemközti kávéházban, vagy ha nincs ideje várakozni, esetleg sürgős neki, fáradjon át egy másik tenyérjósához. Vagy a sarkon tébláboló cigányasszonyhoz.

Ez a reggel sem tartozik a szokásosak közé. Letelepedik a székébe, és miután a szokásos nyögéshangokat kibocsátja a torkán, nehogy rekedt legyen, olyasmire figyel fel, amit váratlan, mi több, előre láthatatlan eseménynek minősít. Hallja, hogy valaki lapáttal veri a vizet.

Biztos abban, hogy nem téved. Fából készített csónak áll a part közelében, ott, ahol nem fodrozódnak a hullámok. A hullámok csak ott fodrozódnak, ahol megemelkedik a tenger alja. A csónak tulajdonosa, vagy a bérlője, vagy az eltulajdonítója csapdossa a fehér – bizonyos, hogy fehér – evezőlapáttal a vizet. Az evező lapátszerű, kiszélesedő vége ad ilyen fájdalmas hangot, amikor az ingó, méltósággal emelkedő és süllyedő, de felületén borzolatlan vízre rácsapódik. Valaki kétségbeesetten üti-vágja a tengert.

Judith óvatos. Figyeli az eseményt, amelyből nem több, mint néhány hang azonosítható. Az evező okozta csapódásokhoz a csónak oldalához gördülő, a vízre verődő lapát által elindított apró hullámok zaja társul, egyfajta ritmikus locsogás, ha a lapát nem a teljes felületével ütődik a vízre, akkor aritmikus kotyogás. Mindehhez erősödő aláfestésként társul a parti fenyőfákon zszibongó kabócák összehangolt, eszement recsegése. Az Adria hangzavara érkezik el hozzá.

Azt kell eldöntenie, hogy a jelenből vagy a múltból származik-e a sokféle hangból összeálló versenymű.

– Maga hallja? – kérdi a vendége. Aki nem más, mint kisAjaz. Most, amikor harmadjára érkezik a jósdába, nincs rajta turbán vagy ahhoz hasonló fejfedő. A magyar nap ellen nem kell ilyesmit hordani. A felsőtestén tunikaszerű ruha, semmiképpen nem nevezhető ingnek. Judithnak ideje sincs föleszmélni, a fiú az asztal mögé telepszik. S a nem várt vendéget nem parancsolja ki.

– Hallom. De nem biztos, hogy ugyanannak, aminek maga.

– Mintha tengerparton lennék. Fúvel benőtt part, fák alatt, egy pokrócon. Csupa félárnyékban. A tengeren, egészen közel, bár lehet, nem nagyon közelben, hiszen a víz jól vezeti a hangot, egy csónak ring, a csónakban egy kétségbeesett ember, aki az evezőjével csapkodja a vizet. Hiába, mert a csónak meg sem mozdul.

– Számomra békések ezek a hangok.

– Nem állítottam, hogy nyugtalanítanának – mordul fel kisAjaz.

– Mindezek ellenére Budapesten, bármennyire gyönyörű és bűnös város, nincs tenger. Pineák sincsenek. Talán a botanikus kertekben sem. Az énekes kabócák pedig legközelebb Tihanyban élnek. Tihany félszigetét ugyan egy tó veszi körül, de a Balaton vizét tilos a tengeréhez hasonlítani. A Balaton vize híg, tejszerű, mondjam azt, hogy tejkék?

– Mindegy. Nem zavaró.

A tenger oly kék, amilyen csak lehet a tiszta vízben visszatükröződő enciánkék égbolttól. Némi fenyőzölddel és karsztfehérrel elvegyülten. A part apró kövei – valaki járna ott? – megcsörrennek.

– Azt hiszem, ez a csónak víz alatti szirten akad fenn. A vízfelszínt el nem érő, éppen alatta meghúzódó, hegyes szirtre szűrődik fel – véli Judith, és észre sem veszi, hogy a szakmájában tiltott, privát társalgásba bocsátkozik.

– Talán. De nem mindegy?

– Hát érdekelné, milyen ismeretlen vezetéken kerül át az Adriáról Budapestre ez a hangzavar. Mert nyilván nem természetfeletti jelenségről van szó.

– Nem zavarna az sem. Sőt. Kimondottan vágyom arra, hogy részese legyek egy ilyen eseménynek.

– Nos, miben segíthetek? – Judith tartja a tenyerét, hogy belehelyezze a fiú a magáét. Azon nyomban látja, hogy az elmúlt időszakban egy új történet jelenik meg benne. – No, lássuk!

Azon a vasárnapon Jerma átszellemülten ér haza Mogyoródra. Az autó hangjából jó előre hallható: kinyitja a kertkaput, beáll az udvarra, járva hagyja a motort, kinyitja a garázsajtót, beáll, leállítja a motort, kiszáll, bezárja a kertkaput, ismét csikorog, aztán kiemeli a cuccát az autóból, lerakja, bezárja az autóját, bezárja a garázs ajtaját, felveszi a táskáit, körbemege a kertben és belép. Az ajtóból kiabál.

– Szervusz, kisAjaz! Ettél? – de nem vár választ, berobban a konyhába. KisAjaz az asztalra könyökölve olvas, előtte a félbehagyott vacsora. – Na, legalább ettél. Sovány vagy még mindig. Jól telik a napod?

Jerma maga alá húz egy széket.

– Éjszaka felébredek. Lidércnyomás van rajtam, pedig csak négy helyen csíp meg a szúnyog, azokat vakarom el, attól riadok fel. Aztán valahogy enyhül a

bőrfájdalom, a göböket sem érzem annyira, visszaalszom. Reggel elmész, s arra késztesz valami, hogy vegyem az autót, s induljak. Hogy hova és miért, azt csak akkor konstatalem, amikor Zirchról egy mellékútra térek, röviddel a benzinkút után, s ki van írva, hogy Bakonybél 16 kilométer.

Gyalog indulok a falun túlra, ahol a táblák szerint a Szentkút-kápolnát lelem fel. A tájékoztató tábla szerint a béli monostort alapító Szent Günther és a később vértanúhalált halt Szent Gellért e hely közelében töltött remeteségben néhány évet. Először 1826-ban emelnek az emlékhelyen kápolnát, azt a 19. század végén a ma álló épület váltja fel. Ekkor készül a 14 képből álló stáció és a szikla tetején található kálvária Krisztus, Szűz Mária és Szent János alakjával. Három forrás fakad a kápolna előtt, amelyet kőből rakott medencével foglaltak kútházba. A medence közepén dombormű eleveníti fel Szent Gellért e helyhez kötődő legendáját, valamint emlékét egy szintén Szent Gellértet és egy szarvasborjút ábrázoló szobor őrzi. A kápolna mellett lépcső vezet egy elfalazott sziklahasadékhoz, amely elé egy Lourdes-i Mária-szobor kerül. A szájhagyomány szerint e barlang a remeteség helye.

Hát ide igyekszem? – kérdelem ott magamtól.

A forrásokból táplált, mesterségesen kialakított tó ligetes környékén látok egy tisztást, ahova leheveredek. Páfrányok közé ülök, egy rönkre, amelyre rátalálok, hallgatom a csendet. Egyféle fák nőnek, azt hiszem, az árnyas, de mégsem sűrű erdő bükkös. Szürkésfehér elefántlábak vesznek körül. Termetes fák, lombosak, egy-kettő dől csak el. Egészen különös dolgok találhatóak itt, megszámlolom, hat helyen.

Az erdő hat helyét valaki vagy valakik finoman, alig látható formában átalakítják. A fák közötti teret rendezik át. Két, egymás mellett szorosan nőtt fa törzsét fejmagasságban karvastagságú, de foszlékony kötél övezi. Nagy, jól megkötött görcs dudorodik a két törzsön, kinövéseknek is mutatkozhatnak. A görcsökből kötélvégek lógnak alá, az egyikük rövid, a másikat össze lehet akár érinteni, foszlott végük egymáshoz illeszthető. Néhány lépéssel arrébb három fa közé, de karnyújtásnyi magasan egy tetőféle szerkezet készült. Lekérgezett, ugyancsak karvastag gallyakból kötött háromszögön, ahogyan halhúsban húzódnak a hosszú bordák, egymással párhuzamosan elhelyezett egyenes ágak hevernek, átesik köztük a fény, s a földre halszerű árnyéket vet. Távolban egyetlen fa kidőlt, legallyazott törzse – alig térdmagasságban – lebeg a föld felszíne fölött. Alaposan szemügyre veszem, telik rá az időből: a tízméteres, ha nem több, törzset függőleges pálcák tartják magasan, a ritkás aljnövényzettől alig elkülöníthetőek. Távolabb egy ugyancsak hármast farakáseggyüttes áll. Egyikük talán sátor, talán tűz, egymásnak támasztott gallyakból összehordott, kúpszerű képződmény, a csúcsban ugyanolyan kötéllal összefogva, mint amelyek a két fa övét adják. A kúp alá bekuporodhat az ember, a talajt megtisztítják az avartól, a fűszálakat is kiszedik belőle. A másik jel értelme kevésbé világos. A kötél darab mindkét végét átfűzik egy-egy lukas, öklömnyi kövön, s a kötelet áthajítják a magasan oldalra, majdnem vízszintesen kinőtt, messze jutó ágra. A szimmetrikusan kettéágazó ágvillába akasztják a kisebbik követ, abból csüng alá a függőleges vonalat húzó kötélen függeszkedő másik kő. A csoport harmadik térformája a legkevésbé ad

lehetőséget a fantáziálásra. Hosszú és egyenes ágból, amiként a rudat szokás a falhoz támasztani, készül a főváz. A rúdra, nagyobb szögben, mint a rúd dől a bükkörzshöz, ágbogas, lombtalan gallyakat támasztanak. Annak ellenére, hogy ezek a gallyak létrafokokként nehezen láthatók, az egész mégis olyan, mintha egy langaléta létrát pontosan az átlója mentén a földre elástak volna, a fele tehát a föld alatt, a másik fele fölötté. De ki az, aki rendeltetése szerint tudja használni ezt a létrát?

Az a két fiatal férfi biztosan nem, akik alaposan körbejárják és megszemlélik ezeket a valamiket. Hátizsákosak, pólósak, rövidnadrágosak és túrabakancsosak. Két kutya futkározik velük, s a kutya ugyanúgy megszemlélik az ágakból tákolt alkotmányokat. Az egyik azt állítja, hogy land art-művek, a másik azt, hogy gyermekek készítették, nyilván felügyelet mellett. Az egyik szerint keresztény szimbolikával túlterhelt, a másik úgy vélekedik, hogy nem a dolgok, hanem a dolgok nézője van a keresztény jelképiségtől leterhelve. Szerinte ez a tágas, festői hely szabadtéri vendéglátónak való, ahol a vendégek függőágyakban, függőszékekben és pallókból ácsolt emelvényeken kirakott asztalok körül lócákon foglalhatnak helyet, esténként hatalmas papírlampionok világítják meg az asztalokat, amely lampionok szerepét nappal nem lehet megállapítani, mert pusztá díszeknek tűnnek. A másik azzal érvel, hogy itt nincs olyan infrastruktúra, amely a magyar vendéglátóipari törvények értelmében lehetővé tenné a vendéglátóhely működtetését, se villany, se áram, se mosdó, se egyebek, s mondjuk, miként oldódik meg az elkülönített fekete és fehér mosogatás, hol gyűlik össze a szennyvíz? Az egyik szerint az erdő sajátosságát figyelembe vevő, minimalista környezetet lehet itt kialakítani, a másik vélekedése szerint, akár egyetlen építmény, legyen bár az toalett, vagy az alkalmazottak számára szükséges öltöző, esetleg a nyersanyag tárolásához elengedhetetlenül szükséges kamra, főzőhely és ilyenek, már megszüntetik a hely varázsát, s éppen a vendégcsalogató környezet tűnik el. Az egyik ingerülten mondja, hogy az ilyen, a természet és a kultúra közös javait egyszerűen képviselő hely alkalmassá tétele igényli a legkevesebb befektetést, a másik, ugyancsak ingerülten azt állítja, mindehhez akkora tőke szükséges, amennyivel nemhogy ők, de a vendéglátásban érdekeltté tehető ismerőseik együttese sem rendelkezik.

Majd találkozom velük később, a kápolnában, amelynek valamennyi élénél barnásvörös vakolatsávokat készítenek, részben ez okozza, hogy nagyobbak tűnik, mint amekkora, részben pedig, mivel a sávok kivételével fehérre festik a falakat, olyan, mintha befejezetlen gerendaváz lenne. Az egyik szerint a kápolna légies, a másik szerint egyszerűen érdektelen, és a sváb parasztok haszonelvű szépségesszménye szerint való. Aztán az apszis két oldalfalára helyezett festményeket ítélik meg. Balon Máriát a kisdeddal, jobbon egy nagyon ifjú férfi szentet – a gyermek Jézust? – látnak, s abban igazuk van, hogy bizáncias mintát követőek. A hegyi örményeknél láttam hasonlót. Ikonok, mivel fára festettek. Az egyik szerint a hely szellemének ellentmondanak, a másik ráerősít erre: a templom oldalánál emelt, kis tehénnel együtt ábrázolt Szent Gellért-szobor nyakában egy tizedik században használt kereszt lóg, rövid szárú, tömzsi, szóval kereszt és nem feszület, tehát a kereszt- és nem a Krisztus-imádat jegye szerint készült, miköz-

ben az alak kinézete olyan, mintha Giotto faragta volna a firenzei harangtorony egyik külső fülkéjébe. Az meg milyen? – kérdi az egyik. A másik mondja, hogy égne fordított arcú, aszkétatekintetű, ennek ellenére atletikus, és a testarányai megfelelnek a reneszánsz emberarányokról való elképzelésnek, szóval nem a szenvedés, hanem a szenvedő ember áll a szobrász érdeklődése központjában. Aztán hozzát teszi, hogy arról nem beszélve, hogy a Szent-kút neve eredetileg Borostyán-kút, ami, ugye, azt jelenti, hogy a tárgyi érték helyére egy vallási kerül.

A hegyoldal lépcsős kálváriája felvezet a keresztig. A megváltó keresztje két oldalán az esengő Mária és az erősen nőies Keresztelő Szent János szobra áll, nincs semmi megkapó bennük. Leülök, hogy inkább nézzem a tájat. Hátam mögött a Csúcs-hegy. A Szent Maurícius-kolostorból épp csak látni valamit, az ostobán kanyarokat vető Gerence-patak azonban követhető. Visszaereszkedem a stáció mellett a forrásokig, s majd a templom fölötti hasadék boltívébe állított Lourdes-i Szűz Máriához kapaszkodom fel. A Szűzanya szobra, mondják, hasonlít a Pau patak forrása fölött álló barlang Mária-szobrához, amelyet a tizennégy éves Bernadett útmutatása nyomán, a neki megjelenő Mária kinézete szerint készítettek el. Üldögélek, töprengek ezen a Bernadetten, aki képzelőereje segítségével materializálja Jézus anyját. Lehet, ez a titok nyitja. Van, ki képet fest, van, aki könyvet ír, van, aki papírra vázol egy gépet, amely aztán megvalósítható, ég a kazánjában a tűz, gőzt fejleszt, meghajtja a kerekeket, elindul és pöfög a mozdony – ez a lány Istenanyát teremt.

És kiesem az időből. Arra riadok, hogy megszólal mögöttem egy kő. Magas fejjel csendül meg, mint a cimbalom. Valahonnan elindul, mellém ér, és látom, ahogyan zajosan legördül a hegyoldalon, s nagy csattanással megáll a kőbe foglalt források egyike mellett. S egymás után gördülnek utána a kisebb-nagyobb kövek. Megfordulok, a boltív alól eltűnt a szobor. Na, ennek annyi, mondom, s iparkodom lefelé, nehogy leüssön a lábamról valami görgeteg. De felét sem teszem meg a lejtőnek, a kőomlás abbamarad, és rázendítenek a madarak. Akkora csivitelést én nem hallottam soha. Aztán látom, hogy az eddig vascsövön előcsordogáló víz nagy sugárban spriccel, megtelik a forrás előtti medence, s a víz nem a folyásán csorog a tóba, hanem a medence peremén átcsapva szertesét csap, irányt keres magának. A forrás feletti kőlapon, hogy ne legyen nedves a cipője, a ruhája szegélye, egy asszony áll, s mosolyogva nézi az eget. Hófehér ruhát és vakító fehér köpenyt visel, égszínkéék szalaggal övezett a dereka, lábát aranyrózsa díszíti, imára kulcsolódó kezében rózsafüzért tart.

– Szóval látomásod volt?

– Nem. Ez nem volt látomás. Ez jelenés.

– Nocsak, utolért a megvilágosodás?

– Azt hiszem, igen. – Jerma csöndesen sírni kezd. – Azt hiszem, megkeresztelkedem.

– Nem kereszteltek meg a szüleid?

– Nem! – jajdul föl Jerma. – Úgyhogy keresztoszüleim sem voltak!

KisAjaz türelmesen hagyja, hogy a tenyérjós nézegesse a tenyerét. Judith megrázkódik, feltekint, és hogy befejeződik Jerma története, mármint az, amit a

történetéről kisAjaz tud, ingatja a fejét, valami olyasmit mond, hogy mindez nem tartozik rá. Ezzel neki nincs dolga. És újra megkérdezi:

– Nos, miben segíthetek?

– Az apámat keresem.

– Milyen emberként keressem? – Judith újból megfogja s maga elé húzza az egyszerű fiú és felnőtt férfi széles tenyerét. Jó érzés megtapintani.

– Egy katonát. Mondtam már, úgy tudom. Egy eredetileg katonámbert, aki mindenféle kerülő utakon járva ismét katonává válik. Azeri katona, és itt tartózkodik. Az újságok szerint is. Börtönben, mivel lefejezett egy örményt. Egy másik katonát. Ilyesmi benne rejtőzik a katonák sorsában.

Természetesen mind a ketten nevetnek. De Judith hamar megfegyvelmezi az arcát. KisAjaz bámulja a plafont, mintha onnan segítséget kapna apja alakjának a fölvezetésében.

– Ötvenéves, de az iratai szerint negyvenöt. Magas, úgy száznyolcvan centi, az orra akkora, mint az enyém, de nem dinári típus, hanem kaukázusi. Merthogy azeri, azaz orosz, akinek azerbajdzsáni ősei vannak. Errefelé ilyenfélék nem lehetnek sokan. Szóval sötét bőrű, fekete szemű, és a haja makulátlan fekete. Bár lehet, hogy az elmúlt egy évben, hogy alig hallok felőle, megöszült. Nem lehet megbízni az emlékképben, pláne, ha az a legutolsó.

Judith megborzong. Hogyan lehet valaki katona – őszén?

KisAjaz a plafonon leázás nyomát fedezi fel és repedések vonalait. Mindenféle ábrák rajzolódnak a feje fölé, az egyikben a sirvánsahok kalligráfusok tervezte aláírását fedezi fel, ez egy olyan dinasztia, amelyből kikerült uralkodók ugyan nem viselhetek az elődökéhez hasonló nevet, de a kézjegyüket utánozni kellett. Aztán szafavida ornamentikára lel, csupa kacskaringóra és csupa növényi motívumra talál az egyik sarokban, amelyekből egy vasúti szerelvény bontakozik ki, a mozdonyból – vízfolt nyoma lenne az – gőz- és füstfelhő gomolyog elő, alig látszik az alatta elterülő Volga-menti táj. És lát egy tengert is, a végtelenben feloldódó vizet, amelyen különös tárgyak lebegnek, se nem hajók, se nem haldögök, oldalukra fektetett ipari acélszerkezetek, ha képesek lennének úszni. Az alácsüngő csillárt akasztófa kötelének találja, a gyorsan mozgó, az ablak elé lógó függöny árnyékát pedig egymásba olvadt, szeretkező alakoknak.

– Egyedül élt. Már mint én vagyok az egyetlen családtagja.

Judith kérdően néz, neki az arca munkaeszköz, kisAjaz azonban ezt sem veszi észre. Igyekszik olyannak mutatkozni, akinek nincsenek érzelmei. De Judith tudja, hogy a fiú hazudik. Az emberek többsége hazudik, és igaznak találja a hazugságait. Ez a fiú azonban úgy hazudik, hogy tudja, hogy nem mond igazat. És később is emlékszik majd arra, hogy lódít, füllent, s ezáltal szégyenérzete ébred.

– Tehát ilyen embert keressek a tenyerében. Azt hiszi, hogy ezek alapján megtalálom a maga alakjai között. S miből gondolja, hogy a maga élményei elvezetnek az apjához? Nem lehet, hogy a maga emlékei és a valóság, hogy is mondjam, távol esnek egymástól? Szóval nagy köztük a különbség?

– De. Én semmit sem tudok arról, hogy a két katonai szolgálat közötti időben valójában miből éltünk. Csak annyit, hogy dolgozik, a kínálat és a kereslet között építi ki a kapcsolatokat.

A Horváth Mihály téri Szent József-templom harangjai megszólalnak. Aztán a jezsuiták Jézus Szíve templomáé is, a Mária utcából. Harmadikként pedig a Szent Rókus-kápolna kisharangjának a hangja csatlakozik hozzájuk. De együtt sem oly hangosak, hogy elnyomják a tengert csapkodó evező perlekedését.

– Egy gyilkost kell tehát keresnem. Vagyis azt, aki képes gyilkolni.

KisAjazt azonban ezt, a kijelentés váratlanul éri és mellen csapja. Egy ilyen állítást nem visel el. Rámered Judithra, elkapja a kezéből a tenyerét és föl pattan. Fulladozik a megrökönyödéstől, Judith figyelmesen nézi a száját, a homlokon kidülledő véreket, a remegő orrcimpát, és érzi azt a szagot, ami a megdühödt emberek sajátságáé. Tudja, hogy nagyon nagyot vét. S tudja, hogy nem képes a helyzetet kezelni. A fiú rátámaszkodik az asztalra, majd ellöki tőle magát. Benyúl a zsebébe, egy köteg papírpénzt húz elő, s a markát az asztal lapja fölé kinyitja. Hullnak a bankók, százások, ötszázások, ezresek, ötezresek és tízezesek, számolatlanul. KisAjaz inge alatt darazsak mászkálnak. A fiú dühének tüzeit Judith nagyobbra lobbantja.

– Nem azt mondta, hogy az apja meggyilkolta az örmény származású katonatársát?

– Nem ugyanaz valakit megölni és meggyilkolni. Ölni olykor kell. Gyilkolni tilos.

Erre Judith nem tud mit válaszolni. Lehet, hogy nem értik egymást? Lehet, hogy másról beszélnek? Ráadásul a templomi harangok, s éppen egyszerre, abba hagyják a kongást, s a tenger verésének a hangja erősebbé válik. Judith annyit tud, hogy egy ember pusztult el, kisAjaz pedig, hogy egyetlen örmény, de hogy örmény, csupán egy rövid életre született bárki halt meg.

KisAjaz el sem köszön, kivágódik az utcára. A nyitva maradt ajtóban rövest megjelenik a mára rendelt első páciens, keszeg arcú, aggodalmas tekintetű asszony, akinek megoldhatatlannak tűnik az élete. A férje kártyázik, s ha vesz, a kurvájához jár aludni, mert szégyelli, hogy kisemmizték. A gyerekekkel nem törődik, csak ha józan. Amúgy a története ugyanaz, mint megannyi józsefvárosi asszonyé, akik a város által kiutalt bérlakásokban élnek, ahol a lakásban nincs WC, a folyosó végére kell járni szarni, a közös budiba, s jó, hogy a konyhai csapba bele lehet vizelni, ha éjjel rájön a férfiemberre a szükség. A nők vagy vödörbe eresztik, vagy a függőfolyosót megjárva mennek a húgyhólyagjukat kiüríteni. Az asszonynak szerencsét jósol, s majdhogynem kiteszkolja a jósdából.

Judith gondolatai továbbra is kisAjaznál járnak. Éppen csak átfutotta a kisAjaz tenyerébe írt históriát. Egyetlen olyan történetre sem akad, amelyet korábban ne olvasott volna el, s egyikben sem vesz észre változást – kivéve ezt a jermását. A történetek ugyanolyanok maradtak, amilyenként korábban megismerte. Aztán egy papírlapot fektet maga elé, lesimítja, s a betűket megfontoltan formázza írással.

Kényelmetlenül érzi magát a helyzetben, érkezéskor ringatózik a két lábán, illetve szélesek a grimaszai. A megszólalásakor kényelmet hozó gesztusai vannak, például az orr piszkálása, illetve ahogyan látványosan nem tud mit kezdeni

a karjaival, s hol a háta mögé teszi, hol, amikor felszólítás nélkül leül, az asztal szélébe kapaszkodik. Ugyan az öltözéke könnyed, a helyi szokásokat követő, az úgy súlyát hivatott jelképezni, nem oly horderejű a problémája, hogy szigorúbb kiállítás lenne indokolt. A belépés utáni pillanatok tétovázásra utalnak, nem mutatkozik meg az a karizmatikusság, amelyre a tenyérből következtetni lehet. A beszélgetés elején kényelmetlen számára a téma, a helyzetét nemcsak konkrétan és adekvátul értelmezi, hanem szimbolikusan is. Az asztal szélét megérintve, a kezeivel széles gesztusokat téve magabiztosságról, erejéről igyekszik meggyőzni. Többször mutatja nyitott tenyerét, ami arra enged következtetni, hogy az igazságot osztja meg vele. Többször beszél szaggatottan, feltűnően rövid mondatokban, szinte didaktikusan, ez is mutatja, hogy ismétli saját magát, és valójában unja, hogy elmondja ugyanazt. Szembefordul, nyitott testtartással várja a megjegyzéseket. Több alkalommal látható, hogy gondolkodás közben balra néz, ez az emlékezetben kutatást jelzi, szemben a jobbra nézés füllentő jelével. A folyamatos egyenes testtartása pozitív gesztus. Beszéd közben fejét magasan tartja, egy pillanatra sem szegi le, ez magabiztosságot mutat. Többször mutat olyan jeleket, mint aki nem ért egyet a beszélgetőpartnerrel, s ezzel maga szeretné átvenni a párbeszéd irányítását. Megfigyelhető rajta egy támadó attitűd, azonban a mimika nem ezt támasztja alá, inkább gyanítható, hogy megtámadva és veszélyeztetve érzi magát, amire ő is támadással reagál. A helyzet végére megkönnyebbül, könnyebbé válik a testtartása, teljes mértékben átveszi az irányítást, az utolsó pillanatokban kétségtelenül ő irányít.

Győri László

A birkózók szőnyege

*Talán egy új mű is fakadhat belőled,
csak légy türelemmel, van még rá idő,
serkent a kedv, már közel a nőttető,
állj ki birokra vele, itt van a szőnyeg,*

*a birkózók szőnyege, itt van az ellenfél,
az új mű. Micsoda álom, micsoda
képzelgés ábrándja, gomolyaga!
Még ha földhöz is teremt: igyekeztél.*

*Nem baj, ha szégyen, ha kudarc a vége,
ha két vállra fektet, annyi baj legyen,
de versenyre keltél ama szőnyegen,
jólesett a test forró verejtéke.*

A veszély

*Ki meri a veszélyt megérinteni?
Ki mer szembeszállni, ki olyan héroszi?
Ki meri vetni magát a sűrűjébe?
Ki meri a fájdalmat, a sebet,
magára húzni egy szál jutalomért?
Ki meri a veszélyt leszakítani?
A veszély sűrű, tömör, bonyolult gubanc,
rángathatód ugyan, sohasem ereszt el.
A veszélyen egy szál rózsza nyílik,
merek szakadék alatta.
Zuhanj bele, vérezz,
vagy légy temagad veszély!*

Őszi ének

*Őszi alkony,
mely ha terjeng,
mind sötétebb,
mind sápadtabb,
egyre fojtóbb.*

*Avar lettem
ősz ágról,
a falombnak
aszú alja,
űz a rossz szél,
a gonosz szél
űz magasba,
idébb-odább,
nagy határrá,
kerget, lerak
egy keresztnél.*

*Avarságom
hűs tövében
gyűlik, gyűlik,
el se röpdös,
el se rothad.*

*Szél üvöltöz,
a gonoszság,
varjak, őzek
megtapossák,
lerántják a
kereszt kérgét,
lehántják a
békességét.*

*Komor Krisztus
néz le róla,
útját az őz
arra rója,
kerítések
szökkenője,
nem a bogáncs
csipkedője,
gyenge faháncs
levonója.*

*A szél ordít,
mint a rontás,
száraz avar
a lemondás.*

A lét etetése

*Kövér disznó a hájas élet,
a szűk ólból ahogyan kidagad.
Etesd a szép disznót, tenmagad,
sovány halálnak drága étek.*

*Vidd mélybe a nemlét kilóit,
legalján zörgesd a csontjaid,
vagy hízz, töprengj, ne töprengj, melyik,
a lét vagy a nemlét valódibb?*

*A létre dúródik a nemlét
sötétes árnya, a végtelen.
A nemlétnek nincsen íze sem,
a vályú alján semmi moslék.*

*Jobb habzsolni, csak enni, falni,
az esti tányéron a cupák
feszítse rajtad a hacukát,
s hogyha túl szoros, gombold csak ki.*

*Hagyd rá a filozófusokra
a lét meg a nemlét gondjait,
csak egyél, igyál addig, amíg
életben hagy az égi horda.*

Lövétei Lázár László

Feketemunka¹

Hatodik vignetta

*„Nagyon ébren kellett lenni
Ha aludni akartál
Mert hanem a lelket is
Kihajtotta volna belőled
Egy-egy kávé
Engedélyezett nagy kegyesen
De azt is egyből felhajtotta
Mondtuk is neki hogy
A kávé nem pálinka
A kávé csak nyalogatni szabad.”*

Kólapista

– Tanulmányfej –

*„Más világ volt arrafelé
Az biztos
De én nem szidtam soha
Mi hasznom származik nekem abból
Ha elkezdem szidni?
Itt van például a Coca-Cola
Sokkal hitványabb mint a borvíz
Mégis megisszuk
Vagy az alufelniről
Lemaratjuk véle az ízét
Sőt
Ha megpuffadt a tehén
Apám letöltött neki 2 liter Coca-Colát
Úgy jött vissza belőle a rossz gáz
Mint egy úrhajóból*

---

1 Részletek egy készülő kötetből.

Úgyhogy mondhat nekem bárki bármit –
Szarnak tényleg szar volt arrafelé
De a mai világban
Mi nem szar?”

Feketemunkás-disztichon

Mekkora állat volt! – szomorogja a volt teológus:
„Lőrét innét, mikor van finomabb misebor!”

Kalapácsnap

„Gyalog vagy busszal
Ha volt kocsid akkor kocsival de
At kellett menni a határon
Kaptál egy új pecsétet
Van-e puskád?
Nekem sincs de
Nem tudom hányhavonta
A puskát is le szokás verifikáltatni
Volt egy ismerősöm
Amíg el nem züllött egészen
Irodában dolgozott a vállalatnál
Ő mesélte hogy a kommunizmusban
Az írógépet is leverifikálták a szekusok
Vagy mint az erdészethél
Nem tudom hányhavonta de
Náluk is be kell vinni a központba a kalapácsot
Amivel a fát szokták lebélyegezni
Szóval valahogy így
Ha rendesen akartam dolgozni odakünn
Nekem is volt ilyen kalapácsnapom
Az volt a lényeg
Hogy félig-meddig tiszta legyenek megint.”

Acsai Roland

Az egyik nagymama

Így ni,
nagymama, most te következel,
rólad fogok írni.

Itt vagy, közel,
a lányom kék szemében.
És ott vagy, messze,

az öröklétben.
Érttem.
Ez a dolgok rendje.

És nem értem.
Nyolc gyereket neveltél fel,
nehéz időkben.

Nem kis tétel.
Unokád is lett bőven.
Keverted a neveinket.

Mindegy.
Mit láttál belőlem,
ahogy az arcom kitapogattad?

Mert akkor már vak voltál.
Tenyered kicsit az arcomon hagyta,
azóta ott érzem most már.

Aztán valaki neked is intett,
nem későn, nem korán.
Nem láttad, csak érezted a hívást,

pedig maradtál volna inkább.
A gyerekek, meg az unokák...
Bárcsak mehetne minden tovább!

De lenyomta a kilincset,
és elindultál a férjed után.

A másik nagymama

*Te voltál az anyai nagyanyám,
a Gócza...
A nagyszüleid neveltek fel,*

*az életed nem volt fenéig tejfel,
enyhén szólva.
Háború, árvaság...*

*Nem tehet senki róla.
Megvan még a házatok előtt az akác?
Persze már másé a telek.*

*Alig ismertelek.
Tested korán lett a halálnak kiadott lakás.
Se lakbér, se kaució.*

*Jöttek hideg telek.
Nézegetem a rólad készült fényképeket.
Itt van például ez a fotó:*

*rajta te és anyám, az elsőáldozó.
Anyu kislány,
és te még fiatal vagy.*

*Háttal a ravatalnak.
Észre sem veszel.
Porszem.*

*A temetésedre nem mehettem el.
Most búcsúztatlak, vagy most sem.*

Árvacsalán

*Az egy külön topik
lehetne, hogy hogy
mentettem meg Topit,*

*a fehér pulikutyakölyköt, és tettem pontot
a betegségére, amikor parvós
volt, és ez később is fontos*

*mozzanata lett kapcsolatunknak, mert nem kellett nagy jós-
tehetség ahhoz, hogy sejtsük,
közelebb fog állni hozzám, mint bárkihez. Megnyíltak az ajtók*

*a hűség szobáira, és mi ültünk bennük,
kutya és gazdája,
és úgy éreztük, hogy a nap odabent süt.*

*Most már nem csíp, árva,
emlékének csalánja.*

Orosz István

Emlékek apámról V.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvastam apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplójait olvasva kezdtem gyűjtögetni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, ám be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is mutat valamit, engem is jellemez, mit választok ki a több száz oldalnyi kéziratból, s persze az is, mi jut eszembe róluk.

Az előző részben befejezte az egyetemet és kiköltözött a Collegiumból. Előttem az 1948. május nyolcadikán latin nyelven kiállított PhD-oklevél (summa cum laude) és a június 19-én kelt tanári diploma. Vajon elő kellett göngyölnie mindkettőt, amikor megérkezett Kecskemétre, és bekopogott a Piarista Gimnázium igazgatói irodájának ajtaján? Ő ugyan a minisztériumnak benyújtott pályázatban egykori iskoláját – az akkorra már államosított református gimnáziumot – jelölte meg mint kívánatos helyet, azt is csak másodikként egy budapesti gimnázium után, mégis a piaristákhoz nevezték ki. Az igazgató urat egyébként Szóts Rudolfnak hívták (akinek a neve az ő *Memoárjában* meg az én hozzátoldott szövegeimben is elő fog még kerülni).

Az oklevelek tehát megmaradtak, sőt egy hatvan évvel később írt emlékezésében még a vizsgatételeket is fel tudta sorolni. Volt még egy harmadik, viszonylag könnyű, ám nélkülözhetetlen megmérettetés: *Ahhoz, hogy tanári állásra pályázhassam, tisztiorvosi bizonyítványra is szükség volt. Az orvos a kezében tartott ceruzáról megkérdezte: mi az és milyen színű. Megfelelő feleletet adtam, ő pedig bizonyítóványt arról, hogy testileg és szellemileg ép és egészséges, közszolgálatra alkalmas vagyok.*

Eszembe jut egy másik orvos; katonai sorozás volt, s apám látáshibája ürügyén (kisgyerekek kora óta szemüveget hordott) próbálta megúszni a szolgálatot: Nem gond, majd éjszakai bombázó lesz – nyomta rá az „alkalmas” pecsétet a papírjára. Az 1949-es alkotmány vezette be újra a sorkötelezettséget, ami hároméves szolgálati időt jelentett volna, de akkor már az apámnál fiatalabb korosztályokra koncentráltak. És talán bombázógépük sem volt annyi, hogy alá is jusson egy. A sorozáskor eszébe juthatott a *Válaszban* is publikáló Veres Péter – a Parasztpárt elnökeként honvédelmi miniszter volt –, aki azzal nyugtatta a folyóirat fiataljait, amíg én vagyok a miniszter, nem lesz baj, tudniillik, ha baj lesz, én már nem leszek az. 1948 szeptemberében váltották le.

Az, hogy tanár akar lenni, nem is volt kérdés. Egy későbbi tanítványa, Szabó János, rossz egyetemi élményeire hivatkozva cikket írt *„Miért nem lettem tanár”* címmel. Apám egy válaszcikkében (*Miért lettem tanár*) felsorolta azokat a példaképeit, akik miatt nem is gondolkozott más hivatáson. *Mi adott bátorságot és biztatást ahhoz, hogy nekivádjunk ennek a nehéz pályának? Mindenekelőtt néhány nagyszerű tanár személyes példája. Nemcsak a középiskolában, hanem az egyetemen is találkoztam igazi nevelőkkel, akik egyéniségükkel sugározták a formulákba nem rögzíthető, pontokba nem foglalható, megtanulhatatlant, de követésre serkentőt: máig is nekik vagyok hálás azért az örömeért, amelyet a tanári hivatásban találtam. Cikkedben elretentő példákat idéztél egyetemi tanulmányaidból. Hadd emlékezzem én – válaszul – néhány felejthet-*

len tanáromra. Hosszan ír róluk, Keresztury Dezsőről, Pais Dezsőről, Tomasz Jenőről, Péter Gyuláról, Makay Gusztávról, de a legrezletesebb bemutatás Horváth Jánosé. Azt hiszem, ő volt rá legnagyobb hatással. Horváth abban az évben fejezte be a tanítást, amikor apám elkezdte. A marxista irodalomszemlélet elvárásainak már nem akart megfelelni, a pályát elismerő Kossuth-díjat nem is ment el átvenni.

Kecskeméten nemcsak a református, a piarista gimnáziumot is államosították, s mivel a piarista szerzetesek nem vállalták tovább a tanítást, az állásukat megtartó világiak mellé szükség volt több új tanárra is. Apám hetedikos osztályt kapott (ami a későbbi számozás szerint harmadikat, a még későbbi szerint tizenegyediket jelentett), osztályfőnökük és latintanárunk lett. Sajátja mellett tanított több osztályban is, zömmel latint. A volt piarista gimnáziumnak általános iskolája is volt, ezt ugyan az államosítás után leválasztották a gimnáziumról, de a megkezdett latint egyelőre meghagyták, így ott is ő lett a latintanár. *Kevesen voltunk tanárok, pontosabban humán szakokból bőségben (Szóts, Majoros, Dankó, Feldmayer, Hordós, Nemesszegi, Nyitrai, Fuchs), a real tárgyakat óraadók tanították (Enyedi, Tóth L., Csongorné), óraadóként tanította egy vagy két osztályban a németet Klein Gyula bácsi is. Ekkor még hittan is volt: Végh Árpád.*

Az osztályba betoppánó nemcsak fiatal, de annak is látszó fiúról nehezen volt elképzelhető, hogy tanár, végül csak egy csépai társuknak hitték el, aki személyesen ismerte, nyáron még együtt fürdött vele a Tiszában, hogy igazi diplomás ember áll a katedrára, aki csupán annyiban különbözik attól, aki korábban a latint tanította, hogy az óra eleji imádság után, református lévén, nem vet keresztet. 1948-ban az államosított Piaristáknál még a Páter nosterrel kezdődött az óra.

Hosszan tudnék írni első osztályomról. Kezdetől inkább barátjuknak, mint tanárnak tekintettek: a csekély korkülönbség meg a civil öltözet a tiszteletet ébresztő reverenda helyett – úgy hiszem – elég magyarázat erre. Megengedtek maguknak óráimon olyan közbeszólásokat, amelyek fölháboríthattak volna; ösztönösen éreztem azonban, ha fölháborodom, lehetetlenné válok és tehetetlenné. Végül is tanultak (igen jó alapot kaptak a piaristáknál), az értelmesebbek élvezték az egyetemi modort és szintet (előadás, jegyzetelés, a tanterv mellőzése).

Az iskolát, a tanítást határozottan élveztem, a kollégák közt jól éreztem magamat. Kevésbé az internátusban, ahol külön szobát sem kaptam (csak a tanév vége felé). Primitív körülmények voltak itt, a gyerekeknek az ágyat is hazulról kellett hozniuk. A velük való délutáni foglalkozást terhesnek éreztem; igazi rendet már csak az említett körülmények miatt sem lehetett közöttük tartani. Sok mindenért kárpótolt azonban Majorosék barátsága.

Az egykori Eötvös-kollégista Majoros Józsefre kisfiú koromból én is emlékszem, az első kecskeméti években jó barátságban voltak. Azt hiszem, latint és talán magyart tanított a Piaristáknál. Kecskemétről elkerülve a pesti Radnóti gimnázium igazgatóhelyettese lett, írja apám, talállok viszont egy emlékezést, Kiss Benedekét (*Élettöredék*), amiből arra következtetek, hogy volt egy közbülső állomása is: „...érettségi elnöknek a kunszentmiklósi gimnázium igazgatóját kaptuk, aki ránézésre is kellemes, biztató benyomást keltett, ...s hogy nem csak külsőleg volt bizalomgerjesztő az elnök úr (Majoros Józsefnek hívták), bebizonyosodott, amikor a vizsgáinkat lezáró értékelését tartotta. Azzal fejezte be ugyanis, hogy két dolgot tartsunk mindig szem előtt a »nagy életben«: emberség és magyarság. És ilyen sorrendben.” A Kalocsán érettségiző, egyébként Akasztóról származó Bencének verseskönyve illusztrálásának okán kezdtem olvasgatni az írásait. Földik vagyunk, mondta, apámat is ismerte, s fölvidámít, hogy Majoros tanár úr is képbe kerülhet.

A szeptemberben még inkább gyerekarcú, a diákoktól meg sem különböztethető tanár úr a decemberig eltelt három hónap alatt sem nagyon változott meg. Odaírta ugyan a neve elé friss tituluszát – igazgatói javaslat volt: valahogy tekintélyesebbé kéne tenni ezt a srácot –, de persze az, hogy „Dr.”, a külső szemlélő számára nem volt észrevehető. Ekkor tör-

tént, hogy a Piarista Gimnázium fiai és az Óvónőképző Intézet lányai közös Mikulás-estet tartottak; műsoros, táncos ünnepséget. Lehet, hogy inkább „télapónak” hívták, sőt a kor szavára figyelve, már „gyedmaróznak”, ám ez a történet szempontjából egyelőre mind-egy. Arról sem szól a fáma, hogy az esemény a gimnáziumban lett-e megrendezve vagy a Kaszap utcai „képzőben”, de úgy képzelem, inkább a lányok lettek meghívva a színpadi produkcióval készülő fiúk iskolájába, s szinte látom magam előtt, ahogy a kísérő tanár nő sorban kezét ráz az előtte felsorakozó tanár urakkal, a sor végén álló kölyökképzőhöz azonban nem lép oda, csak miután az fölemeli a kezét: Tanár volnék ám én is, kezitcsókolom. Azt könnyű kitalálni, hogy a kifejejtett, s némileg talán önérzetében is sértett férfiú az apám volt. Az már valamivel nehezebb feladvány, ki volt az óvónőtanoncok decens mulat-ságáért felelős ifjú tanár nő. Mielőtt azonban a decemberi eseményeket tovább szőném, vannak korábban elejtett, de fölvetelre érdemes szálak is.

Például a *Válasz*.

A folyóirattal való szorosabb kapcsolatom 1948 szeptemberétől, amikor Kecskemétre kerültem, lazult ugyan, de nem szakadt meg. A munkatársak baráti körétől elszakadtam, a Válasz azonban csaknem egy időben került ide velem. Újraindulásától Budapesten nyomtatták, az 1948. augusztusi számtól kezdve azonban újra Kecskeméten, régi, 30-as évekbeli nyomdájában, a Tóth László vezette Részvény Nyomdában.

Sárközi Györgyné, amikor szeptember első napjaiban bejött értem az iskolába, s hívott, hogy menjek be vele a nyomdába a korrigálásban segíteni, csodálkozott, hogy noha már legalább egy hete Kecskeméten vagyok, még mindig nem ismerkedtem meg Tóth Lászlóval. A maga erősen sarkító fogalmazásával valahogy így mondta: pedig ő itt az egyetlen ember, akivel érdemes beszélgetni. Tóth Lászlót a Válasz körében illett ismerni, s természetesen én is hallottam már róla, az azonban csak lassanként világosodott meg előttem, mit köszönhetett a Válasz, mit köszönhetett a magyar irodalom ennek a nagyszerű embernek.

Tóth László emlékének idézése nélkül nem lehet a Válaszról beszélni, még kevésbé lehet említetlenül hagyni a felejthetetlen Sárközi Mártát. Molnár Ferenc s az Ady Margitját ihlető Vészi Margit leánya volt, a mártírhalált halt kiváló költő, Sárközi György özvegye, azé a Sárközi György, aki a 30-as években a Választ meg a Magyarország felfedezése sorozatot szerkesztette. Rendkívül művelt volt, szípkarkázóan szellemes, a legmegnyerőbb azonban az emberség volt benne, a minden gondunk-bajunk iránt érdeklődő figyelem. Főlnéztünk rá, tiszteltük, noha ő egyenrangúként kezelt bennünket. A Válasz gyakran változó szerkesztőségi helyisége éppúgy második otthonunkká vált, mint Nyúl utcai háza (amíg még megvolt).

Folytassa is ő, Sárközi Márta: „...az írók éheznek, és állandóan jönnek pénzt kérni, Németh László öt krajcárból kínlódik, Féjának trombóza van, Weöres Sanyinak kint van az ülepe a nadrágjából, Jékelyéknél szabályszerű nyomortanya van. A fiataljaim hol esznek, hol nem, de inkább nem. És mindezért valahogy én érzem magam felelős- nek, hogy nem tudok olyan viruló vállalatot teremteni, ami egzisztenciát biztosítson mindenkinek [...] női és emberi büszkeségemről már rég letettem, és sorba koldulom a lap számára az összes államtitkárokat, polgármestereket és egyéb notabilitakat.” A levél 1947- ből való, a „fiataljaim” közt nyilván „Kisoroszra” is gondolt, noha ő ’48 őszétől – tanári állása és fizetése révén – már nem tartozott az éhezők közé.

A „fiataljainak” igyekezett nagyobb honoráriumot fizetni, nagyobbat az ismert íróké- nál, legalábbis ameddig tehetette. Széchenyi Ágnes *Műstoppoló és mecénás* című pályakép- vázlatra szerint „gyerekeit, hogy 10 fillért megspóroljanak, leszállította a villamosról, de amije volt, megosztotta az írókkal, a közreműködőkkel, de aztán egyszer összetalálkozott az utcán Heltai Jenővel, apjának talán legjobb itthoni barátjával, aki szivarját szája sarká- ba tolva szemrehányóan rászólt: »hallom fiam, hogy apád pénzen fasiszta folyóichatot

szechkesztesz!« Sajnos, ezt apámnak is megírta, és ezzel meg is szűntek az élelmiszercsomagok, sőt idővel más anyagi támogatás is.”

A havonta ismétlődő kecskeméti utazásokat Sárközi Márta maga is fölelevenítette: „Mire Kecskemétre értem, feljött a nap, az autóbuszállomás körül kacsát és pulykát árultak a reggeli piacon, és Tóth László várt villogó cvikkerrel és forró feketével.” Később, amikor apám már egyedül végezte a korrigálást, alighanem rá hárult a Bibó-cikkek megszerzésének izgalmas feladata is. „Egy későbbi autóbuszhoz kellett kimenni rendszerint Kecskeméten, és kiáltozni, hogy »Bibó kézirat«, míg egy vadidegen úr át nem nyújtotta, akinek Bibó az utolsó percben hajtotta fel Pesten az induló buszra.”

Sárközi Márta apámhoz írt levelei megmaradtak, azokból próbálok következtetni az övéire. Nem szépítem, utálta a várost: „Kedves Kisorosz! ... Azt rosszul teszi, hogy nem ír magáról. Pláne avval az indoklással, hogy nem akar panaszkodni. Hát mire valók a barátok, ha már panaszkodásra sem lehet őket használni? Egy mély bölcsességet azonban még nyújtok búcsúzóul: minden város csak messziről szép, és közelről Pest éppúgy rohadt és sivár, mint Kecskemét, csak épp amennyivel nagyobb, annyival rohadtabb és sivárabb.”

Kezdetben Kecskemétet csak átmeneti állomásnak tekintettem. Pesti kapcsolataim megmaradtak, hétfőgeken gyakran fel is jártam. Mégis, amikor '48 szeptember végén vagy október elején levelet kaptam egy ferencvárosi általános iskola igazgatójától, hogy azonnal elfoglalhatom állásomat az iskolájában, nem mentem. Máig sem tudom, miért. Talán a gimnáziumot nem akartam általános iskolával fölcserélni.

Legintenzívebben Nagy Miklóssal leveleztem, s levelezek mindmáig (írta apám 1986-ban. Mícu bácsival annak haláláig, 2002-ig szoros kapcsolatban maradt). '48 őszén ő még az OSZK-ban dolgozott. Némi megkönnyebbüléssel számolt be róla, hogy nem lett tagjelölt – nem futott be idejében a felvételi jelentkezése –, arról meg büszkén, hogy nem fogadta el Lutter ajánlatát, a jól fizetett állást a miniszterelnökség sajtóosztályán. (A „tagjelölt” kifejezésnek utána kellett nézmem, az 1945 utáni években a kommunista párt leendő tagját jelölték a szóval, aki bizonyos idő letelte után kérelmezhetette a pártba való felvételét. A tagjelölt jogait és kötelességeit a párt szervezeti szabályzata tartalmazta, köztük azt is, hogy akár tagot is visszaminősíthet a párt tagjelöltté.)

Az állást ajánló Lutter az Eötvös Collegium Kereszturyt váltó utolsó igazgatója volt. Apám „Szabaddon szolgál a szellem” című Kereszturyval készített interjújában így emlékezett az író-igazgató: „1948 tavaszán magához hívatott Révai. Szinte a vádlottak padjára ültetett, velem szemben ültek a vád képviselői, a collegiumi pártszervezet vezetői. Vádjaik megalapozatlanok voltak, könnyen és határozottan vissza lehetett őket utasítanom. Révai elküldte őket, engem ott tartott, s kért, igazgassam tovább a Collegiumot. Egy feltételt támasztott: távolítsak el tizenegy collegistát. Ezt visszautasítottam, annál is inkább, mert őket tartottam a leghetőségesebbeknek; annak is bizonyultak. Én mondtam le.” Aki önként vállalta a diákok eltávolítását, köztük apám barátaiét (Lator Lászlóét, Domokos Mátyásét, Vekerdy Józsefét), az Lutter Tibor volt, aki arra is ráállt, hogy a Collegiumot marxista-leninista aspiránsképző intézette alakítsa. (Egy másik barát, Szabadi Sándor magától távozott, s az egyetemet is otthagya átment a református teológiára.)

Gyakran kaptam levelet akkortájt Ruttkai Kálmántól is. Fanyar, cinikus humorához s úrifíúii viselkedéséhez már collegista koromban vonzódtam. Tarnai Bandi, Niederhauser Emil, Gyapay és Fazekas tartott még velem szorosabb-lazább kapcsolatot. Meg Sárközi Márta. Azt hiszem, megmegpendítettem leveleimben, hogy szívesen visszamennék Pestre. Ez a válaszokból derül ki. Márta biztat: menjek fel akár óradíjasnak, a különbözetet meg lehet keresni tankönyvírással, rádiónál. Hozzáteszi: „Persze az kiderülne öt perc alatt, hogy itt semmivel se jobb tanárnak lenni, mint ott – de hát már az is javít a dolgon, ha az ember ezt barátaival egy-egy fekete vagy fröccs mellett szegezi le.”

Miközben a Pestre hívó baráti leveleket olvasgatom – szerencsére nemcsak az emlékezete, egy tömött cipősdoboz is megőrizte őket –, kezembe akad egy hosszabb tanulmánya a *Válaszban. Vidéki folyóirataink egy éve*. Nehéz nem venni észre a sors évődő játékát, a fátumos szerkesztést, holott a megbízást (Illyés vagy Sárköziné volt?) még Budapesten és még collegistaként kapta. Van-e egyáltalán szükség vidéki folyóiratokra, teszi föl már az elején a keserű kérdést, hiszen az íróknak úgyis az a legfőbb vágyuk, hogy pesti folyóiratban lépjenek be az irodalomba. Nem válik-e így a vidéki folyóirat a tehetségtelenek, az igazi irodalomból kirekedtek menedékhelyévé, írók szárnypróbálgatásainak helyet adó önképzőköri nivójú lapocskává? Úgy sorolja a folyóiratokra leselkedő veszélyeket, az „irodalmon kívüli szempontokat”, és olyan biztos kézzel rajzolja föl a vidékre jellemző „társadalmi tekintély-, összeköttetés-, érzékenység-háló”, mintha máris lehetne róla fogalma, vagy mintha sejtené, tudná, hamarosan dolga lesz velük.

Alighanem a Kecskemétre került *Válasz*, a *Válasz* révén megismert Tóth László, és persze az egyre jobban megkedvelt diákok és egyre barátságosabban közeledő kollégák révén kezd el megbékélni Kecskeméttel, hogy a Mikulás-est tanárnőjéről, aki a megismertelt bemutatkozás után végül mégis hajlandó volt kezét fogni vele, a „késleltető dramaturgia” szabálya szerint még ne is essék szó.

A Kecskeméten nyomtatott számok közül az 1949. februárban jelent meg egy recenzióm. Nem sokkal azután kaptam Tóth László elnök aláírásával az értesítést: a Katona József Társaság rendes tagjává választottak, s február 28-án, a tisztújító közgyűlésen az ügyvezető alelnöki tisztséget ruházták rám. Rögtön feladatot is kaptam: hívjam meg a *Válasz* három tekintélyes munkatársát Kecskemétre. A választást rám bízta, Tóth László azt a tanácsot adta: beszéljem meg Sárközi Mártával. Egy prózaíró, egy költő és egy esszéistát kívántam meghívni, Sárköziné Tersánszky Józsi Jenőt, Vas Istvánt és Sótér Istvánt javasolta, s emlékezetem szerint még azt is vállalta, hogy beszél velük, illetve rábeszéli őket, hogy lejöjjenek Kecskemétre. Így került sor június 22-én arra az előadást, amelyen Tersánszky egy novelláját, Vas István néhány költeményét olvasta fel; Sótér – sajnos – betegsége miatt nem jöhetett. Folytatása volt ez az est a 30-as évek Katona társasági rendezvényeinek, amelyeken az akkori *Válasz* írógárdájának legkiválóbbjai léptek fel. Ezt a folytatást azonban újabb már nem követhette: 1949 nyarán megszűnt a *Válasz*. 1949 őszétől 1955 tavaszáig szünetelt a Katona József Társaság működése is.

Apám utolsó *Válasz*-írása Sótér Négy nemzedék című antológiájáról szólt. Elöttem Sárközi Márta levele: „Tegnap postára adattam a Parnassussal a Sótér kötetet. Írjon róla. ... a legkülönbözőbb szemszögekből rántották le mindenütt. Ki a marxista esztétikát hiányolta, ki a zsidó költőket, ki a verseket kifogásolta, ki az életrajzokat, ki mindkettőt. Meg fogja látni, hogy a mű nem valami sikerült ... Persze nem akarom nagynevű kritikusunkat befolyásolni, de tudom úgyis, hogy Maga se lesz elbűvölve a műtől. Szegény Sótér azonban azt hiszem, egy jó szándékú és komoly kritikát valóságos jótéteményként fog fogadni, annyi nivótlan és zavaros személyeskedés után.”

Apámnak ezt a tanulmányát Széchenyi Ágnes hosszan idézi *Menedékház* című emlékkönyvében, majd így zárja az értékelést: „Orosz László megközelítése figyelmes, a bizonytalan végeredmény ellenére is a szerkesztésbe fektetett munka érvényes szempontjait keresi. A hang azért érdemel figyelmet, mert a kultúrpolitika már az egyszólamúságot diktálta az irodalomnak, a kritikák tónusa számonkérő lett. A nemzedéki utak is szétváltak, mint ezt a két volt Eötvös kollégista, Orosz László és Simó Jenő választása, életpályája jelezte. Orosz László írását azért idéztük ilyen hosszan, hogy megmutassuk, lehetett még ekkor is a régi kritikai iskola, tisztelet és igazmondás eszméjének jegyében írni.” Egy lábjegyzettel egészíti ki a megállapítását: „Orosz László a vidéki, kisebb egzisztenciát nyújtó, de autonóm életet választotta, Simó Jenő a Révai- majd Aczél-féle kultúrpolitika közreműködője, mindenkori elvárásainak érvényesítője lett. Sótér István tudósi szuverenitását és tartását is kikezdte a Rákosi-korszak.”

A *Válasz* utolsó számában, a hátsó borítón volt egy féloldalas hirdetés. „Szakadt, kiégett, molyrágott ruháját szakszerű műszövéssel tökéletesen kijavítja Sárközi Györgyné. VI., Nagymező-utca 23. Szemfelszedés! Nyakkendőjavítás!” A hirdető aligha fizetett busás összeget a folyóirat kiadójának, ugyanis a két személy ugyanaz volt.

Révai talán azért, hogy a *Válaszból* pártlapot próbáljon kreálni, vagy csak azért, hogy a megszüntetést valahogy kimagyarázza, még megpróbálta fölvenni a kapcsolatot Sárközi Mártával. Eszmecsere-ajánlatára válaszolt a szerkesztő asszony a híres bon mot-val: „Tartsa csak meg az eszméit, és én is megtartom a magamét.”

Cs.-vel épp szakításban voltunk, mikor Kecskemétre kerültem. Valamikor októberben írt egy kapcsolatunkat megújító levelet. Attól kezdve főként hozzá jártam fel Pestre. Ő is meglátogatott Kecskeméten. Úgy gondoltam, ha végez, ő is kap majd itt állást, s összeházasodunk. Nem tudom, ő hogyan gondolta. Sohasem tudtam rajta kiigazodni. Évával még '48. december 5-én ismerkedtem meg az iskolai Mikulás-esten. (...) Egyre többször találkoztunk, kezdetben még hol vele, hol Cs.-vel, azután már csak vele... Igen, ő volt, Éva, az óvónőképző lányait a Mikulás-esten kommandírozó tanárnő, négy hónappal idősebb csak apámnál, de máris komoly tanárnői múlttal, hisz a szegedi egyetem utolsó éves magyar-történelem szakos hallgatójaként már elkezdett tanítani a kecskeméti Óvónőképzőben. Ő volt a gardedám, az ifjú hölgyek magaviseletén örökődő nagylány, ám hogy magára is vigyázzon, arra már nem maradt energiája, mondhatnám, elviccelve a történetet, de nem teszem, elvégre Éva lesz az édesanyám.

Naplót ugyan nem vezetett, emlékiratot nem írt, ezért nehezebb lesz megszerkeszteni a történetét, de mégsem mondok le róla. Hogyan is mondhatnék? Apám kivételezett egyke volt (a születése előtt meghalt nővér után maradt úr még inkább egykévé tette), jobban figyeltek rá, neveltetéséhez a teljes rokonság asszisztált, szinte minden tudható róla. Anyám négyéves volt, amikor édesanyja meghalt, a húga kettő; apja új házasságában még három fiú született, csoda-e, hogy nem körülötte forgott a világ. Balkezes volt, de az iskolában átszoktatták; csattant a pálca, ha nem a „szép kezébe” fogta a krétát. Ballal szelte a kenyeret, azzal varrt, pingpongozott, rúzsozta a száját, azzal is simogatta meg a fejem, de írnia csak jobbal volt szabad.

Már gyerekkorában is sejtette ugyan, hogy nem a születésnapja miatt lobogózzák föl Szegedet, de azért minden évben várta a március tizenötödikét. Volt, aki azt mondta, nem is 15-én, hanem 14-én született, csak az apja, akit Nicsovicsnak hívtak, aztán inkább Nitsovits-nak, mert úgy magyarosabbnak látszott, kokárdás-pityókás jókedvében ráparancsolt a bábaasszonyra, hogy inkább az ünnepet írják a hivatalos papirosra.

Jól ki is nyomtam a mellem, vegye észre a drágalátos miniszterelnök, hogy nem az átlagos masnit viselem, mint a többi díszember. Olvassa csak el: ANYU, hátha rájön magától is, miért van odapingálva a kokárdámra. Elmondtam volna, csak hát nem kérdezte, hogy ott ül az üvegkalicákba zárt szentkorona mellett (köszönet Istvánfi Gyulának, hogy helyet cserélt vele), ő az, akinek a nagyothalló készüléke össze-összezerjedt a parlamenti mikrofonokkal, s az ünnepi beszédből úgy sípolt ki némely szavakat, mintha a jó ízlés cenzúrája öröködné a kupolateremben. Na, de legalább emlékezetes volt az esemény (a Kossuth-díjak 2011-es átadása). Nekem legalábbis az.

Anyám családja nagy jóindulattal sem nevezhető ős-szegedinek. A délről jövő, s az ortodox egyházhoz tartozó betelepülteket rácoknak mondták akkoriban, nem nagyon téve különbséget a szerbek, görögök és aromunok közt. A fekete hajú, kreol bőrű lányt nem csak görögnek, nem is csak szerbnek nézték. Sírva futott hazáig, amikor leleldős-ték a szegedi villamosról. A sárga csillagot hiányolták a kabátjáról. A dátum 1944 ősze. Legközelebb nem úszod meg ennyivel, kiabálta utána egy felbőszült utas.

Előkerül valami hódmezővásárhelyi lexikonból kimásolt papiros arról, hogy a Nicsovicsek inkább csak „átutazók” lehettek Szerbiában, eredetileg görögök voltak, sőt az is kiderül, hogy nem akárcsi, jeles tábornok volt a nagypapa nagypapájának a nagypapája, abban a szabadságharcban vitézkedvén, amelynek kapcsán mindig Byron lord hőstetteit dobja ki az internet, bármely oldalról kutakodjunk is, leginkább azt, amikor halálmegevető bátorsággal átúszta a Hellészpontoszt. Ha-ha, egy fél Balaton sincs! A dokumentum szerint: „Nitsovits István szegedi divatárus, kinek híres boltja, a Harisnyaház, a fogadalmi templom mellett áll fenn, tulajdonképpen Nagyszentmiklóson született 1893-ban, s Vásárhelyen eddig még csak vendég volt. Házassági kapcsolata azonban és az a kedves barátság, amely a Cserepes barakk vásárhelyi fiaihoz az egykori számvevőt fűzte, helyet biztosítanak neki ebben a könyvben. Nitsovits Istvánnak neje és üzlettársa Mucsi Ida, Mucsi Sándor volt Völgy utcai géptulajdonosnak és néhai Bíró Mária hatósági születésnőnek a leánya. Mucsi Idának a Völgy utca 7. szám alatt, 1918 után pedig Szegeden állott fenn jónevű divatszalonja, majd amikor férjhez ment, urának lett üzlettársa. Nitsovits István régi görög családból származik, apai szépapja görög tábornok, anyai szépapja pedig magyar generális volt, és Athénből 1850-ben Nákó gróf hozta el nagypapját, Nitsó Istvánt, ki Szentmiklóson települt le. Ifj. Nitsovits István tanult Pesten, Bécsben. A háborúban véres harcokat küzdött át a szerb és orosz fronton, és súlyos sebet kapott. Azután a Cserepes barakkban lett számvivő. A vásárhelyiek nagyon szerették bajtársi jó szívéért. A forradalom alatt részt vett a franciák elleni harcban. 1923 óta övé a népszerű Harisnyaház. Két gyermekük van: Erzsike és Margitka.” – A hódmezővásárhelyi lexikon adatait csak nagyjából tudtam ellenőrizni (a görög tábornokról és a magyar generálisról például semmit sem tudok), a két kislány neve azonban biztosan nem stimmel: Évának és Idának hívták őket. A második keresztnévük Ildikó és Mária volt. Nagynéném ezt a második keresztnévét szerette, ezt használta csak, biztosan tudom, mert ő lett a keresztnyám.

Előttem a szegedi *Új Nemzedék* című újság 1944. augusztus 17-i száma, benne a városi asztalitenisz-hölgyversenyéről szóló hír. Az első helyezett Nitsovits Ida, vagyis Mari (néni-nek kellene szólítanom, na de egy 17 éves fruskát mégsem nénezhetek), a második pedig – állítólag meglepetésre, de megérdemelten – az én 19 éves anyukám lett. Tényleg remekül pingpongozott, a bal kézbe fogott ütő pedig komoly előnyt jelentett a jobbkezesekhez szokott versenyzőkkel szemben. Úgy látszik, a húga azért kiismerte. A férfiversenyt, írja a lap, közbejött akadályok miatt későbbi időpontra halasztották. A közbejött akadályt nem túl nehéz kitalálni: Szegeden éppen nem voltak férfiak. Nyomuk veszett valahol a Donkanyarban.

Az emlékezet vetítővásznán következő kép a két pingpongbajnokról már korántsem ennyire diadalmas. Több családi elbeszélés puzzle-szeletéből rakosgatom össze. Az időpont március 30., nagypéntek napja 1945-ben. A helyszín Győr, a Káptalandomb, a püspöki palota. A két lány egymással szemben vacog a romos padláson, kigombolt ingben. Káprázatos cicik! Két hatalmas kést szorítanak egymás szívéhez. Készülhettek a jelenetre, mert a késeket már napokkal előbb elemelték a Püspökvár konyhájáról. Mari már 18 éves, Éva meg éppen húsz. Két hete volt a születésnapja, de valahogy kiment a fejéből. Persze a győriek is elfelejtették felzászlózni a várost, pedig arról biztos eszébe jutott volna. A front elől menekültek, reformátusságuk dacára azért épp ide, mert a nevelőanyjuknak, Ancsának valami rokona, talán a bátyja, csúcseMBER volt a pápistáknál. Mintha kánokot mondtak volna, annyi biztos, hogy egy kicsit ütődött szegényke (ezek a lányok a legpatetikusabb pillanatokban sem tesznek lakatot a szájukra). A többi már ott van a történelemkönyvekben: percekben belül megérkezik a felszabadító szovjet hadsereg. Ha a padlás felé indulnak, Éva és Mari átdöfi egymás szívét. Az oroszok a pincébe mentek. Én

meg, ha Győrben járok, mindig meggyújtok egy gyertyát boldog Apor Vilmos püspök úr márványszarkofágján.

Amíg megírtam az „anyu” című bekezdéseket, meghozta a futár az *Igort*. Most be kell látnod, olvasóm, aki eddig csak anyám és apám történetén hatódtál meg, hogy nekem is jár elismerés. Nem is kicsi. Anton Szemjonovics Makarenko *Igor és társai* című könyvét olvasom. Fordította Lányi Sarolta. 483 oldal! Brrr! Biztos vagyok benne, hogy az elmúlt fél évszázad során senki nem vette kézbe Magyarországon. Gyanítom, máshol sem. A homoszovjetikusz kinevelésének pedagógiai alapelveit lefektető, és leginkább a „makarenkói pofon” szókapcsolat révén elhíresült tanfőú alapművével azért kell tisztába jönnöm, mert apám a *Memoárjában* ír róla.

Tanárok meg újságírók közreműködésével irodalmi törvényszéki tárgyalásra került sor a Városháza dísztermében, népes közönség előtt. Majoros József volt az ügyész, a vádlott Makarenko Igor és társai című műve. Én a vád tanújaként szerepeltem. A közönség többsége láthatóan és hallhatóan velünk értett egyet, a bíróság azonban elutasította a vádat, s bennünket a könyv újraolvasására ítelt.

Megtalálom az esemény beharangozóját a *Délpestmegyei Népújságban*, majd a teljes kolumnás beszámolót a *Kecskeméti Lapok* június 16-i számában. A Katona József Társaság, a Magyar–Szovjet Társaság és a Pedagógusok Szakszervezete által fölállított irodalmi ítélőszék előtt ügyész és védő közreműködésével, mentő és terhelő tanúk felsorakoztatásával politikai, pedagógiai, etikai és esztétikai szempontok szerint vizsgáztatták a könyvet. Már abból is sejthető, nagy port vert föl a dolog, hogy a törvényszéket a polgármester nyitotta meg, hogy „hatalmas érdeklődés mellett zajlott”, és hogy közkívánatra meg kellett ismételni. Az azonban, hogy a Katona József Társaság „utolsó dobása” volt a Makarenko-skandalum, mindent elárul. Bár talán nem lett kimondva, hogy az „igorozás” miatt történt a felosztatás (hivatalosan úgy mondták, be lett olvasva a Magyar–Szovjet Baráti Társaságba), elég könnyű kikövetkeztetni abból, hogy 1955-ben, amikor a politikai enyhülést kihasználva újraindulhatott a Katona József Társaság, a régi-új elnök – az egykori polgármester – Tóth László a *Bácskiskunmegyei Népújságba* írt köszöntőjében (*Nagy út előtt*) a megszüntetés előtti utolsó jelentős eseményként hivatkozott rá.

Az „irodalmi törvényszék” műfaja nem volt ismeretlen jelenség akkoriban, legföljebb az kelthetett meglepetést, hogy pont Makarenko elvtárral mernek ujjat húzni a tréfás kedvű tanár urak. Az esemény színpadias külsőségeinek kialakult rendje volt: muskátlival díszített, s vörössel bevont asztalok, az asztalokon táblácskák mutatták, hol foglal helyet a védő, a vádló, s hova állhatnak a tanúk. A külső szemlélő ártatlan szórakozásként, politikai pikantériát ugyan tartogató, ám lényegében veszélytelen játékként élvezhette az irodalmi ítélőszékeket, habár hamarosan megfagyott körülöttük a levegő.

Meglepő aktualitást adott (noha a politika bugyraiban jártas kutatók tán nem mondanák teljesen váratlanak) a kecskeméti törvényszéki játéknak és hasonmásainak a három hónap múlva kezdődő Rajk-per (1949. szeptember 16–24.), ami ráadásul teátrális külsőségeiben is mintha az „irodalmi törvényszékeket” utánozta volna. Divatszó manapság az „érzékenyítés”, nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a negyvenes évek második felében zajló „irodalmi törvényszékek” vajon nem a kirakatperek „érzékenyítő” előjátékai voltak-e, tudatos vagy tudattalan hatásukkal készítve elő a normalistól eltérő, a politikai koncepciót minden más fölé emelő ítélkezés elfogadását. A leghíresebb koncepció per „rendezője”, Rákosi Mátyás hasonlóan osztogatta a szerepeket, ahogy az irodalmi játékperekben szokás volt, ugyanúgy adta az instrukciókat, a tárgyalás lefolyását is előre megtervezte, ráadásul nemcsak a beszédek, hanem a szünetek időtartamára is volt gondja. A mozdulatokra, a taglejtésekre, a részletekre. Még a véletlen elszólásokat is előre kita-

lálta. Valódi színházat képzelt el, igazi közönséggel, ahol még a jegyek is olyanok voltak, mint a Nemzetiben. Belépőjegy Rajk László és társai főtárgyalására. Pontosan 9 órakor kezdődik, a helyeket a kezdés előtt 10 perccel el kell foglalni. A pártházban hangszórón hallgatta a tárgyalást, és közben telefonon osztogatta a rendezői utasításokat.

Makarenko neve valószínűleg többször hangzott el az anyám és apám közti beszélgetések során, mint ahogy azt a szovjet literátor életműve indokolta volna. Anyám munkahelyének, az Óvónőképző Intézetnek helyt adó Kaszap utca négy sarkára ugyanis, épp az ott álló főiskolára hivatkozva, akkoriban csavarozták föl a Makarenko feliratú utcatáblákat, igaz, mivel a népek továbbra is Kaszap utcának hívták, a hatóság egy idő után megvonta a vállát, maradjon csak a honfoglalás korát idéző Kaszapról elnevezve, a pogány táltosról, aki kardjával kutat fúrt az utca végén. Volt persze olyan új utcánév is, amelyet rögtön megszerettek a kecskemétiak. A Nagykőrösi utcát például vidáman mondogatták Zsákdugó utcának, majdnem pontosan ejtve ki Jacques Duclos, a jeles francia kommunista nevét. Valamiért aztán ezt is visszakeresztelték Nagykőrösire.

A kecskeméti népoktatási kerület szakmai továbbképző tanfolyamán a kortárs magyar líráról tartottam előadásokat. Máig szívesen emlékezem arra, hogy egy kiskunfélegyházi tanárnő nem sokkal később levélben kérte: Pilinszky Trapéz és korlát című versét másoltassam le és küldjem el neki, mert nagyon megfogta, s nem tud hozzájutni. 1949 nyarán úgynevezett „szaktanítói” tanfolyamot tartottak Kecskeméten. A vezetője Kardos László volt, akkor miniszteri tanácsos. Fia Eötvös-kollégista társaként ismert, lehetséges, hogy ő javasolta: bízzanak meg az egyik csoport számára a magyar irodalom előadásával. Mikor a tanfolyam kezdetén jelentkeztem nála, többek közt megkérdezte, ismerem-e a marxista esztétikát. Azt hittem, megnyugtatom azzal, hogy Lukács György több művét olvastam. Ellenkezőleg – akkor jelent meg Rudas László támadása Lukács ellen. Végül abban állapotunk meg, hogy mondhatom, amit Lukácsnál olvastam, csak a nevét ne ejtsem ki. Persze a magyar irodalom történetének rövid, 42 órás áttekintése során Lukácsra amúgy sem lehetett volna hivatkoznom.

Rudas 1949 júliusában a *Társadalmi Szemlében* ugrott neki Lukácsnak, az *Irodalom és demokrácia* című tanulmánykötet ürügyén. Leginkább Lukács demokráciafelfogását bírálta, pontosabban a hirtelen korszerűtlenné vált „népi demokráciát”, ami 49-re már a kívánatos új irány, a proletárdiktatúra akadályának számított, a lukácsisták meg egyszerre kérekkötők lettek. Egy „irodalmi Rajk-per”, az „intellektuális bandával” való leszámolás lógott a levegőben, amelynek talán nem is Lukács lett volna a legfőbb vádlottja, hanem maga Révai. Alex Bandy *A csokoládégyilkosság* című könyvét az Eötvös Collegium fölszámolását pártfeladatba kapó Lakatos (Lipsitz) Imre kapcsán kezdtem olvasni, s meglepve láttam, hogy ő lett volna a koronatanú a Révai József elleni perben is. Bandy szerint a „Magyar Mefisztó” azt tervezte, ha sikerrel jár, ő veszi majd át Révai helyét a kulturális irányítás terén.

Előreszaladtam 1949 nyaráig. Mi, tanárok, nem naptári, hanem iskolai években gondolkodunk. Számomra a jelentős változást hozó új esztendő 1949 szeptemberében kezdődött. Nem csak számomra!

Nem csak számára. 1949 vízvázlatzó több szempontból is. A Válasz, illetve a többi irodalmi lap megszűnte apróság a nagyobb változásokhoz képest. Magyarországon gyakorlatilag egypártrendszerre egyszerűsödött a politikai képlet. A világban pedig az ENSZ, a NATO és a KGST megalakulásáról szóltak a hírek. Németország kettészakadt, Kínában Mao megnyerte a polgárháborút, és új szakaszba lépett a hidegháború is, miután megszünt az amerikai atommonopólium.

Az 1949–50-i iskolai év igen szomorúan indult. Apám lappangó betegsége 1949 nyarán végzetesre fordult. Tüdőszarkómát állapítottak meg, gyógyíthatatlanul küldték haza Budapestről, az

Uzsoki úti kórházból. November 1-jén halt meg, néhány nappal 58. születésnapja után. A már letűnőben levő világban szokásos tiszteletadással temették el: mint Csépanak csaknem három évtizedig főjegyzőjét a községháza udvarán ravatalozták fel, utódja búcsúztatta, a temetőben a plébános. Gyakran gondoltam és gondolok arra, hogy talán idejében távozott. Türelmesen viselt súlyos szenvedéstől szabadította meg a halál, nagyobb távlatban meg attól, hogy át kelljen élnie a kommunista diktatúra teljes kibontakozását. Rákosié akkorra már a nyakunkba szakadt. Nem volt már tanácsos akár szűkebb körben is véleményt nyilvánítani a történeletről. Csak tapsolni, éljenezni volt szabad – és egyben kötelező. (...) Nehezen viselte volna a diktatúrát. Egyik utolsó hivatali ténykedéseként arra a kérdésre, kik Csépan a kulákok, azt válaszolta: Csépan nincsenek kulákok.

A temetésről nem tudták értesíteni nagyapám Barkaszón élő hűgát, Etus nénit, igaz, a Szovjetunióból akkor még nem is lehetett volna átjönni. Arról is, hogy meghalt, csak jóval később mehetett levél. Nagyapám szülei korábban elmentek, igaz, magasabb kort értek meg nála. Apja, a dédapám '37-ben, 72 évesen, anyja, a dédanyám '43-ban, 73 éves korában halt meg, mindketten Barkaszón.

Egyesítették a két fiúgimnáziumot, a volt piaristát meg a volt reformátust. Növelte ez, ha nem is a félelmet, de a bizonytalanságot meg a bizalmatlanságot mindenképpen. Ismertem ugyan – részben régi tanárainként – az új kollégák többségét, de nem lehettem bizonyos abban, hogy mindnyájan ragaszkodnak korábbi nézeteikhez. Néhány új, ismeretlen tanár is került az iskolába. Voltak, akik többnyire titkolózva – inkább félelemből vagy számításból, mint meggyőződésből – beléptek a szociáldemokrata baloldallal való egyesülés óta magát Magyar Dolgozók Pártjának nevező kommunista pártba. Az egyesített iskola Katona József Gimnázium névvel egy évig a volt piarista gimnázium épületében működött. Egy esztendőre rá a piaristák visszakapták az iskolájukat, s a Katona a református Újkollégiumba költözött. 1950-től négy évtizeden át a református gimnázium utódjának tartotta magát az iskola.

1966-ban, amikor én is „katonás” lettem, úgy mondták, egy 400 éves iskolába léphetek be. Pontosabban már 402 évesbe, hiszen két évvel korábban, 1964-ben zajlott a jubileumi ünnepség. A rendszerváltozás idején történt újrainduláskor aztán a református gimnázium törölte múltjából az 1948-as államosítástól az 1990-es újraindulásig tartó „állami éveket”, így, ha jól számolom, 2006-ban lett újra 400 éves az iskola.

'49 nyarán történhetett végső szakításom Cs.-vel. Apám halála után, november 10-i keltezéssel kaptam még Cs.-től egy utolsó – kondoleáló – levelet, amelyben barátságát ajánlja fel, s beszámoló volt kollégista társaimról, akikkel időnként találkozik.

A '49/'50-es tanévben már nem laktam benn az internátusban, Supkáéknál béreltem egy szobát, ebédelni Szabó Ambrusékhöz jártam, akiknél Márti lakott két társnőjével. Iskolánkat egyesítették a volt református gimnáziummal, így több volt tanárossal kerültem egy testületbe; Baracska és Hámor az előző nyáron halt meg. Most már – úgy emlékszem – csak a gimnáziumban tanítottam, az általános iskolában orosz lépett a latin helyébe. Teljes óraszámban csak novemberig vagy decemberig, amíg szakfelügyelő nem lettem. Mennyi ismeretlen név, átgorjam-e? Ha azt teszem, félek, végképp kirostálja őket az idő. Supkáék, ha nem csal az emlékezetem, annak a Katolikus Bérháznak a földszintjén laktak, amelynek helyén ma a „lordok házána” csúfolt monstrum pöffszkedik. Szabó Ambrust városi főkönyvtárosként emlegetik a háború előtti lapok, aki akkoriban a Katona József Társaság főtitkára is volt. Márti alatt Muzsly Mártát kell érteni, apám unokatestvérét, nagyanyám hűgának, Panni nélinek a lányát. Baracska Gyula és Hámor Kristóf pedig már szerepelt a *Memoárban*, hiszen kecskeméti kisiákként tanították apámat.

Talán a szaktanítói tanfolyamon tartott 42 órás előadás alapján, talán a magasabb posztokra került collegiumi társak jóvoltából, vagy esetleg a folyóiratokban közölt írásaira emlékezve, bízták meg a magyar és latin tantárgy szakfelügyeletével a szegedi főigazga-

tóság területén, az akkori Csongrád, Csanád, Dél-Pest és Bács-Bodrog megyében. Nem volt könnyű szakfelügyelőként elfogadtatnom magamat. Jogosan találtak túlságosan fiatalnak, tapasztalatlanoknak. Azt hitték, hogy politikai feladat végrehajtására kaptam megbízatást. Néhány, főként négy szemközti beszélgetés azonban többnyire elegendő volt ahhoz, hogy meggyőződjenek: tévedtek. A magyartanárok többsége a népi írók híve volt abban az időben. Én is.

Sokáig őriztettem jegyzőkönyveimet. Most már arra sem igen emlékszem, melyik iskolában jártam, még kevésbé, kinél. Legemlékezetesebb a szegedi leánygimnáziumban való látogatásom volt, magyarórán Madácsy Lászlónál, latinórán Révész Máriaánál voltam többek között. Az igazgató, Berki, igen hűvösen fogadott, nem is tegezett, csak később, amikor már véleményt mondtam erről-arról, önkéntelenül fölkiáltva: Hiszen te értes ehhez!

Az *Égető Eszter* dedikációjában olvasom: „Orosz Lászlónak, volt csomorkányi szakfelügyelőmnek jó emlékkel: Németh László.” Egy másik emlékezésében is szakfelügyelőként említi apámat: „...Orosz László, aki mint huszonnégy éves fiú szakfelügyelőm volt Vásárhelyen, s mint kiderült, 57-ben a legjobb tanulmányt írta, a regény helyét pontosan kijelölve, az *Égető Eszterről*.”

Valóban szakfelügyelőként jártam ott 1950 kora tavaszán, de ő akkor már nem tanított. Vele való ottani találkozásomra talán érdemes néhány mondattal kitérnem, mert jellemző a korra. A Bethlen Gábor Gimnáziumban egy fiatal tanár, óráján nem is az anyaghoz kapcsolódva tett elítélő megjegyzést a korábban ott tanító Németh Lászlóra. Óra után közöltem vele, hogy Németh Lászlót nagyra becsülöm, korunk legkiválóbb magyar írójának tartom. A kolléga arca földérvült: „Délután szívesen elviszlek Laci bácsihoz, itt él Vásárhelyen, jóban vagyok vele, gyakran meglátogatom.” Örömmel mentem el vele a Bercsényi utcai házba. Személyesen akkor találkoztam először Németh Lászlóval. Nem voltam előtte teljesen ismeretlen, olvasta drámáiról (Széchenyi, Ekléziamegkövetés) a Magyarokban megjelent recenziómat, néhány írásomat a Válaszban is. Hosszan beszélgettünk tanításról, irodalomról, az ország helyzetéről. Leginkább arra a mondatára emlékszem, hogy mindnyájan azt a rendszert szolgáljuk. „Te tanárként” – fordult a fiatal kollégához –, „Te szakfelügyelőként” – mondta nekem, „én fordítóként” (akkortájt fordította Vaszilij Groszman Sztepan Kolcsuginját). Alighanem a Németh László rezignált helyzetmegítéléséből sugárzó kilátástalanság adta a végső lökést, hogy szakfelügyelői állásáról, s ezzel együtt a rendszer kiszolgálásának látványosabb formájáról lemondjon.

Évával hamar összecsiszolódunk. Kezdetől jól éreztem vele magamat, mikor a képzőben meg az ároházban látogattam meg, mikor nagyokat sétáltunk, mikor el-elvittem vacsorázni a Luszka-féle vendéglőbe, mikor be-beültünk feketére a Gyenes-cukrászdába. (...) Többször voltunk együtt Bálint Lojzikiéknál a múzeumban, néha ott is lakott a feleségénél, amikor Lojzi ásatott. Elvitt Szegedre is bemutatni Olginak, apjának, Károly bácsinak, nagyanyjának. Én is őt Csepára; azt hiszem, jobban feltalálta ott magát, mint én Szegeden. '50 júniusában Mátrafüreden nyaralt, meglátogattam. (A Luszka-Vendéglő az Iparos Otthon szép szecessziós palotájában volt, gyerekkoromban az oroszoké lett az épület, ma az Otthon Mozi van benne. A Gyenes Cukrászda a Nagykőrösi – vagy akkor épp Zsákdugó – utcában volt. Bálint Alajos az állomáskertben álló múzeum igazgatója lett, miután a szovjet hadsereg autójavító műhelye kiköltözött az épületből. Olgi anyám nagynénje, nagyapám húga, Károly bácsi pedig a férje, Ottovay Károly.)

Apám halála, temetése után anyám többször töltött nálam hosszabb-rövidebb időt, Supkáékkal összeházasodott, s azoknak semmi kifogásuk nem volt az ellen, hogy ott legyen, sőt azt is megengedték, hogy főzzön a konyhájukban. Ekkor már tervezgettük, hogy Évával összeházasodunk, Supkáék abba is beleegyeztek volna, hogy ott lakjunk. Valamikor '50. április elején azonban – szombaton délután – arra értem haza a szakfelügyeletről, hogy kitettek az albérleti szobámból. Bútoraim az előszobában; menjek, ahová akarok; a szobát a mellette levővel együtt főbérletként kiutalták valakinek. Supkáék nálam is jobban el voltak keseredve. Az éjszakát a szemben lakó Szép Ernőéknél

töltöttem, azután át is költöztem üres szobájukba, sőt Ernő elintézte, hogy azt főbérletként kiutalják nekem. Nem sokáig élveztem ezt a lakást sem. Orosz tiszti lakásként tartották számon, s júliusban egy szovjet tiszt költözött oda, szerencsére felajánlották az ő régi lakását Horváth volt bírónéknál a Kada Elek utcában. Lehetett ebben valami susmus, mert ott két szobáról s előszobáról volt szó, Horváthék azonban kikönyörögték, hogy a belső szoba helyett fogadjak el egy udvari konyhát. Házasságkötésünk után ide költöztünk.

Előzőleg azonban – '50 nyarán – hathetes tanfolyamon voltunk mind a ketten Pesten. Tömegszállítás, reggeli torna, menetelés énekszóval s hihetetlenül lapos, unalmas előadások. Julow Viktorral és Banner Jósikával kerültem egy szemináriumba. Vezetője egy igen gyatra tudású káder-nő volt, a bizalmi – Turák János – sem sokkal jobb kvalitású, de legalább jóindulatú. Néhány nap elteltével figyelmeztetett bennünket, ne vitatkozzunk a vezetőnökkel, ne égessük le lépten-nyomon, mert megoan rá a lehetősége, hogy keményen visszaüssön. Így hát visszavonultunk, s főként azonos magánhangzós versek írásával ütöttük agyon az időt. Hangversenyre a Károlyi-kertbe meg operaelőadásra a Margitszigetre csak illegálisan lehetett elmennünk, mert 9-kor (vagy 10-kor?) kapuzárás volt.

Mínthogy a nyarunk ráment erre a tanfolyamra, szeptember végén volt az esküvőnk, kaptunk rá egy hét rendkívüli szabadságot, ezt Zebevényben meg Pesten töltöttük. 1950. szeptember 23-án Szegeden esküdtek, ha jól tudom, a Kálvin téri templomban, amit a helyiek kakasos templomként emlegetnek. Úgy rémlik, azért ott, mert a lelkész, aki összeadta őket, anyám hit-tanára volt, de valahonnan apámmal is ismerték egymást. Fényképet a szeptember 23-án kötött házasságról nem találtam. Szeptember 23-án... – írom le újra, de már aligha fogom elfelejteni. Én ugyan nem írtam naplót, de történetesen egy szeptember 23-án keltezett följegyzésem megmaradt, idemácsolom. Az év 2010.

„Állítólag (legalábbis, mint a lelkiösméret bajnoka, így próbáltam elhíresztelni) azért csinálók filmet Kecskeméten (és nem a pesti, pontosabban a budai Pannóniában, ahol a korábbi filmjeimet forgatták), mert így kénytelen vagyok sűrűn hazajárni, többször, mint »amúgy« tenném, ráadásul a szülők meglátogatása nevű ceremóniát így, hivatalos útnak álcázottan könnyebb mentesíteni a formális elemektől. A ritkán hazalátogató gyerekek sütni-főzni szokás, a munka közben hazaugrónak viszont elég a reformátusoktól szállított menzaebéd elharmadolása. Ma káposztás cvekedli volt a menü. Hogy ünnepi eledel, az csak idővel derült ki. A cvekedlit ritkán sorolják a fejedelmi fogások közé, de ez a bizonyos mai, református cvekedli alulmúlta a legszerényebb elvárásokat is. Én immel-ámmal, anyám rezignáltan beletörődve, apám viszont eltökélten, szinte hedonista hévvel ette, sőt szokatlan módon, még valami dicséretféle is elhagyta a száját, amelyet a cvekedlin kívül felesége konyhai tevékenységére, illetve spontán cvekedlipótló kísérletére (palacsinta) lehetett vonatkoztatni. Tudod, miért mondja? – kérdezte anyu. Hm? – sandítottam rá rosszat sejtve. – Mert ma van a házassági évfordulónk. – Hát persze – nyögtem, mint aki csak udvariasságból engedte, hogy kimondják előtte azt, amit ő is épp mondani akart. És hányadik is? – A hatvanadik. Szerencsére mindenki másképp tudta, hogy milyen fémmel szokták jelképezni ezt az évfordulót. Arany? Gyémánt? Vas? Ezen aztán (a cvekedliromok eltakarítása közben) hosszasan el lehetett morfondírozni.”

A gimnázium igazgatója '50 őszétől Szabó Adorján lett, a kereskedelmiből jött át, mint párttagot nevezték ki igazgatónak. Művelt és jóindulatú ember volt. Ez év tavaszán ismerkedtem meg vele, egy napon hívtak bennünket a minisztériumba, ottani állást kínálva; nekem a Tankönyvkiadónál. Ő sem ment, én sem; az tartott vissza, hogy lakást nem kaptam volna.

Mindketten tanítottunk, ekkor már a gimnázium, illetve a képző mellett a szakérettségin is: ekkor indult, a legjobb tanárokat válogatták össze, s mi annak számítottunk... Helyesbítenem kell: Éva azt mondja, ő csak '52-től tanított a szakérettségin. (Ezek szerint anyám olvasta a Memoárt? Vajon végig? Vajon mindent? Vajon azt is, amit én kihagytam? És még ki fogok hagyni?)

1951. VI. – Ez is apám írása, igaz, nem a *Memoár*ból, csak egy fénykép hátoldaláról. Ceruzával írt, kissé megdőlt számjegyek: 1951. VI. Hatodik hónap, tehát június. A túloldali képen süt a nap, erős árnyékokat hagy; az árnyékok iránya alapján lehet belőni a pontos időt. Először persze a helyszínt kell felismerni, hogy az irányokat tisztázni lehessen. Sárga keramitkockák. A fénykép ugyan fekete-fehér, de én azért látom a sárgát is. Krómsárga, kanárisárga, mustársárga, sáfránysárga, milyen is volt: óarany... Keramittal volt kikövezve az egész Kecskemét, a körutak, a Lestár tér, a Rákóczi út. Nem nehéz fölismerni. A Rákóczi út a Cifrapalota és a zsinagóga közt indul, és az állomáspark irányába fut, vagyis északkelet felé. Egy kicsit inkább kelet, mint észak. Az árnyékok jobbról jönnek, merőlegesek az úttestre, tehát a nap dél-délkeleti helyzetét jelölik ki, de meglehetősen rövidnek, vagyis csak alig valamivel lehetünk ebédidő előtt. Apu és anyu az úttesten jön az állomás irányából. Nincs forgalom, már nagyon közel lehetnek oda, ahol az út a Szabadság térbe torkollik. A Google térképen jól behatárolható a terület: 46°54'31.6"N 19°41'41.0"E. Balra a zsinagóga, jobbra, az út közepén futó kettős japánakácsr mögött a Cifrapalota áll, noha a szűkre vágott képen egyik sem látszik. Balról belóg egy ismeretlen – sötét szoknya, fehér blúz –, csakis évvázáról jöhet. Apu zakója panyókára vetve, zsebében az épp leoldott nyakkendő (sokáig ő köti meg az enyémet is), s az aktatáskája oly könnyű, aligha lapulnak benne becetlizett könyvek, pláne javítandó dolgozatok. Utolsó óra, utolsó nap, / nem fog a toll és nem fog az agy. Anyám kezében is táska, természetesen a balban. Azt már tudjuk, hogy anyám a Kaszap (pontosabban akkor épp Makarenko) utcában tanít, a Képzőben, apám meg (ó, mennyire kölyök a képen) a Katonában, ami akkor éppen a frissen államosított Újkollégiumban van. GPS-koordinátás helyszínünk éppen ráilleszhető a két intézményt összekötő képzelt egyenesre. A pár a Kaszap utca felől az Újkollégium irányába tart, tehát apu ment anyu elé, hogy aztán visszafelé együtt jöjjenek. Az évvázó ünnepségek után már nem üzemel az iskolai menza, a tanárok otthon ebédelnek, vagy inkább beülnek egy vendéglőbe, ahol a nyaralás előtti búcsúköccintásokat is megejthetik. Ha anyu és apu is ebédelni tart, akkor alighanem a Beretvásba mennek. Az épületre ugyan Béke-szálló van írva, de megkülönböztetendő a többi Béke vezetéknévű intézménytől, mindenki Beretvásnak mondja. (1958-ban fogják lebontani.) Anyunak és apunak húsz-harminc lépést kell még megtenniük, majd a zsinagóga sarkán balra fordulva körülbelül ötvenet, hogy belépjenek a vendéglő üvegajtáján. Vagy leüljenek a járdára kített asztalok egyikéhez a följük húzott hullámos szegélyű napernyők alá. Balra kell fordulniuk tehát, ám mozgásuk most mégis inkább jobbra húz (rendezői bal!), mondhatnám „srévizavé” (nem lehet nem hallani anyu hangsúlyában a játékosan előugró macskakörmöket), de ezt, mármint az irányváltást tudjuk be a néhány másodperccel korábban észrevett ismerősnek, aki már le is kapja az objektív zárókupakját, és már emelinti is a gépét. A fotós tehát a város felől jön, az Állami Áruház irányából, és épp ott tarthat, ahová majd a Vasmarcsát állítják. A puskás matróna szobra (tanácsköztársasági emlékmű) 1959-től '91-ig zárja majd le a Rákóczi út délnyugati torkolatát; azt, hogy a jobbában markolt karabély miért épp az elhurcolt zsidók funkcióját veszített templomát célozza (Tudomány és Technika Háza lesz belőle), nem is sejtjük, tudjuk be annak, hogy eredetileg nem is oda szánták a szobrot. Most nyár van, szárazság, 1951. június. Én majd csak októberben fogok megszületni, vagyis szükségeltetik némi empátia ahhoz, hogy valaki észrevegyen. Szerencsére a japán akácok (közönséges pagodafának is hívhatjuk őket) laza lombozata még csak módjával hinti szét árnyékait, hagyja, hogy némi fény rám is essék, illetve anyu gömbölyödő hasára, éppen oda, ahol sejthető vagyok. Ott szipákok benn a magzatvízben, mint valami hal. *Liquor amnii*: semleges kémhatású, édeskés illatú, vízszerű folyadék, nem sokkal a fogantatás után, amikor a magzataburok kialakul, a magzatvíz is termelődni kezd, előbb az anya szervezete gyártja, aztán a magzat is beszáll.

Nyolc-tíz hetes (ennyi vagyok éppen), amikor elkezde nyelni és vizelni, ne szépítsük, a babapisi is ott kotyog a *liquor amni*iben.

Ha már itt vagyunk, tudniillik a Rákóczi úton, essék pár szó a moziról is. A túlsó oldalon, a Cifrapalota oldalán az állomás irányában kb. száz méter. Városi Mozi a neve. Fogom még emlegetni, most csak egy film, illetve egyetlen szereplő miatt kell megidézni. Történetünk idején, 1951-ben érkezett meg Kecskemétre Vittorio De Sica neorealista film-drámája, a *Biciklitolvajok*. Szüleim többször megnézték, legalábbis anyám úgy emlékezett, hogy ő többször is látta, s elhatározta, olyan kisfiút szül majd, mint a filmbeli Bruno. Ultrahang akkoriban – és még sokáig – nem volt, de ő azért biztos volt benne, hogy egy Bruno utazik a szíve alatt, és Brunónak is szólított, amikor mocorogni kezdtem odabenn.

A gimnázium igazgatója '50 őszétől Szabó Adorján lett, a kereskedelmiből jött át, mint párttagot neveztek ki igazgatónak. Művelt és jóindulatú ember volt. Ez év tavaszán ismerkedtem meg vele, egy napon hívtak bennünket a minisztériumba, ottani állást kínálva; nekem a Tankönyvkiadónál. Ő sem ment, én sem; az tartott vissza, hogy lakást nem kaptam volna.

'51 nyarán Siófokon voltunk két hétig a múzeumok üdülőjében. Éva ekkor már előrehaladott állapotos volt. Október 24-én született István.

Az esemény a Megyei Kórház azóta már lebontott Izsáki úti épületében történt. (A helyén az új egyetem áll: 46°54'31.6"N 19°41'41.0"E) A Nap a Skorpió jegyébe fordult, az óra reggeli 8-at mutatott, ami azt jelentette, hogy a gyermeket az aszcendense szerint is Skorpióként kell számontartani. Dupla Skorpió, szörnnyülködhetnek a szakemberek – a szüleim azonban aligha foglalkoztak ilyesmivel. Misztikára talán kissé fogékonyabb anyámnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, miféle csillagok halványulnak el épp Kecskemét fölött. Nem panaszkodott ugyan, de a hol nevetve, hol merengve, hol meg elérzékenyülve említett részletekből hosszadalmas vajúdas és több komplikációval súlyosbítt, nehéz szülés áll össze. Burokban született, mondta egyszerű. Kiderült, nem csak a kifejezés jelképes értelmére célzott, arra, hogy gyakran kerültem ki szerencsésen veszélyesnek tűnő helyzetekből, hanem tényleg kijött velem az egész hóbelevanc. Állítólag burokban megszületni annyira ritka, hogy vannak orvosok, akik egész praxisuk során nem találkozhatnak ezzel a jelenséggel. Nos, az anyám mellett tüsténkedő ifjú gyakornoknak, Koncz doktornak ebből a szempontból óriási szerencséje volt, hisz első szüéléseinek egyike máris burkos szülés volt. További szerencse, hogy a köldökzsinór a nyakamra volt tekeredve, ami megint csak ritkaság, vagyis egy kezdő igazán hálás lehet érte. Ekkor már ott állt a rezidens mellett a főorvos is, mert látván a fejleményeket, azért elszalasztottak érte valakit, s gumikesztyűt rántva maga is kivette a részét a sikerből. A főorvos urat dr. Bacsó Károlynak hívták. Úgy alakult, mily kicsi a világ, hogy huszonöt évvel később a doktor úr fia, Bacsó Zoli munkatársam, sőt jó barátom lett. A budapesti Pannónia Filmstúdióban operatőrként dolgozott, azért a múlt idő, mert bár Zoli kiváló egészségnek örvend, de az a filmkészítési mód, a 35 milliméteres filmre kockánként forgatott eljárás, amellyel, ha jól számolom, nekem is legalább hat filmemet „operálta”, kiment a divatból. Az animációval foglalkozó diákoknak még ugyan elmagyarázza minden évben, ők illedelmesen meg is hallgatják, de a mai filmek már más technikával készülnek. Miután megszülettem, és azon a hangon, ami állítólag apáméra hasonlított, elkezdtem üvölni, Zoli apukája kezét mosott, majd az ajtóból még visszaszólt a homlokát törölgető, de már büszkén feszítő tanítványnak, hogy mi ez, bontsa csak ki, amit az imént összeférelt, mert sokkal tisztességesebben is össze lehetne öltögetni azt a bizonyos dolgot. Ebből egyrészt ráismerek a fia precizitására, másrészt megértem anyámat is, aki ekkor, a második varrásnál sokallt be annyira, hogy tizenegy évig nem is próbálkozott hasonló dologgal.

Hogy a késedelemnek egyéb okai is lehettek, arról a következő fejezetekben próbálok majd meg számot adni.

Benkő Attila

Egy naplóból

*Ablakomban egy pók lakik,
azért olyan színes,
ha besüt a nap.*

*Éjjel is csapkodva
nem sok szúnyogot hagytam neki,
de talán elég lesz
hazatérésemig.*

*Hálóját rázza, hogy ne zavarjam,
mikor ablakot nyitok.*

*Ma reggel egy pille,
közelről ritka szépség,
várta szabadulását
az ablaküvegre tapadva.
Ez nem lehet az övé.
Csak egy üres gyufaskatulyával
tudtam megmenteni.*

Cikónál

*Csak a régi ajtó,
de mikor lassan kinyitom,
kis barátnémat siratja.
Aki már a kerté.
Nevét kiabálva nem
hívogathatom, vége
a nyári napoknak.
Elaltatása előtt
nem lett volna szabad
sötét kerek szemével
a semmibe nézni.*

Zivatar után

*Ma fölmegek a padlásra.
Még nincsenek foltok
a plafonon, de félek.*

*Nemcsak a törött
lécektől, cserepektől,
a fénycsíkoktól, a nedves,
hangyás gerendától,
a romlás jeleitől,
félek az emlékektől is,
mégsem úgy öltözve.*

*Csak nehogy lehozzak egy-két
penészpecsétes iratot.*

Örökség

*Egymás mellett két kerti szék,
ott várnak, ahonnan
jobban lehet látni, mint az ablakból
a régi rozsdás kaput.
Évről évre szürkébbek,
de milyen sok szép falevél
hullott rájuk, amíg a városban
egy rossz kis lakást kerestem.
Már nem tudok megszökni.
Följük hajolva mi mást mondhatnék?
Jönnek a jeges éjszakák,
nem maradhatnak odakint.*

Magyar Miklós

Hol van már a tavalyi hó?

A címben szereplő szállóige François Villon *Nagy Testamentumában* szereplő *Ballade des dames du temps jadis* (Ballada a hajdani idők dámáiról) című ballada refrénje. A vers az „ubi sunt” latin nyelvű toposzra – jelentése: ’hol vannak’ – épül. A toposz négy elem-ből áll. Az első a megszólítás: „*Dictes moy*” (Mondd). A második a kérdés: „*ou, n’en quel pays/Est*” (Mondd, hol is van, mely földön is) A harmadik azon személyek felsorolása, akikre a kérdések vonatkoznak: „*Flora la belle Romaine*”, (Flóra, a szép római dáma). A negyedik elem a feltett kérdésekre adott válasz. Villon versében ez a refrén kérdőmondat formájában: „*Mais où sont les neiges d’antan?*” (De hol van már a tavalyi hó?). Azaz eltűntek, nincsenek már, ahogyan a hó elolvadt.

A *Ballada a hajdani idők dámáiról* című versben Villon tizenkét híres nőre kérdez az ubi sunt szabályai szerint. Az első versszakban ókori hírességeket idéz meg: Flórát, aki a római mitológiában a virágok és a tavasz istennője, Archippiadát, Athén legszebb nőjét, Szophoklész szeretőjét. Thaiszt, a híres görög hetérát, Ekhót, aki a görög mitológiában a visszhang nimfája. A második és a harmadik versszakban a középkor hölgyei szerepelnek. Héloïse d’Argenteuil, aki Pierre Abélard skolasztikus filozófus és költő tanítványa és szerelme volt. A „királyné” a parázna burgundiai Margit, aki a legenda szerint minden szeretőjét zsákba varratva a Szajnába dobatta, így Buridánt is. Az utolsó versszak asszonyai: Blanche (Blanka) királynő, Szent Lajos király lánya. Nagylábú Berta vagy Magyarországi Berta Kis Pipin felesége volt. Beatrice Dante örök szerelme, akit többek között az *Isteni színjátékban* örökíti meg. Alizs III. (Együgyű) Károly anyja. Mayne úrnője (Haremburgis) Ermengarde maine-i grófnő, Fulkó jeruzsálemi király felesége. Johanna Jeanne d’Arc az „Orléans-i szűz”, akit az angolok tizenkilenc éves korában máglyán megégettek.

Ballada a hajdani idők dámáiról

*Mondd, hol is van, mely földön is
Flóra, a szép római dáma?
Archippiada és Thais,
hol az ő édes nénje-ágya?
S folyón, tavon ha kél a lárma,
szólal, de hol is van Echó?
Embernek túlszép volt az árva...
De hol van a tavalyi hó?*

*Hol van a tudós Helois,
ki miatt herélt voltát bánta
Esbaillart Péter s Sainct Denys
rendjében is szerelmét szánta?*

S a királyné, ki Buridant a
Szajnába volt parancsoló!
Hogy zsákba kössék, úgy kívánta...
De hol van a tavalyi hó!

A maine-i Harembourges, Alisz,
Nagylábu Berta, Beatrix, Blanka -
liljom színű volt maga is, -
Szűzanyám, hol van szirénhangja?
S akit az angolok Rouenba'
megégetének, ő, a jó,
a lorraine-vidéki Johanna?
De hol van a tavalyi hó!
Ajánlás

Herceg, hogy hol vannak, hétszámra
ezidén firtatni se jó,
nehogy a nóta újra járja:
de hol van a tavalyi hó!

(József Attila fordítása)

Paul Verhuyck, a leideni egyetem oktatója, író, neves középkor-kutató Villon *Nagy Testamentuma* kiadásának ötszázadik évfordulójára rendezett tudományos ülészakon *Villon et les neiges d'antan* (Villon és a tavalyi hó) címmel előadást tartott, amelyben egy eredeti, ám erősen megkérdőjelezhető hipotézist vázolt fel a költő híressé vált refrénjéről: „*Mais où sont les neiges d'antan?*” (De hol van a tavalyi hó?). A konferencia előadásainak szövegei nyomtatott formában is megjelentek 1993-ban.¹

Kiindulásként a szerző Herman Pleij *De sneeuwpoppen van 1511. Stadscultuur in de late middeleeuwen* (Hószobrok 1511-ből. Városi kultúra a középkor végén) című könyve alapján leírja, hogy az 1551-es év Brüsszelben rendkívül kemény volt, és a város lakói igazi hószobrokat faragtak a megfagyott hóból. Az ábrázolt személyek a görög–latin mitológia, a *Biblia* és a népi kultúra alakjai voltak. A továbbiakban kifejti, hogy a hó ünnepét először Tournai-ban ünnepelték meg 1422-ben. Tizenkét évvel később Arrasból jegyezték fel nagyszámú hószobrot, amelyek között látható volt „a Nagy Szűz”, Jeanne d’Arc szobra katonák gyűrűjében. A hószobrok történetét a további századokon át is felidézi a szerző, ám számunkra csak a középkoriaknak van jelentőségük.

A ballada keletkezésének idejét Paul Verhuyck 1457 telére teszi, amely rendkívül hideg volt, október 11-től február végéig tartottak a kemény fagyok. Franciaország valamennyi folyója befagyott, és lovas szekerekkel lehetett átkelni még a Szajnán is. A tanulmány szerzője megjegyzi, hogy mivel Villon ebben az évben nem volt Párizsban, nincs annak jelentősége, hogy rendeztek-e ott ekkor téli ünnepségeket: „*Villon egy vidéki város hóünnepét írhatta le és azt sem tudjuk, hol (...) Angers, Blois, Bourges, Rennes, Saint-Maixent? Vagy Brüsszel, mint azt Rabelais sugallja, Brüsszel, ahol a jég-szobrok hagyománya bizonyított.*” Verhuyck egy lábjegyzetben – bár kérdőjelekkel – megerősíti a rabelais-i hivatkozást. Azt is hozzáteszi, hogy mivel Rabelais egy nagy misztifikátor volt, nehéz hitelt adni szavainak, de a mai napig sem igazolni, sem cáfolni nem tudták Rabelais Villonról írt történeteit. Verhuyck

¹ Villon hier et aujourd'hui. Actes du Colloque pour le cinq-centième anniversaire de l'impression du Testament de Villon, 15–17 décembre 1989. Réunis et publiés par Jean Dérens, Jean Dufournet et Michael Freeman, 1993, 177–189. Paul Verhuyck cikkét az alábbi forrásból idézem: <http://www.kisling.nl/paulverhuyck/DamesNeiges2004.pdf>.

megjelöli azokat a részeket *Rabelais Pantagruel*jében, ahol arról olvashatunk, hogy Villon „öreg napjaiban” Saint-Maixent-en-Poitou-ban talált menedéket. Valójában Rabelais arról is ír, hogy Villon száműzetése után V. Eduárd király uralkodása idején Angliába menekül. (Az író téved. VI. Eduárd volt akkor Anglia királya.) Rabelais nem csupán a királyokat keverte össze, de magát a történetet is egy, a 13. század óta keringő anekdotából vehette, ami nem Villonról, hanem egy másik diákról szólt, aki, miután száműzték Párizsból, Angliába menekült.

Mindez ellentmond az irodalomtörténészek által leírtaknak, miszerint Villon 1463. január 8-án elhagyta Párizst, és ettől a naptól semmit sem tudunk róla. A dolog előzménye, hogy egy verekedés következtében immár sokadszor börtönbe vetik a költőt, „felakasztásra és megfojtásra” ítélik. 1463. január 5-én Villon fellebbezése meghallgatásra talál, és a bíróság legfelső fokon semmisnek nyilvánítja az ítéletet, ám tíz évre kitiltja Párizs városából.

Rabelais Villonról szóló fabulációit szinte valamennyi Villon-kutató megemlíti, ám egyikük sem ad nekik hitelt.² Azt gondolom, Rabelais története Villonról nem hitelesebb, mint az, hogy a *Gargantua* XVII. fejezetében a hős a Notre Dame katedrális tornyából vizeletével elárasztotta Párizst, ezzel „a nők és gyerekeken kívül” 260.418 ember halálát okozta.

A legvalószínűbbek azok a feltételezések, hogy a költő Párizsból való távozása után rövidesen meghal rossz egészségi állapota vagy valamilyen halálos kimenetelű verekedése miatt. Ezt a verziót támasztja alá az a tény is, hogy 1463 után egyetlen verse sem maradt fenn.³

Visszatérve Paul Verhuyck hipotézisére, miszerint Villon Brüsszelben láthatott hőszerkeket, a valóság az, hogy a költő soha nem járt Brüsszelben de Arrasban sem. Csak a Párizstól délre és nyugatra tett utazásainak vannak nyomai. Idézzük fel a költő tartózkodási helyeit.

1456 végén Villon társaival kirabolja a Navarrai Kollégiumot, ezért Angers-ba menekül. Ő maga a *Kis Testamentumban* szerelmi csalódását nevezi meg okként:

*Hogy e veszélyt elhárítsam,
A legjobb lesz, ha meglépek.
Agyó! Angers-ba visz utam:
Mivel kegyét nem nyerném meg,
Nincs más hátra: el kell menjek.*

(Süpek Ottó fordítása)

1455. június 5-én, Úrnapján egy verekedés során Villon megöl egy papot. 1456 végén elhagyja Párizst és hét hónapig vissza sem tér oda. Nyugat felé veszi útját. 1457 decemberében vagy 1458 januárjában eljut Blois városáig. Ennek is van nyoma költészetében. Charles d'Orléans versenyfelhívására, annak udvarában írta a *Villon éneke a Blois-ban hirdetett költői versenyre* című verset, amellyel megnyerte a pályázatot. Villon Moulins-ben is tartózkodott. Ennek előzménye, hogy Charles d'Orléans – jóllehet elismerte és csodálta Villon tehetségét – nem tartotta maga mellett sokáig. A pártfogó nélkül maradt Villon II. János Bourbon hercegnél keres támogatást. A herceg Charles d'Orléans-nal ellentétben fiatal, alig idősebb Villonnál. Jól ismeri a költő előző pártfogóját, és maga is kedveli és

2 Vö.: Sophie Cassagnes-Brouquet: „De moi, pauvre, je veux parler”. *Vie et mort de François Villon*, Éditions Albin Michel, 2016, 304–310.

3 Vö.: Auguste Longnon: *Œuvres de François Villon*. Éditions La Cité des Livres, Paris, 1933, 42.

műveli a költészetet. Apja 1456-ban bekövetkezett halála után elhatározza, hogy Charles d'Orléans riválisaként udvarába, Moulins-be csábítja a tehetséges költőket. Régebben már kölcsönzött Villonnak hat tallért. A költő emlékezteti a herceget, hogy ő is Bourbon származású, így alattvalójának tekinti magát. A *Levél Bourbon hercegéhez* című versében újabb támogatást kér tőle:

*Én jó uram, tündöklő hírű Herceg,
Liliomos pajzsú, királyi vér!
François Villon, ki munkában gebed meg,
S ki több pofont kapott akárkinél,
Alázatos levélben arra kér:
Adj néki holmi kölcsönt kegyesen!*

(Mészöly Dezső fordítása)

Villon a *Nagy Testamentumban* is megemlékezik Moulins-ről, amit „jó városnak” nevez:

*S ha rajtam mégoly sok csapás volt,
Ha egy vas nélkül tekeregtem:
Mint a két emmausi vándort,
Megvígasztalt az Isten engem,
S intett a Jó Városba mennem,
Mert ő nem gyűlöl semmi mást
A bűnbe tévedt emberekben,
Csupán a megátalkodást.*

(Mészöly Dezső fordítása)

Az 1461-es év nyarán Villont Meung-sur-Loire-ban Orléans püspöke, Thibaud d'Aussigny börtönbe záratta és megkínkoztatja. Erről a költő számos említést tesz. Amikor ugyanebben az évben XI. Lajos jóvoltából kiszabadul börtönéből, az *Ének azok ellen, kik a Frank Királyságra fenekednek* című versében az évet is megjelöli:

*Ezt jegyzem négyszáz hatvanegyben,
Midőn királyunk Meung-be jött,
S megkeresett irgalma engem
Rideg börtönfalak mögött,*

(Mészöly Dezső fordítása)

Ám arról, hogy akár Arrasban, akár Brüsszelben járt volna, sem Villon nem tesz említést, sem életrajzaiban nem találjuk nyomát.

A híres tavalyi hó valamennyi kritikus szerint a megállíthatatlanul eltűnő idő metaforája, mondja Verhuyck. Ezzel egyet is ért, ám szerinte ez nem ad magyarázatot arra, miért nem a szalmalángot, az elhervadt virágot vagy az őszi leveleket használja Villon. Ebből a meglehetősen mondvacsinált dilemmából Verhuyck arra a következtetésre jut, hogy Villon választása nem véletlen, hanem konkrét oka van annak, hogy a „tavalyi hóra” esett választása. Nevezetesen a költő valódi hősobrokat láthatott a város utcáin: „*Villon láthatta a hó-Taiszt a téren, a hó- Héloise-t az utcakereszteződésben, a tizenkét láb magas hó-Flórárt az utca sarkán. Ahogyan Arrasban 1434-ben, Villon láthatta a jó lotaringiaiát, Jeanne d'Arcot a jégmáglyán, gonosz fegyveresek között.*”

A szerző eszme-futtatásának konklúziója: „Egyszóval, a *Balladának mindezidáig fel nem tárt optikai és plasztikus vonásai vannak.*” A „*Hol van a tavalyi hó*” természetesen metafizikai kérdés – mondja Verhuyck – ám nem metaforikus, mivel a valóságban gyökerezik. Villon láthatta, akár meg is tapinthatta azokat a hószobrokat, amik aztán elolvadtak, eltűntek: „*Villon nem csupán azt kérdezi, hol vannak az elhunyt hölgyek, hanem azt is, hogy hol vannak a hófigurák.*” Paul Verhuyck még merészebb hipotézise szerint Blanche (Blanka) királynő, Szent Lajos király lánya, akit Villon a szirénekhez hasonlít, és jelentése fehér, utalás lenne a „hókirálynőre”.

Tanulmányában Paul Verhuyck továbbra is szabadjára engedi fantáziáját, amikor Villon másik két balladáját is a téllel hozza kapcsolatba. A *Ballada a hajdani idők dámáiról* triptichont alkot a *La Ballade des seigneurs du temps jadis* (Ének hajdanvaló urakról) és a *La Ballade en vieux langage françois* (Ének eleink beszéde szerint) című balladákkal.

Az *Ének hajdanvaló urakról* című vers refrénje: „*De hős Nagy Károly hova lett?*”. Verhuyck azt a tényt, hogy Nagy Károlyt, a párizsi egyetem védőszentjét a tél közepén, január 28-án ünneplik, úgy értelmezi, hogy a ballada „egy naptári utalást tartalmazhat”, tehát ez lenne a kapocs a triptichon első balladájával. Az erőltetett párhuzam helyett említsük meg, hogy a szakirodalom szerint Villon akkor írta az *Ének hajdanvaló urakról* című verset, amikor 1461-es év nyarán Meung-sur-Loire-ban Orléans püspöke, Thibaud d’Aussigny börtönbe záratta és megkínóztatta. Ekkor jutottak eszébe az elhunyt történelmi személyek.

A harmadik balladát, az *Ének eleink beszéde* szerint címűt oly módon kapcsolja a szerző az elsőhöz, hogy „*a téli szél, ami az olvadás kísérője, elolvasztja, elfújja a hószobrokat.*” Itt is van ennél hitelesebb magyarázat. A vers, akárcsak a megelőző *Ének hajdanvaló urakról*, az elmúlást választja témájaként. Ebben Villon ófrancia nyelven ír a múlt időről. Kikre kérdez ebben a versben? Kik a múlt nagyjai, akiket ‘elsepert a szél’? A fehér palástú pápa, Bizánc császára, a frankok királya. A költő az ajánlásban összegzi az intést:

*Ahány Hertzeg, mind vesztit érzi,
Elpusztul sorban az, ki él.
Mit használ sírni-ríni néki?
Tsak elseper mindent a szél.
(Mészöly Dezső fordítása)*

Paul Verhuyck így fejezi be tanulmányát: „*Villon ott és akkor valóban látott ilyen vagy olyan hófigurát? Erre nem tudnék válaszolni, de mivel a hószobrok léteztek, hinnem kell a legmeggyőzőbb érveknek: a hó szó és magának Villonnak a neve.*” Ezzel a cikk írója maga is bevallja, hogy mindaz, amit hosszasan bizonyított, nem más, mint egy hipotézis. Az általa „a legmeggyőzőbb érveknek” tartottak pedig semmit sem bizonyítanak.

A *Hol van már a tavalyi hó?* Villon nyomán lépten-nyomon feltűnik az irodalomban. Többek között François Rabelais a *Pantagruelben*, Cervantes a *Don Quijotében* idézi Villon híres refrénjét. A Villonra és a tavalyi hóra való megemlékezések közül az egyik legszebb Juhász Gyula Ódon balladája:

*A kocsma pállott, kék ködében
Lócán ül Villon és dalol,
Vesztett láng villog a szemében
S visszás hang kél a húr alól:
„Múlándó minden e vidéken,
Elrothad mind, ki szép, ki jó.
Szeme agát volt, haja ében,*

Most alszik az Úr békéjében,
Fehér sír fekete éjében.
De hol van a tavalyi hó?"
Asztalnak dől a sok borissza,
Az egyik horkol ágy alatt,
Villon a hegy levét kiissza,
Az óra jár, a pillanat szalad.
„Voltam nemes, gavallér, tiszta,
Nem látott éj, se dáridó,
De jaj, az marja, aki bírja,
Oda a jószág, nem tér vissza,
Folt hátán folt a mente, csizma.
De hol van a tavalyi hó? ...
A varjú várja már a koncot
És áll a szégyen fája már.
Oda a csókók, oda a hordók:
Mors Imperator csókja vár.
Voltam gyerek, szomorú, boldog,
Volt kikelet és annyi jó.
Roptam a táncot, a bolondot,
Csókoltam Bertát meg Izoldot,
Most várnak a vörös koboldok,
De hol van a –
De hol van a tavalyi hó?

Standeisky Éva

Kassák álommegjelenítései

A személyiséget póre szellemi valójában az álom mutatja meg leginkább. Felszínre kerül általa valami, amit talán az alkotó sem ért, amikor írásba menekíti – megformálja –, ami nem tudatos világában megjelent, lezajlott. A mű azonban úgy hat „megérintett” olvasójára, hogy a maga érzéseit, vágyait, gondolatait éli meg, éli át általuk. Az álommegjelenítés a befogadó számára lehetővé teszi saját reminiszenciái megélésén túl az alkotó művészetének és ennek részeként személyiségének jobb megismerését is.

Az álom és jelentése

Az álom: belső látás, az intuíció felfénylése. „[L]ehet az álom az embert szorongató éji dolgok borongós észlelése – vagy éppen ellenkezőleg, a világosság pillanatnyi felragyogása, a kiteljesített intuíció különlegesen éles feltisztulása.”¹ Az álmok titokzatosak, bonyolultak, és a minden napok emberének feltárhatatlannak tűnnek. A lélekelemzők és a művészek foglalkoznak velük a legtöbbit.

„Az álom, amely egészen ösztönszerű, magára ölti és megtartja szellemünk alakját. [...] Ezekben a sóvárgásokban sokkal jobban fel lehet fedezni minden ember igazi jellemét, mint a szabályozott, meggondolt és rendezett gondolatokban.”² „Az álom olyan világba vezet az embert, amelynek »képzelt« nyelvi készlete mindenestül az Én mélyrétegének terméke. Különálló, magányos világ ez, amely semmiféle kapcsolatban nem áll az ébrenlét emberközi kiterjedésével. Más szóval mindenki, aki álmot lát, a maga egyéni képességeinek fényében kivételül, szigorúan személyes eszközök birtokában kel útra »az eredetek kozmikus éjszakája« irányába. Ennél fogva fölöttébb fontossá válik, hogy éppen ki az, aki álmodik.”³

„Szívünk, szemünk, fülünk együttesében képez az álomlátás mechanizmusa bámulatot eszközt, hogy a végtelenség benyomulhasson elménk szűk cellájába, s a titokzatos sötétkamra, vagyis az alvó lélek tükreire vetíti homályos képekben azt, ami az élet mélyén örök.”⁴ „Az álom szűk, rejtett kapu, amely a lélek legmélyebben fekvő, legbenső része felé vezet. [...] az álom útján behatolunk azon mélyebb, általánosabb, igazabb és tartósabb emberi létezésbe, amelyet a kezdetek éjszakai homálya vesz körül, amikor az ember – a még tagolatlan és személytelen természet részeként – teljes egész volt, és benne foglaltatott a Teljesség.”⁵ „Az álom, mint minden képzeletbeli tapasztalat, a transzcendencia antropológiai jelzése; ebben a transzcendenciában a világ jelentkezik be az embernél, miközben őt magát is világgá változtatja és feltölti a fény és a tűz, a víz és a homály minőségeivel.

1 Foucault, 31.

2 Foucault, 34.

3 Pleșu, 109.

4 Quincey, 177.

5 Jungot idézi Pleșu, 105.

[...] Az álomban a lélek, megszabadulván a testtől, megmártózik a kozmoszban, átítatódik vele, s elkeveredik mozgásaival egyfajta vízszerű egységben.⁶

Szókratész öregkorában egy álomkép hatására kezdett verset írni: „Azt parancsolta neki az álom, hogy ne váljék meg addig a földi élettől, amíg nem áldozott saját szerzeményben a múzsáknak. [...] Egyetlen pillanatilag sem érezte úgy, hogy a lírai kiterő miatt, amelyre az álom buzdította, veszélybe kerül az általa képviselt igazság.” Szókratész idejében az álmok „nem a sötétbe vesző tudatból, hanem annak világosságából eredtek.”⁷

„Komolyan fontolóra kellene vennünk, hogy [...] kockázatos kiragadni is az álmat a maga közegéből, és áthelyezni az ébrenlét tudatállapotának világába. Az emberi faj történetének jelen pillanatában az álom természetes tartózkodási helye az éjszaka, a félig vagy egészen tudattalan állapot. Aki az ébrenlét kíméletlen fényét az éjszakai világ oly tűnékeny egyetemére irányítja, az beleszól a dolgok természetes rendjébe, megbántja – Novalis szavaival élve – »az álom istenségeinek tartózkodó szemérmét«. Mihelyt felszínre hozzuk, az álom egykönnyen megmástitja az emberi viselkedést, nagyobb befolyással van rá, mint akkor, ha továbbra is abban a félhomályban marad, ami életre hívta.”⁸

Álom és művészet

Hogyan értelmezhető a műalkotásban – a versben, a regényben, a publicisztikában, a képen – leírt/ábrázolt álom? Miért választja az alkotó az álomleírást?

Mérei Ferenc szerint: „Az álom kreatív tett; minél inkább tudok kifejezni valamit szóban, tárgyban, tettben, képen – akár álomképben –, annál inkább felel meg ez a természetes, hipokizismentes, spontán alkotásnak.”⁹ „Az álom – írja Borges – esztétikai mű, talán a legősibb esztétikai megnyilvánulás.”¹⁰ Jung szerint az álmok felépítése és alakulása „ritka esztétikai szépséget mutat.”¹¹ „Az álom – idézi Novalist Foucault – a költészet elsődleges képe, a költészet pedig a nyelv ősi formája, »az ember anyanyelve«”¹²

„Az álom funkcionális elegy; az egymásra rétegződő és egymásnak ellentmondó értelmek sokszorossága és többlete okozza, hogy a jelentés képekbe költözik. Az álom képzeletbeli plasztikussága a benne napvilágot látó értelem számára az ellentmondásosság formáját képviseli.”¹³ Kassák avantgárd korszakának verseire, a dadaizmus és szürrealizmus stílusirányzatába sorolt költeményeire is érvényesnek tűnik Foucault megállapítása. Közhely, hogy e két irányzat leginkább az éberálom, a szabadjára engedett fantázia szüleményeit – a felszabadított tudatot, a megformálhatóság szintjére hozott gondolatokat, érzéseket – öntötte művészi formába.¹⁴ A 20. század tízes, húszas és harmincas éveiben a világ a korábbi időktől eltérően volt kaotikus, változásban-átalakulásban lévő – szürreális. Kassák világhézagok elterjedésére, lelkiállapota kifejezéséhez kora művészeti irányzataiban megismert eszközöket is hasz-

6 Foucault, 32., 31.

7 Pleșu, 101.

8 Pleșu, 114–115.

9 Mérei, 25.

10 *A rémálom*. In: Borges, 247. Borges szépprózai műnek tekinti az álmat. „Az álomlás a legősibb esztétikai tevékenység” – írja. (Uo. 241.)

11 Jung 1908-as leveléből idéz Pleșu, 95.

12 Foucault, 36.

13 Foucault, 17.

14 Lásd ezekről *A szürrealizmus és a Dadaizmus antológia* című forrásgyűjteményt a bevezető tanulmánnyal.

nált. Képes volt kreatív alkalmazásukkal a világ állapotával adekvát, ugyanakkor csak rá jellemző költészetet teremtenie, amelynek álmai, átomleírásai is maradandó részei.

Az álom képi, mozgóképijellegű. Fehér és fekete, vagy színes. Éppen úgy nehéz szóban visszaadni, értelmezni, mint egy képet. Kassák nemritkán leírta, műbe foglalta álmaikat, versei gyakran mintha éber álmódásban születtek volna. Hosszúverse, *A ló meghal a madarak kirepülnek* részben, számozott versei pedig többnyire ébren álmódások, ha a képzelőerő és az intuíció költői rendbe foglalt csapongását ebbe a két fogalomba szuszakoljuk. A *Dadaizmus antológiában* az az 1920–21-es keltezésű *Kassák Lajos új verseskötönyéből* az 1, a 6 és a 10 című olvasható. A 6 eleje és vége: „Egy kettő Egy kettő / már az utolsó hordókat dudlizzák az őrmesterek a hold roppant ejtőernyőkkel hintázzák / az erdők felett / bizony jó lesz ha mindenki aludni takarodik a tyúkokkal / szörnyű éj szörnyű éj szörnyű éj [...] 1920 december harmincegyet élünk a fejünk reménytelenül vonít / combunkra nyomott pénztárcánkban ki tudná felmérni jól / táplált fájdalomkat zsidók sárga foltja beleesett a pápa teás / findzsájába s most még nehezebb lesz nyelvünk alól kiszedni az enyvtáblákat egyedül a rózsavíz vagy a levágott ökrök segít- / hetnének de ők mélyen alszanak az áruházak pénztárcakönyveiben / ó de mindez mit is jelent a mi érző keblünknek / Marx azt írta egyik röpiratában megkezdődött a kommunizmus / kísértetjárása azóta tisztában vagyunk a helyzet értelmével / karcsú szociális gondolatokkal párnázzuk ki az ökle- / inket véka / alá tesszük a szemünket és érezzük / teljes intenzitással érezzük az öszvérek közelségét akik fülük mögött / új megváltókkal ácsorognak a jégcsapok alatt.”

Az 1926-ban megjelent 68 című számozott költeményben, amelyet *A szürrealizmus antológia* is idéz, szó esik ugyan a „gyermek álmáról”, a költemény azonban a személyes, a közösségi/társadalmi és a transzcendens elegye: „Szemed sugarán forognak napjaim / nevensz és felemelsz a magasságba kék sómezőkön vándorolok / kenyérfák és a csukott ajtók kilincsei szívemben / ó szájalom örvénye s te kiválasztott lény / kristályaim fénytöréseiben őrzlek / távol vagyok tőled / tollaimról lepereg a víz sírás ez mert nyájaim elhullanak a tisztátalanság környékein / törvény ez az időre és térre / ime jegyzetek a tűzkatasztrófákról és a zuguccák nócsábászairól / ime a különbségtetés hogy elvittem a gyermek álmát / ifjúságod rózsaleveleit miket a fekete bajszerű hentesnek akartál ajándékozni / megfoghatatlan vagyok hínáraidban / hajnalhinta / asszony / ellened mondom / kenyér / kalapács.”

Szürrealista álomvers az 1963-ban, a költő egyik öregkori kötetben napvilágot látott költemény, *Az éjszaka zűrzavara*: „Csöngettek. / Egy ló állt az ajtó mögött / mély meghajlással üdvözöltem / ő a jobb lábával szalutált. // Ezüst hajó ringott tovább. / Messze lehettem már házamtól / mikor hajnalban felébredtem. // Milyen földre vetődtem / kérdeztem bambán. / Miféle emberek élnek itt / kiürítették a tejespoharam / kenyéremet vaskampókkal az asztalhoz szögezték.”

Az álom nyelve

„Az álom lényegét tekintve elmesélhetetlen. [...] Nem kommunikáció céljára jött létre, hiszen hiányzik belőle a bármely kommunikációt jellemző döntő motívum: a vágy, hogy átadjon valamit, és a szándék, hogy megértsék. Narcisztikus attitűdöt tükröz, amely legbenső természetét tekintve preverbális, és nem jut át a fogalmi nyelv szűrőjén. Az álomtartalom lényege éppen az lehet, amit még nem verbalizáltunk, ami még nem érte el a fogalmi szimbolizáció szintjét, vagy ami sok különböző módon fejezhető még ki. Amikor beszámolunk egy álomról, amikor annak diffúz, érzelmileg telített tartalmát egyszerű kijelentő mondatokra fordítva elmondjuk, lehet, hogy teljes félreértés lesz az eredmény. [...] Az éber állapot logikus gondolkodása olyan kategóriákhoz kötődik, mint tér, idő, számok és okozatiság. Ezek a kategóriák nem működnek az álmódó elmében. [...] Egy költemény vagy egy festmény lényegét romboljuk le, amikor megfosztjuk őket eredeti művészi szimbolizmusuktól.”¹⁵

15 Thass-Thienemann, 156.

„Az álom éppen azt közli, amit közöl, olyan nyelven szól, amely közvetlen, noha nehezen hozzáférhető [...] mert a nyelv, amelyet használ, ismeretlen előttünk.”¹⁶ „Az álmok – írja Jung – ugyanúgy a lehető legvilágosabban adják elő a maguk mondanivalóját, ahogyan a növények is úgy növekednek, az állatok is úgy járnak élelem után, amilyen jól csak tudnak.”¹⁷ 1935-ben Jung angol kollégáinak „úgy mutatja be az álmot, mint ismeretlen nyelven írott szöveget, amelyet a filológiai nyomozás bevett eljárásával kell megközelíteni.”¹⁸ A nyelv Ricoeur szerint „a kettős értelem »mezeje«, a közvetlen értelem mögött van egy másik értelem, amely „egyszerre nyilvánul meg és rejtőzik el”.¹⁹ A nyelvnek ez a „kettős értelme” három területen – a szakrális tapasztalatban, a költői képzelőerőben és az álomban – jelenik meg, ami lényegében a szimbólum. A tudattalan „szavát” a jelkép fordítja le a kifejezhetőség nyelvére, írja Jung. Az álomban különös, irracionálisnak tűnő rendben hemzseghetnek a szokványos és egyedi, mindenekelőtt szexuális vonatkozású szimbólumok. Az álom, hasonlóan a műalkotáshoz, sűrít, „eltol”. A szimbólum egyszerre álomcenzúra és álomtorzítás. Így nem csupán az álom a tudattalan sajátos értelemmel bíró nyelve, hanem a vallási élmény és a költői ihlet nyelve is. Az álom eszköz: azt hozza tudomásunkra, ami nincs a tudatunk közelében. Az emberben lévő belső ellentétet „csak a jelképpel lehet egyesíteni. E célból hoznak létre az álmok jelképeket, s ezek végső soron egybeesnek a történeti hagyomány közvetítette jelképiséggel. Az ilyen álomképek azonban csak akkor vehetők fel a tudatba, az értelem és az érzés csak akkor tudja megragadni őket, ha a tudatnak rendelkezésre állnak a felvételükhöz szükséges értelmi kategóriák és morális érzések.”²⁰

Az álommal kapcsolatos Kassák-művek olvasóját az alkotói kifejezőkészség, a formakészség és a szimbólumhasználat segíti hozzá a nyelv nélküli álom megértéséhez. Versei és prózai művei e szempontból nem különíthetők el. Rokon gondolatiság és érzékiség, rokon kifejezési mód jellemzi őket. Csoportosításuk szempontja a szimbólumhasználat és az azokhoz köthető jelentés lehet. Vannak olyan szimbólummá jelentésülő szavak, amelyek vissza-visszatérnek a Kassák-művekben. Ilyen maga az álom szó is. Az álomhoz kapcsolódó gyakori kassáki motívumok: a madár (kakas, galamb), a ló, a tenger, a víz, a hajó, a szél, a rózsza, az idő. A kassáki álom fogalmat képesítő, tárgyiasító, légiesítő szókiegészítők: „*álom vizei*”, „*álmaim hús vize*”, „*álom virágai*”. Az „*álom visszfénye*” Kassáknál remeg, csillan. Az álomnak vitorláit, fényjeleit, fénypontjait, kék hullámpelyheket, selymeit, selyemhabját, tüzeit, húrjait, erdei és ligeteit, húsos nagy gyümölcszeit, paripáit, szárnyas lovakat vannak, iszapja van és kohója, hálója, hegye, csöndje, holdja, madara (ezüst madara is), maszkija, bokra, dzsungelé, rózsája, szárnya, öle, kinyílt kapuja, gabonaföldje, bozótja, bölcsője, égő gerendázata, gubanca és szirupja. Az álmoknak önkénye is van. Egy egész univerzum. Kassák egyik versében álmainak „*örökmozgó figurái / apró kék lovaikon / kitégett mezőkön át / a tenger felé ügetnek*” (Csönd és árnyék), a másikban elragadják álmai „*paripái*”. (A Dalocskák Klárának kezdete: „*Apám a nap volt, anyám a sápadt hold / hűgaim a csillagok milliárdjai / s hogy álmaim paripái elragadtak / bús költő lettem s még búsulóbb juhász.*”)

Álomleírás az Azon a nyáron című Kassák-regényben: „*Sohasem látott tengert, és nagyon keveset hallott felőle, álmában azért megjelentek a roppant vizek, fantasztikusan óriási hajókat látott, s egyszerre maga is útra kelt egy ilyen hajóval. Az Óperenciás szélén haladt a hajó, cibálták és dobálták a hullámok, oldalával odasodródott a parthoz, mintha menedéket keresne a támadó erők elől. S ez a hajó olyan érzékeny volt, mint az élő ember, talán kezei is voltak, és maga elé tapogatott*

16 Pleșu, 103.

17 Jung emlékirataiból idézi Pleșu, 104.

18 Pleșu, 113.

19 A Ricoeur-idézet Hárs György Péter Freud szimbólumfogalma a filozófia útvesszőiben (Élet és Irodalom, 2018. augusztus 17.) című írásából való.

20 Jung, 190.

a sötétben, s miután így a part mentén megkerülte a fél világot, s hirtelen, mintha céljához érkezett volna, vagy száz hatalmas keréken kigurult a szárazföldre, s mint valami szörnnyű pók folytatta tovább az útját az erdő felé, melynek a tisztásán két szarvasbika viaskodott.”

Az Angyalföld kisfiú alakjának éber álma: „...gyufaskatulyahajón utazott a távolságok felé, amik valahol a külváros por- és füstfelhői mögött ragyoghattak. Úgy érezte, hogy a hajója nem vízszintesen, hanem fölfelé úszik, mert úgy képzelte el, hogy a tenger, az valahol a magasban van. Olyan fehér és úgy ragyog, mint a dobozgyár bádogteteje. A hosszú úton egész idegen emberekkel s egészen különös, ezüstszőrű és tarkatollú madarakkal találkozott. A csóka is ott volt, akit a suszter pinceműhelyében szokott látni, csakhogy most négy lábán táncolt, mint a berúgott kocsisok, s a csőre olyan volt, mint egy nagy sárgarépa. Mikor megunta a táncot, akkor fölszállt egy muskátlira és emberi hangon énekelt. [...] Szólni akart a csókához, de az már elfordult tőle, s mint valami ládát, hátára vette a tengert, amibe pedig ő már éppen bele akart lépni.”

Az Álomvalóság verscím ellentmondásos értelmű. Ugyanez az oxymoron megjelenik a szövegben is. A költemény vége: „Szeretnék visszafordulni, de az álom valósága fogva tart / s a gyermek is csak álom, akire rossz órámban gondolok, / könnyű szédületekben emlékszem rá, amint ott feküdt a fehér párnáin / a város kömedrében és a napsugár játszott szőke fűrtjein.”

Gyermeki fantáziálások, éber álmok leírását olvashatjuk a *Karácsonyiék* című regényében is, amelyek Kassák számozott verseinek szabad asszociációira emlékeztetnek: „a ló röpi tud, a számár szebben énekel, mint a kanári madár, a muskátlinak nem a virága, hanem a gyökere van kint a földből, s ebben a kusza világban [...] az édesanyja az óriási repceföldeken úgy jön-megy, fején a mosóteknővel, mintha díszes öltözékben, lakkcipőben, tollas kalappal a paradicsomkertben sétálna.”

Gyerekalom-leírás a *Félálomban* című öregkori Kassák-versben: „lassan észreveszi / a jólismert falban megnyílik egy ajtócska / keskeny nyílásán láthatatlanul megszökhet. / Azon a réten fut át hol labdázni szoktak / csupa kék vörös sárga körülötte minden / talán rózsák ezek vagy pillangók nem tudja / majd egy csigalépcsőn száll alá tárt karokkal. / Ó milyen nagyszerű ez mintha madár lenne / s csak később látta vagy száz gyerekek együtt ért / a kútba hol fehér nyírfaerdők remegnek / távolabb egy bokor ringatja virágait / tapintani akarja s ekkor váratlanul / őt karolja át valaki...” A galamb ünnepében tobzódnak a kassáki álomjelképek – emlékképek: „Fölébredt a gyermek és mosolyog / mint aki még nem érkezett meg hozzánk egészen / szemei nyitva de más vidék tükröződik bennük / s a nagy csönd vize mossa lábait. / Fölkialt örömeiben s a hangját / messi idegen tájakra hallani. / Csak lassan lassan ismeri meg / a zománcos nagy tálat az asztalon / s hogy piros és sárga gyümölcsök illatoznak benne. // Az anyja szólítja most / ölébe emeli és megringatja / mintha ládikban ülnének / valahol a beteljesüléstenger hullámain. / Mit is kívánhatna még e csöppnyi test / álmok sűrűjében veszteglő lélek. // Két fehér szárny veri az ablak üvegét / bejönne a madár hogy hírül hozza / szép nyári nap lesz ma / pünkösöd vasárnapja / jólélek fogadd magadba.”

A szerelemről szóló álomemlékekben olykor már a vers címében is ott az álom: *Álomlíget*, *Álomjáték*. Az *Álomlíget* Anna-vers: szerepel benne az Anna keresztnév. (Kassák nőideálját, akivel azonosságot érzett, Annának nevezte. Az ő Annája mögött nincs Anna nevű múzsa. Anna Kassák műveiben a tökéletesség – a szimmetria, a teljesség – szimbóluma; maga a Kassák név is összefüggésbe hozható Annával, hiszen előlről és hátulról olvasva is ugyanaz a hangalakja.²¹) Az *Álomlíget*ben a kakas a megvalósuló testi vágy szimbóluma. A négy közül az első versszak: „Hát újra itt vagyok már e régi tájon / babérfák között egy napsütött lígetben / ami nem volt soha s tán most is csak álom / de élem én, hallom lépteim halk zaját / távolban kakas rikolt s az is nekem szól.” A vers a *Költemények*, *rajzok* című kötetben jelent meg, amelyet a költő maga illusztrált. Ebben egy egész oldalt betöltő,

21 Kassák Anna-verseiről részletesen írok a *Kassák, az ember és a közszereplő* című könyvemben. Gondolat, 2007.

nyitott csőrű, tág szemű kakasfej látható. A szél motívum így jelenik meg az *Álomjáték* negyedik versszakában: „*Itt van ő most is, de csak én láthatom / zászlót lenget felém zord álmaimon át / érintem kezének bársonyát és hallom / szoknyája fodrai közt visongat a szél.*”²² A *Tétova órák* álmában egymásra vetül az anya és a szeretett nő: „*Álmok kék hullámpelyhein ringatna szerelmed / ahogyan a jó anya dajkálja gyermekét.*” A *Két fűszállal a kezemben* erotikus álomrésze: „*az álmok rózsái illatoznak anyaszült meztelen. / Hunyt szememmel látom mindezt / és érzékletesen tapintom mint a valóság homokját / a csókot amivel annyi asszony megajándékozott.*”

Önképi jellegű verseiben is elő-előfordul az „álom”, az álomszerű fantáziálás. „Az idő amelyben élek álmok és káromkodások cirádái alatt temetkezik” – kezdődik Kassák 31 című számozott verse. Álom és valóság keveredik a *Holdfényben*: „*Álmaim selyemhábját összekeverem a valóság nyers masszájával. Egyszerre két úton járok, egyik a magasba, másik a mélybe vezet. Végükben egy-egy nyitott kapu. Kopognom sem kéne, hogy átlépjem a küszöböt. De mennél szaporábban járok, a kapuk annál láthatóbban távolodnak tőlem. [...] csak emléked lebeg a fényben / hiába is kiáltok feléd / csak árnyékod hull rám sötéten. / Vártam. Várakoztam, de senki nem járt az utcán. Ha jól láttam, mindössze egy fa szórta szét leveleit. Hullásukban madarak kapták csőrükbe és szálltak velük a csillagok felé.*” A *balga* kefekötő önleírásában így jelenik meg az álom: „*Neked könnyű, mondja gyakorta a barátom / aki segéd a városvégi kefekötőnél / bánatodban és örömdobban is verset ír / s ha úgy tetszik, a fényben, mit egy álom vet eléd / szárnyas lovaidon felszállsz a csillagokba. // Ha tudnád, kedves barátom, hogy milyen zsarnok / milyen istentelen úr rabszolgája vagyok én / ha tudnád, mint méri ki véretem, velőmet / szutykos, nagy kezidet bizony összekulcsolnád / és sorsom megenyhüléséért könyörögnél.*” Egy másik önképversében pedig így ír: „*Életem páncélját körülfonja az idő s én / szerencsétlen hajós zátonyról zátonyra vetődöm / s ha jó a hajnal nem ismerem fel való énem / sosem szólhatok önmagamhoz. [...] Bogozd ki hát a sok csomót, veszendő lélek / szódd meg álmaid puha szőnyegét / melyen pihenni vágyol / egy kőrísföld lombjai alatt.*” (Elalvás előtt)

Regényeiben Kassák magát az alvást, az álmodás mikéntjét és jelentését is ábrázolta. Az elalvás semmiközeli állapot: „*Még sokáig ébren gondolkodott, de ezek a gondolatai már annyira rendszertelenek voltak, hogy maga sem fogta fel értelmüket. Szédülő fejjel ringatózott a semmi-ben, s kint már világosodott a téli reggel, mikor végre elnyomta az álom.*” (Egy álom megvalósul) „*Szeretem magam rendben tartani az emberek előtt, s ha alszunk, akkor nem vagyunk urai magunknak. Alvás közben szeretem, ha magamra hagynak, és szeretném, ha halálom után elégetnének. Az alvók mindig halottak kicsit, és a halottak nem kívánatos lakótársak.*” (Az utak ismeretlenek) „*Az illatos, enyhe szellő, aminek tulajdonképpen fel kellett volna teljesen ébresztenie, csak átsegített egyik állapotból a másikba, a félig ébrenlétből a félig álomba. A kettő majdnem ugyanaz, s mégis az egyik mintha a nyugat felé, másik a kelet felé indulást jelentené. Egyik az álomtalán alvás, a másik az álom szédületében való ébrenléte. Kissé mintha részek lennének, meglazulnak a fekek, s ha az ember tudatában is van annak, amit cselekszik, a fantázia szabadon csapong, sem a praktikus megoldások, sem a tér, sem az idő nem korlátozza.*” (Marika, énekelj!)

Álomleírások a *Napok, a mi napjainkban*: „*Sokat röpiültem vizeken és földeken át, csak ki kellett terjesztenem a karjaimat, és a levegő felemelt, néha madarak is szálltak velem, s egyszer egy elefánt, akire később rá is ültem, s aztán így utaztam a sárga elefánton hosszú ideig a kék ég alatt.*” (A megközelítően azonos időben született Kassák-versekben is szerepel elefánt. A 17 címűben így jelenik meg: „*Páris előtt megálltak az elefántok búsan és rettentően mint a kopersók.*” Az 57 című utolsó soraiban pedig így: „*a fájdalom lehull a tűz előtt és fehérbe öltözik*

²² Az 1941-ben megjelent *Szombat este* című Kassák-kötetről, amelyben a fentebbi idézett versrészlet megjelent, ez olvasható a *Független Magyarország* napilap korabeli számának Ezt olvastuk rovatában: „*Az étellel való viaskodás, az egész élet – olyan világos és rejtélyes ezekben a versekben, mint az álom.*”

/ kinyíltak a szavaim és élnek / egy madár szállt a fűre / vizek tükröket remegnek / a szőke elefánton a nagy égi állaton utazom szakadatlanul.”)

A Karácsonyiékban egy érzékeny, zenélni tudó, középosztálybeli fiatal nő meséli az álmát. A regényfigurában a zenét létfontosságúnak tekintő Kassák alteregóját sejtethetjük. „...egyszer azt álmodtam, hogy összedűlt a világ. Először a nap hullott le az égről, darabokra tört, mint egy óriási aranszínű tányér, s azután összeroskadt és széthullott minden anélkül, hogy tudtam volna, mi történik velünk. Borzasztó volt!”

A Kis könyv haldoklásunk emlékére című vallomások pőzakötetének álmleírásában szinte valamennyi gyakran használt Kassák-jelkép feltűnik: „Deres paripámon kinyargaltam a tavaszi mezőre. A város, amely annyit szenvedett ártatlanul, még aludt mögöttem. A szomszédok nem kiabáltak át egymáshoz a bimbózó rózsza kerítés felett, hogy magányosan elvonultam az utcáhozban. Valahol egy kakas kukorékol, de a kutyák még keresztbe fekédték, álmosan a kapuk előtt. S az árnyékok, azok is aludtak mozdulatlanul, csak a széleiken, mint egy elrozsdásodott penge élén, vibrált a pirkadat. Az ébredés üzenete. Itt-ott zöld mogyorócsérjék és kuszált fagyalbokrok keresztették az utam. Gyí, mondtam, magam is még alig hogy felébredtem, s lovammal együtt átrepültünk az akadályokon. Valószínű, hogy szárnyunk nőtt mindkettőnknek, s mint a szikrák, csillogtak rajtuk a harmat gyöngyszemei. Egy malom árnyékában pihentünk meg. Különös vidék volt, a földet, ami gyapjas, nehéz illatokat lehelt, ismeretlen növényzet takarta, s a magasabb helyeken, mintegy a tenger sekély vizű hullámszásában, féllábú, sűrű gémekek rostokoltak. Ha nem hagyott volna el a józan eszem, talán a gyönyörű japán metszetekre gondoltam volna, amiket a Louvre-ben láttam annak idején. Nem gondoltam semmire, s hagytam, hogy becézzen az ég, és gyönyörködtem lovam nyerítésében, nyugtalanul toporzékolt, s a sárga réztrombiták hangjai zúdultak ki az orrlíkain. Valaha is aligha élhetnék szebben, mint ahogyan ezekben a pillanatokban éltem. Nem kívántam, hogy szeressenek, s én nem gyűlöltem senkit. Barátaim és az asszonyok mind, mind távol voltak tőlem. Zsidók és keresztények, a vakmerők és a gyávák, a szegények és a gazdagok egy vastag, magas fal mögött meneteltek, fejük felett a mosolygó kék éggel és előttük sorban kinyitott kapukkal.”

Két álomról szóló bejegyzés Kassák időskori naplójából, a Szénaboglyából. „Ritkán álmodom, s még ritkábban sikerül belőle némi foszlányokat megőriznem reggelre. [...] Így történt: egy madár keringett felettem, és közeli halálom jóslatát énekelte. Sötét napszemüveget ültettem az orrom tövére, hogy így nézzem meg pontosabban a kegyetlenül csipogó madarat. Már nem is madár volt ez a madár, hanem valamiféle lomha, nagy állat, s úgy szólt, ahogy az ökör szokott bögni az elhagyott mezőn. – Hát röpjölj most, ha tudsz – mondtam neki így közelről. Persze, hogy se röpjölj, se énekelni nem tudott. S mielőtt válaszolhatott volna, egy temetőköcsi kanyarodott ki az útra hosszú gyászkiérettel. Csupa öregasszony és öregember, de azt is észrevettem, hogy az én jó Bandi kutyám jár a sor élén megnyírtan és soványan, ahogyan agyvelőgyulladás után a kutyaklinikáról hazakerült. Most már világos volt előttem, hogy tulajdonképpen miről is van szó. Bandit nagyon féltettem a haláltól. Így bizonyítja be előttem, hogy életben maradt, s most valaki mást temetnek helyette. És az sem igaz, hogy az én csontjaimat gurítják a temető felé. Hazudott a felettem keringő madár, mikor korai halálom jóslatát csipogta.” „Egy héten belül kétszer ugyanazt álmodtam. Majdnem pontosan ugyanazt. Óbudán kóborogtam, jó érzéssel, mint akinek semmi egyéb dolga nincsen. A dombra akartam felmenni, ahol a múlt napokban filmfelvételeket készítettek. A kápolnától lefelé vezető úton kosztümös lovasok nyargalásztak, s az egész környék gyermekei lázban voltak a gyönyörű látványtól. A kápolnához vezető úton indultam el én is egyedül késő alkonyattal. Meghitten ismerős volt körülöttem minden, a lerombolt cigánykunyhók, a foghíjas kerítések, távolabb a kiscelli kastély sziluettje, s egyszerre a Duna tulsó oldalán, Pesten találtam magam. Határozottan Pesten, valahol a Parlament környékén. Ismerős épületeket láttam magam körül, de sehogy sem tudtam meghatározni, hogy tulajdonképpen hol is vagyok. Bármerre indultam el, mind idegenebb vidékre tévedtem. Figyeltem a sárga villamosokat, de nem tudtam kiszámítani, hogy hova, merre rohannak olyan vad csőrömpöléssel. A Kossuth-szobrot is láttam, de akkor már nagy, lusta pelyhekben hullott a hó.

Mintha mesebeli ezüst erdőben bolyongtam volna. Félni kezdtem, összeszorult a mellem, nyitott szájjal beszívotam a levegőt, de nem tudtam magamból kibocsájtani. Féltem. Azért is nagyon féltem, mert a nevemet, az utcát, ahol lakom, és a házszámot is elfelejtettem. Ennyire gyámoltalannak és kiszolgáltatottnak még sosem éreztem magam. A hó hullott. Majd nagy faragványos kapuhoz értem, amit két oroszlán őrzött. Rájuk ismertem, a Parlamentet őrző két vén oroszlán volt. Szólni akartam hozzájuk, de a jobb oldali intett, hogy mehetek. Egy öreg bácsi kinyitott előttem egy egészen más kaput, mint amilyen előtt álltam, és ő is intett, hogy mehetek. Átléptem a küszöböt, s akkor egy galamb repült ki a számból, láttam, a mi otthoni galambunk, de ekkor már ő voltam én, s könnyű szárnycsapásokkal mind magasabbra vettem az utamat. Alattam, a házunk mögötti kápolnában esküvőre harangoztak. A két álmom között csak annyi volt a különbség, hogy az elsőben kopogós jég, a másodikban puha, nagypelyhű hó esett.”

*

Lehet-e valamiféle általános következtetést levonni a Kassák-művekben olvasható álmokból, álmomegjelenítésekből? Nem hiszem. Feltárulhat viszont általuk alkotójuk rejtett belső világa, az alkotásaiban magát általánosabb érzelmi és létmegélési szinten megjeleníteni képes író, akinek művei mindenkor olvasójának lelkében is visszhangra lelhetnek.

Irodalom

A szürrealizmus. A bevezető tanulmányt írta, a szöveget válogatta Bajomi Lázár Endre, Gondolat, 1968.

Jorge Luis Borges: *Bábeli könyvtár. Válogatott prózaművek.* Európa, 2005.

Dadaizmus antológia. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Beke László. Balassi, 1998.

Michel Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések.* Latin Betűk, Debrecen, 1999.

C. G. Jung: *A szellem szimbolikája,* Európa, 1997.

Mérei Ferenc: „...vett a füvektől édes illatot”. *Művészetpszichológia.* Múzsák, Budapest, év nélkül [1986]

Andrei Pleșu: *A madarak nyelve.* Ford.: Horváth Andor. Dianoia, Jelenkor, Pécs, 2000.

Thomas de Quincey: *Egy angol ópiumevő vallomása* *Suspiria de Profundis.* Ford. Tandori Dezső. Cartaphilus, 2001.

Thass-Thienemann Tivadar: *A nyelv interpretációja. 1. A nyelv szimbolikus jelentése.* Tinta, 2016.

Szántai Márk

Falureprezentáció Oravecz Imre prózájában

Németh Zoltán falupoétikai tárgyú írása konklúziójában három jelenkori falufelfogást különböztet meg: az alárendelt, marginális falu és a kisvárosias jegyeket felmutató, modernizálódó településforma mellett a mc luhan értelemben vett globális falu képzetét.¹ Oravecz Imre prózájának visszatérő eleme a faluval való számvetés, a falupusztulás és/vagy -átalakulás szöveggé írása. Mindezek fényében kérdés hogyan, mennyiben jelenít meg az életmű prózai darabjai a Németh-féle koncepció elemeit, valamint azt, hogy miként módosíthatja az Oravecz-próza olvasástapasztalata az iménti hármás felosztás struktúráját.

A falutapasztalat Oravecz Imre prózájában elsőként az *Egy hegy megy* című kötet anyagát adó, eredetileg az *Élet és Irodalom* tárcarovatában megjelent rövidpróza írásokban került fókuszba. A személyes élményekre építő, önéletrajzi ihlettségű írásokat felvonultató gyűjtemény első szövege, *A célt tévesztett fénykép* azt a hanyatlásnarratívát előlegezi meg, amely a kötetegészben és az Oravecz-életmű más, akár lírai darabjaiban is folytonosan jelen van. Az írás zárlatában az empirikus szerzővel viszonylag egyértelműen azonosítható elbeszélő amellett érvel, hogy a valaha volt szerves egység, amely a falut működő, élő organizmussá tette, visszahozhatatlanul eltűnt, emlékét csupán a személyes és kollektív emlékezet, valamint a képi hordozók lehetnek képesek fenntartani.

„Látom a falut, amely azon a forró nyári napon, amikor elszorult szívvel és szinte kábultan ráírnyitottam onnan fentről a gépet, száz sebből vérzett ugyan, de még élt, még megvolt, most viszont már nincsen, csak ezen a gyenge minőségű, megviselt, vacak kis képen.”²

A mindenkori falutörténet innen nézve olyan eseménysorozat narratívájaként mutatkozik, amely az élet és a halál oppozíciójával írható le. Az *Egy hegy megy* szövegei lényegében ezt a sarkított, olykor kissé talán sematikus történetet rajzolják meg, az ennél érzékenyebb poétikával dolgozó Szajla-regényekkel való összeolvasásuk éppen ezért sohasem lehet problémamentes. A trilógia, valamint az esszék és tárcák párhuzamos tárgyalására éppen ezért akkor nyílik mód, ha a regények példaértékét a rövidprózák gondolatiságának finomításában és részletező kibontásában, azaz a falupusztulás folyamatszerűségének aprólékosabb ábrázolásában próbáljuk tetten érni.

A *rög gyermekei* trilógia első darabja, az *Ondrok gödre* e fentebb körvonalazott koncepció jegyében az élet, a valaha volt szerves egység megragadására vállalkozik, hogy aztán már a 19–20. század fordulóját megjelenítő narratívájában rávilágítson arra az elkerülhetetlen dilemmára, amely a szükségesként mutatkozó modernizáció és a hagyományos struktúrák megőrzésének kibékíthetetlen, egyidejű és ambivalens vágyából fakad. Az évszázadokon keresztül fennálló falusi szokásrend és tradicionális gazdálkodási formák reformja

1 Németh Zoltán, *Falupoétikák térben és időben*, Szépirodalmi Figyelő, 2016/3., 25–31., itt: 31.

2 Oravecz Imre, *A célt tévesztett fénykép* = *Úó, Egy hegy megy*, Alexandra, Bp., 2006, 5–9., itt: 9.

ugyanis nemcsak a haladás szolgálatába lép, de ezzel együtt a falu addig létező, megszo-
kott formájának felszámolását is elősegíti. A falu mint településforma innen nézve soha-
semmel lehet kompatibilis a társadalmi és technikai fejlődéssel, mert a kívülről jövő hatások
térhódításának való ellenállása marginalizálódást, alávett státust eredményez, lépés-
tartása pedig önnön megszüntetésének szolgálatába lép. A jellemzően atipikus figurákat
felvonultató regény az Árvai család történetének krónikája, akik különböző módokon,
apró lépésekben, de mindig a hagyományos faluközösség íratlan szabályainak meg-
bontására tettek kísérletet, amelynek betetőzése a regény végi kivándorlástörténetben
ragadható meg leginkább.

Oravecz narrátora a faluról leginkább mint a változatlan, a ciklikus-mitikus idő
helyéről beszél, ezt a látszólagos mozdulatlan, az évszázadokon keresztül változatlan
földrajzi nevek és természeti környezet körforgása szavatolja. Ebbe a mozdulatlan állan-
dóságba érkeznek azok a változások, amelyek az öröklési rend megbontása, vagy éppen
a technikai innovációk mindennapokba emelése révén gyökeresen átforgalmazzák a falu
képét. A hagyományos falu megszűnésének okaként azonban nem kizárólag a kívülről
jövő hatások jelölhetők meg. A regény narrációja rámutat, hogy a hagyományos paraszti
társadalom működése, a tradíciók fenntartása (így a sokgyerekes családmódel) önmagá-
ban is előrevetíti a falupusztulást. A sok gyermek között felosztandó örökség azért válik
problematikussá, mert a nagycsalád kötelékeit lazítani szándékozó, önálló életre vágyó
fiatalok számára a birtok felaprózása, vagy az elvándorlás jelent alternatívát, azonban
egyik megoldás sem a falu organikus egységként történő megmaradását szolgálja. A bir-
tokaprózódás az életképes gazdálkodást veszélyezteti, a fiatalok el- és kivándorlása pedig
munkaerőhiányt okoz és a tradíciók megszakadását eredményezi.

Ismeretesebb természetesen a néprajzi szakirodalom azon passzusai is, amelyek egy
másik, ezzel ellentétes folyamatról, a paraszti társadalom nagycsaládos modelljével
szemben megfogalmazódó, a huszadik század húszas-harmincas éveiben nagy sajtó-
visszhangot kiváltó „egykézésekről” és azok negatív következményeiről, egész térségek
pusztulásáról, elnéptelenedéséről adnak számot. Az „egykézés” kérdése, amely az
Oravecz-művekben tematizált észak-magyarországi térséggel szemben inkább a Dél-
Dunántúlon jelentkezett, az irodalmi élet berkein belül is nagy hullámokat vetett, a
kérdés foglalkoztatta többek között Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost, vagy éppen Móricz
Zsigmondot – Móriczot olyannyira, hogy regényt is tervezett írni róla.³ E jelenségek
alapján az látszik körvonalazódni, hogy mind a hagyományos paraszti társadalom fenntartása
(tehát a nagycsaládos modell továbbvitele), mind az ennek ellenében megvalósuló
„egykézés” hosszabb vagy rövidebb távon, de a falupusztuláshoz, az addigi viszonyok
radikális átrendeződéséhez vezet. A regény által is sugalmazott állítás végső soron tehát
az, hogy a paraszti kultúra felbomlása, a hagyományos falu megszűnése olyan, elsődle-
gesen *társadalmi* probléma, amely a paraszti világ első berendezkedésében gyökerezik,
és amelyet a *technikai* vívmányok, a kívülről betörő modernitás megjelenése csak felgyor-
síthatott.

Találunk továbbá az *Ondrok gödré*ben olyan szöveghelyeket is, amelyek az Árvai család
példáján keresztül az egyének szintjén megmutatkozó kívülrőlállást leplezik le. Ilyen kitün-
tetett pontja az első regénynek a gombaszedés, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó
szemlélődés és természetben való megmerítkezés kontemplatív aktsa. Mindez a falu szo-
kásrendje felől nézve idegen, nehezen értelmezhető elfoglaltság, kizárólag a még vagy már
nem gazdálkodók (gyerekek, öregek) és az alacsonyabb sorban élők (szegények, cigányok)

3 Szilágyi Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram, Bp., 2013, 446.

számára fenntartott tevékenységi forma:⁴ Árvai István, bár társadalmi státusa alapján nem illeszthető bele ebbe a felsorolásba, a természet iránt érzett vonzalma és nagyszülei segítségével nemcsak megismerkedik a gombák világával, de a regény egy kitüntetett pontján, a Mészáros Márton által részletesen elemzett huszadik fejezetben maga is gombaszedővé válik. Mészáros az erdőt szakrális térként, a gombaszedést pedig olyan beavatásként olvassa, amely a falu patriarchális világában nem értelmezhető, sőt inkább büntetendő.⁵ A falu hagyományrendje ugyanis nem tűri a kívülállást, különösen nem ad teret a nem célulvű cselekvésformáknak. A településforma és közösség változtatni nem tudása, az újabb generációk számára felkínált elégtelen, meggyökeresedett élet- és szereplehetőségei szükségszerűen a falutól való mentális és fizikai eltávolodást eredményezik. Radomir Konstantinović a „vidék szellemének” uniformizáló törekvéseivel kapcsolatban egyenesen így fogalmaz: „*Vidéken a kivételességet fogyatékoságnak tekintik, amit kinevet a vidék szelleme.*”⁶

Ahogy később, az amerikai történetek során a sétálás, a céltalannak tűnő kószálás és szemlélődés válik a mindennapok magától értetődő részévé, úgy már az első kötetben felvázolt sétáló, erdőjáró szövegmozzanatok is jelzik az Árvai család tagjainak többségtől való különbözőségét. Walter Benjamin híres Baudelaire-elemzésében a következőképpen jellemzi a nagyvárosi kószálót, vagyis a flâneur-t: olyan szubjektum, „*akinek mozgástérre van szüksége, és aki nem akar lemondani a privatizálásról.*”⁷ Ha Benjamin fogalomkészlete a metropolisok tereire vonatkoztatható is elsődlegesen, az talán megkockáztatható, hogy a falusi struktúrák közösségből részint kilógó, normáktól elszakadó, külön figurájával kapcsolatban az Oravecz-művek értelmezése során érdemes lehet egyfajta „falusi kószálóról” beszélni, tekintve, hogy magatartásmođellje kísértetiesen emlékeztet a flâneur cselekvésmozzanataira. A séta a harmadik kötetben, a faluba való megérkezés (és/vagy visszatérés) mesélése során ismét neuralgikus pontként mutatkozik meg: az Amerikából Magyarországra települő Steve-t rokonai figyelmeztetik, hogy Szajlán a céltalan kószálás nem lehetséges, azt a faluközösség íratlan szokásrendje elleni lázadásként értelmeznék a helybeliek.⁸ Mindez abból a szempontból érdekes, hogy a jelenet tanúsága szerint Szajlán a két kötet cselekményideje között eltelt évek során semmi sem változott: a hagyományos írott és íratlan szabályrendszerek fennmaradása mellett azonban itt már nem egy minden problematikussága mellett is megtartó, élő közeggel találkozunk, hanem a magyar falu lassú agóniájának lehetünk tanúi.

A trilógia záródarabja ugyanis rendkívül markáns módon viszi színre a hazai viszonyokkal kapcsolatos, mindent átható idegenségérzetet. Ezt azonban nem csupán a szereplők eltérő kulturális helyzettel való szembesüléséből eredezteti, az idegenségérzet sokkal inkább a részleges tudás, az elképzelt és a valóságos viszonyok feszültségéből fakad. Stevéc Recskre érkezésének leírásakor Mari nénjével kapcsolatban így fogalmaz a narrátor:

„*Olyan anyja korú lehetett, és egyáltalán nem úgy festett, mint azok a parasztasszonyok, akiket az innen küldött fényképeken látott. (kiemelés tőlem – Sz. M.) Rövid szoknyát viselt, félcipőt, és kendő helyett kalapot a fején.*”⁹

4 Mészáros Márton, *Darnói gombázók*, Tiszatáj, 2016/6., 90–97., itt: 92.

5 Mészáros, *Darnói gombázók*, i. m., 97.

6 Radomir Konstantinović, *A vidék filozófiája*, Kijarat, Bp., 2001, 17.

7 Walter Benjamin, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. Bence György = Uó, *Angelus Novus*, 873.

8 Oravecz Imre, *Ókontri*, Magvető, 2018, 158.

9 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 126.

A fénykép itt tehát valóban *célt tévesztett*, amennyiben Magyarországon korábban sohasem járt szemlélője az ünnepi viseletet, vagy éppen az egykorvult viszonyokat ábrázoló fotót a mindenkori jelen autentikus referenseként értelmezte. A fénykép mint vonatkoztatási pont néhány oldallal később is fontos szerepet kap a regényben: a recski vásár és a falusi utcák látványa egy másik, saját maga által csak képről ismert, korábbi évszázadhoz kapcsolódó látványhoz irányítja a szemlélőt.¹⁰ A narráció arra is figyelmeztet azonban, hogy nemcsak a fénykép, hanem a verbális emlékezet is lehet téves orientációs pont: az apa emlékeiben szép és bőséges termés az örökség felmérésének jelenetében relativizálódik, amelyet Steve és Ferenc párbeszéde világít meg leginkább.

„– Apám mindig mondogatta, hogy itt termett a legszebb búzájuk. [...]

– Hát, én nem így tudom, de elmegy, ha rendszeren ganajozza az ember.”¹¹

A külső szemlélő által látott viszonyok egyszerre mutatnak rá a hazai környezet korszerűtlenségére, elidegenítő voltára: az itteni tapasztalat sem a korábbi évtizedek hagyományával, sem a kívülről jövő által ismert valóságvonatkozásokkal nem hozható kapcsolatba. Arra, hogy fénykép és valóság problematikája az Oravecz-próza egyik visszatérő, valamint az ország- és falutapasztalat szempontjából is kitüntetett helyen szereplő kérdése, jó példát szolgáltat a *Kaliforniai fűrj* egyik szöveghelye is. A kötet végén felmerülő, majd csakhamar elvetett hazatérés kérdésével kapcsolatban a már Santa Paulában született Ilon az általa hozzáférhető információkra – és nem meglepő módon ismét fényképekre – hivatkozva utasítja el a Magyarországra költözés lehetőségét:

„[D]e ne kívánják tőle, hogy velük tartson, hogy feláldozza magát, hogy egy olyan országban éljen, ahol – igen, utánerézett – nincsen rendes demokrácia, ahol csak fejletlenség van meg szegénység, ahol olyan ijesztő feketében járnak az öregasszonyok, hogy ő még álmában is félne tőlük, pedig csak a fényképeken látta.”¹² (kiemelés tőlem – Sz. M.)

Ez a nem megismerhető, ellentmondásokkal terhelt közeg végső soron az alávettett falu képében kulminál: a Horthy-korszak vidéki Magyarországnak autoriter berendezkedését, majd a szocializmus időszakát meg- és átélő település külső hatalmi kényszer és nyomás alatt áll, hagyományaitól jórészt megfosztottan, kiüresítve a tér lehetséges (hagyományos) jelentéseit.

A falu ennek értelmében a harmadik kötet szövegterében már elsősorban a bürokrácia, a hatalmi visszaélések helyszíne. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni a lekezelő hivatalos hangnem szövegbeli színrevitelére (különösen a péterkei és a terpesi hivatali jelenetekben), vagy éppen arra az egrí könyvesbolt-látogatásra, amelyben a mindenkori hatalom túlkapasáira hívja fel Steve figyelmét a Kanadát megjárt Holló Imre:

„Nem lesz könnyű. Ebben az országban, ahol lenézik a parasztembert, és ott tesznek neki keresztbe, ahol tudnak.”

Majd kicsit később így folytatja:

„De ettől függetlenül is az a véleményem, hogy ha nekem ilyen jó szakmám lenne [ti. autószerelő – Sz. M.], én nem túrnám a földet, még Amerikában sem, nemhogy itt. Mezőgazdaság! Ósdi dolog a huszadik században. A gépeké a jövő.”¹³

A néhány oldalas párbeszéd leginkább azért izgalmas, mert a kelet-közép-európai viszonyok sajátos, tekintélyelvű, korábbi századokból örökölt és különböző hatalmi formációkon átívelő beidegződéseit regisztráló hang egyidejűleg a földművelés végét, korszerűtlen jellegét is hangsúlyozza. Az sem lehet mellékes, hogy ez a kritikus hang egy

10 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 129.

11 Oravecz, *Ókontri*, i. m., 137–138.

12 Oravecz Imre, *Kaliforniai fűrj*, Magvető, Bp., 2017, 592.

13 Oravecz Imre, *Ókontri*, i. m., 153.

visszatérőtől, vagyis egy olyan világlátott embertől származik, aki sajátos nézőpontból, az egyszerre kint és bent pozíciójából lát rá a hazai közállapotokra. Ez a kettős perspektíva a faluirodalom logikájától sem idegen: az autentikusként elfogadott ábrázolás általában olyasvalakitől származhat, aki egykor része volt az ábrázolt közösségnek, de ma már kívülről lát rá annak helyzetére. A kettősség igénye legalább ennyire igaz a hősök figurájára is. Irodalmi hősként akkor válik egy karakter egyszerre jellegzetessé és érdekessé, ha rendelkezik a többség attribútumaival, de valamelyest különbözik is tőlük.¹⁴ A kettős perspektívával rendelkező, egyszerre tipikus és atipikus Holló Imre szólama azt tudja tehát jelezni, hogy az elsődlegesen földművelésből élő falu mint jellegzetes településszerkezet és társadalmi formáció a huszadik század harmadik-negyedik évtizedében már nem felel meg a korszerűség kívánalmainak, egyértelműen eltolva ezzel a faluértelmezést a Németh Zoltán-i harmadik kategória, azaz az alávett, nyelv nélküli település koncepciója felé.

A földek bérbeadásával kapcsolatos falusi kupaktanács jelenete megvilágító erejű lehet arra nézvést is, hogy mennyire különbözik a kívülről jövő Árvai Steve világszemlélete a tősgyökeres falusiak nézőpontjától. Steve az adott közegben radikális javaslattal amellet érvel, hogy a bérbé adandó földeket a nincstelenek számára kellene elérhetővé tenni. A javaslattal rokonszenvező közönség kínos hallgatása, színlelt közönye, valamint az indítvány ellen hevesen tiltakozók szólamai szépen sűrítik a korabeli viszonyokat, miközben a narrátor a falusi közösség változtatni nem akarását teszi hangsúlyossá.¹⁵ A háború alatti és utáni beszolgáltatási kötelezettség, valamint a kommunista rendszer lassú, de határozott kiépülése a mindennapok szintjén (iskola, helyi és országos erőszakszervezetek) jelzi a közeg élehetetlenségét, így a megoldás, vagyis a regény és egyben a trilógia végkifejlete az eddig taglalt előzményekből egyenesen következő menekülés, az 1956-os disszidálás lesz.

Az elemzés reményeim szerint valamelyest rávilágított arra, hogy Oravecz Imre faluprózájának hanyatlásnarratíváját a paraszti társadalom rendszerében gyökerező, belső viszonyok ellentmondásos volta és a kívülről érkező technikai civilizáció mellett a tágabb kontextus, a történelmi kényszer is erősen meghatározza. A szövegek tanúsága szerint leginkább a huszadik század sorsfordító eseményei járulnak hozzá a magyar falu pusztulásához. A vizsgált térség konkrét földrajzi viszonyait tekintve különösen fontos, és időben első ilyen traumatikus tapasztalat a *Kaliforniai fűrj* című kötetben tematizált trianoni határrendezés, amely addig szervesen összetartozó gazdasági egységeket szakított el egymástól.

„Mindegyik fájdalmas veszteség, de őket Felvidék elvesztése érinti legérzékenyebben. Nincsen többé Fülek, Losonc, Rimaszombat, ahova vásárolni jártak.”¹⁶

A paraszti társadalomról és az ország sorsáról egyszerre gondolkodó szövegek közül a fenti sorokkal könnyedén párbeszédbe állítható *A boldog ember* című Móricz-regény is, amely többek között azt a történetet meséli el, hogy a környéket otthonosan ismerő és bejáró főhős, Joó György tiszaháti gazda addigi életének színtereit hogyan választják el egymástól az 1920-as határok.¹⁷ A másik, Oravecz prózájában különösen tragikus fordulat az államszocialista rendszer kiépülése, a tévesztés időszaka: erről az időszakról ad hírt a dolgozat elején hivatkozott *A célt tévesztett fénykép* című rövidpróza, hogy aztán az *Egy*

14 Szilágyi Zsófia, „...mingyárt az egész életüket” (*A paraszti élet regényjé alakítása Móricz A boldog ember című regényében*), Irodalomtörténet, 2005/2., 130–138., itt: 132.

15 Oravecz, *Ókontri*, 262–265.

16 Oravecz, *Kaliforniai fűrj*, i. m., 596.

17 Szilágyi, *Móricz Zsigmond*, i. m., 269.

hegy megy című kötetzáró, címadó darab a rendszerváltás utáni idők krónikájaként a földművelés végét, valamint a természeti erőforrások gátlástalan kihasználását tegye kritika tárgyává.

Látható tehát, hogy Oravecz Imre szövegeinek faluképzete alapvetően olvasható a Németh Zoltán-féle koncepció hármias felosztása felől, némi megszorítással, persze, figyelembe véve, hogy bizonyos pontokon módosítja is az elméleti előfeltevéseket az Oravecz-művek olvasástapasztalata. Azzal, hogy a múltbeli, bizonyos szempontból erősen problematikusnak mutatkozó, de mégis élő, szerves egységként megmutatkozó falu színterét is tárgyalja, hovatovább központi motívummá emeli a vizsgált korpusz, ki is bővíti a felosztást egy negyedik elemmel, a valaha volt organikus, de már létező entitásként nem tetten érhető falu képzetével.¹⁸ Ez a falutípus korántsem nyelv nélküli és alávetett, sokkal inkább saját szabályrendszerek alapján szerveződő, autonóm tér és közösség. Ideilleszkedik véleményem szerint az *Ondrok gödre*, hogy aztán az alávetett, nyelv nélküli falu képzete leginkább az *Ókontri* szövegében, és részben az *Egy hegy megy* prózáiban legyen tetten érhető. A kisvárossá növekedő település kategóriája ebben az életműben láthatólag nem kerül előtérbe: elsősorban azért nem, mert a történet helyszínéül szolgáló valós és imaginárius Szajla, valamint más hasonló hegyvidéki kistelepülések földrajzi és gazdasági helyzetüknél fogva nem tudnak kisvárossá nőni. A mc luhani koncepció jelenléte mellett azonban lehetne érvelni. Bár a „globális falu”¹⁹ fogalmával kapcsolatban manapság leginkább az internet hálózatosságára szokás utalni, érdemes tekintetbe venni, hogy a fogalom megszületésekor, az 1960-as években a kommunikációs, kereskedelmi és közlekedési technológiák tér- és időátalakító szerepére vonatkozott. Az amerikai és hazai kapcsolattartás rendszeressége, a levelezés és a két kontinens közötti utazás által kirajzolt hálózatszerűség révén pedig a regény igen erőteljesen inszenzírozza a mc luhani értelemben vett globalitás képzetkörét.

---

18 Idekivánkoznak Szirák Péter *Falu-noteszének* zárósorai egy, a falupoétikákat körüljáró konferencia autentikusnak szánt vidéki helyszínével kapcsolatban: „Egy elhivatott helytörténész a dicső múltról beszélt. Szépen felújították a patinás Intézőházat. A falu aktív tagjai – az igazán jópofa vendéglőstől a kedves helyi pávakörösökig – a falusi turizmus kellékeit igyekeztek elének tární. Valami kis múzeumot és szórakoztatóipart a romokon. Az eleven élet helyett. Oravecz Imre az igaz tanúságtevő bánatával azt súgta a fülembre, hogy nincsen falu többé.” Szirák Péter, *Falu-notesz*, Kultúr, 2016. március 13. [<http://kultúr.hu/2016/03/falu-notesz/> – 2019. 11. 25.]

19 Marshall McLuhan, *A Gutenberg-galaxis*, Trezor, Bp., 2001, 45.

Tinkó Máté

Galgóczi Erzsébet társadalmi identitásának alakulása az 1954-ben keletkezett levelek tükrében

Bevezetés

Korábbi tanulmányomban¹ Galgóczi Erzsébet 1950 és 1953 közötti, az írói indulással és az első novelláskötet (*Egy kosár hazai*, Szépirodalmi) megjelenésével keretbe foglalható időszakát vizsgáltam, olyan informális levelekből következtetve a szerzői identitás formálódására, melyeket bizalmas barátjának, a fiatalkorában még Gyórból megismert Csontos Magdának² címzett – a dokumentumapparátust filológiailag vitatható formában³ Berkes Erzsébet hozta nyilvánosságra Galgócziról szóló életrajzi monográfiájában, a 2001-es esztendőben. Ezen a logikai úton haladva – mely tehát a narratív identitásra fókuszál – tartom plauzibilisnek a további vizsgáldást.

Az a szövegarányokból is kiderül, hogy az 1954-es év újabb, kaleidoszkópszerű sűrűsödési pont a szerző életében, csupán ebből az esztendőből tizenkét dokumentumot és hozzájuk fűzött hosszabb kommentárt közöl Galgóczitól Berkes. Az életrajzi monográfia a szerző testi-lelki zavarodottságáról és a ménfőcsanaki otthon újrafelfedezéséről egyaránt

---

1 Tinkó Máté: *Galgóczi Erzsébet társadalmi identitásának alakulása az 1950–1953 közötti levelek tükrében*. Ambroozia, 2018/6. <http://www.ambroozia-archiv.hu/2018-4/150-2018-4-tanulmany/612-tinko-mate-galgoczi-erzsebet-tarsadalmi-identitasanak-alakulasa-az-1950-1953-kozotti-levelek-tukreben> Letöltés ideje: 2021. 01. 21.

2 Csontos Magda (1929–2008) tanár, újságíró. 1948–49-ben diákszövetségi instruktorként járt Győrbe, és „hivatalból” adott tanácsokat a városi diákszövetségi titkár Galgóczinak. Észrevette tehetségét, biztatta, hogy írjon, országos szemináriumokra, találkozókra invitálta, ezekre azonban Galgóczi nem ment el, vagy mert otthon éppen folyt az aratás, vagy mert útiköltségre nem futotta. Alkalmasint félt is kimozdulni otthonról: nem hitt a saját sikerében. A *Szabad ifjúság* 1950-es novellapályázatának megnyerését követően azonban fontosnak tartja, hogy élete alakulásáról beszámoljon. Levelezésük ez évtől sűrűbbé vált, mert Csontos férjhez ment, és Szegeden tanult-dolgozott, míg Galgóczi Pesten. Berkes 2001, 181.

3 A dilemma azóta sincs megoldva, ahogy azt Berkes lábjegyzetben – noha nem a mentegetőzés gesztusával – jelzi is: „G. E. hátrahagyott kéziratának egy részét a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, egyelőre feldolgozatlanul. Másik részét – köztük a naplófüzeteket is – az örökösök jóváhagyásával Galgóczi Károlyné kezeli. Néhány levelet már publikált a hagyatékból, ám a naplókba nem enged bepillantást, mert ezt úgymond G. E. még életében így hagyta meg.” Berkes Erzsébet: *Galgóczi Erzsébet*, Budapest, Új Mandátum, 2001, 181. .

közvetít, a tavaszi – fizikai és szellemi – munkálatokba belemerülő fiatal értelmiséginek Pest továbbra is nehezen megszokható környezet, ugyanakkor szükségszerű rossz számára az érvényesüléshez.⁴

„Reggeltől estig a párttörténetet és a történelmi materializmust bújom. Sajnos még sose volt annyire muszáj, hogy jelesen vizsgálzam, mint most – s még sosem álltam ilyen rosszul. Pedig ezen múlik, hogy jövőre elhelyeznek-e egy járási pártbizottságra funkcionáriusnak, vagy nem. Ti. most már véglegesen, megingathatatlanul oda akarok menni. Utálom Pestet. Gyűlölöm! S megdöglok, ha még egy évet ott kell eltöltenem... Csakhogy én nem akarok megdögleni, én író akarok lenni, s az is leszek.”⁵

Általánosságban megállapítható, hogy az el-elkomoruló, depresszív hangvételt egy nehezen körvonalazható, ambivalens érzelmi viszonyulásokra fogékony, ugyanakkor tettvágygal rendelkező attitűd váltja fel Galgóczinál, mely jellemzően három téma, az írói, a politikai és a nemi szerep körül csoportosul, és az önvizsgálat, illetve a közösségi reflexiók révén orvosi beavatkozással, társadalmi felügyelettel fenyeget. Az 1953-as pártfelvételt követő hónapok lelkiismeret-vizsgálatának eredményeképp Galgóczi a politikai érdeklődés iránti igényét artikulálja, ugyanakkor csalódását is plasztikussá teszi. *„Zavarba ejtő és különös lehet az a fajta beszédmód egy magánlevélben, ahogyan a pártkongresszust jellemzi Csontosnak.”*

„Mit szólsz a pártkongresszushoz? Én sokat tudnék írni róla, mert sok mindent megmozgatott bennem, de most nem szeretek levélben politizálni. Csak slágvortokban írom meg a gondolataimat, érzéseimet.

- Nagy Imre beszéde jobban tetszett, mint Rákosié. Rákosi önkritikája nem volt elég mély, érzésem, hogy el van szakadva a nép érzelmi életétől. Érzésem, hogy Rákosi–Nagy Imre = két irányvonal.*
- Nagy Imre beszéde a parasztoknak is tetszett, csak hosszallották.*
- Rákosi a 2,5 éves terv célkitűzéseinél mért szögezi le, hogy 1960-ig befejeződik a mg. kollektivizálása? Ez a záros határidő ellentmond Engelsnek és Leninnek, s a parasztság érdekeinek – az ellenség ki fogja használni, s akadályozni fogja az egyéni parasztok termelékenységének emelését, mert a biztonságérzetüket ingatja meg. (...)”⁶*

A korábbi levelek belátásaihoz képest Galgócziban ekkorra már a pártba vetett hit és bizalom is látszólag megrendül, és azt egyfajta ügybuzgóság váltja föl, melynek fókuszában az a népképviselői író áll, aki kritikusan fogalmazhat a szakrális erővel felruházott intézménnyel szemben. E jelenséget még inkább egy oszcilláló interpretációs mezőként vélem elgondolhatónak, melyben hol a helyi túlkapások ágensei torzítják el az objektív valóságot, hol az objektív valóságot képviselő párt képtelen adaptálni az eszmét a helyi

4 A szerző testvérével, a Budapesti Műszaki Egyetemen hídépítő mérnökként végzett Galgóczi Józseffel készített interjúm során beszélgetőpartnerem egyrészt arról beszélt, hogy a lehetőségekhez mérten gyakran találkoztak, segítették egymást mind érzelmi, mind anyagi téren, továbbá felvetésemet, miszerint Erzsébetnek az otthon diegetikus ábrázolásához expressis verbis fizikai távolságra volt szüksége, szintén megerősítette. A hazautazások gyakoriságát pedig döntően az anyagi megfontolások határozták meg – felsőoktatásban tanuló fiatal értelmiségiként évente háromszor utazhattak kedvezményesen, félárú jeggyel: karácsony, újév és húsvét alkalmából.

5 A levél kelte: 1954. május 28. In: Berkes, 2001. 62.

6 A levél kelte: 1954. június 1. In: Berkes, 2001. 63.

sajátosságoknak megfelelően. Mindeközben az eszme mint szent cél, és maga a közösség imaginárius képzete, örök marad, gyakorlatilag nincsen életér a párton kívül.⁷

„A mai írók, költők teljesen félreértik a saját szerepüket; az íróknak nem eszméket kell terjeszteni, hanem a valóságot kell ábrázolni, nem kiszolgálni a pártot, vagy Pártot, ha így tetszik: PÁRT-ot, hanem tanítani! Az más kérdés, hogy a mi pártunk ezt még nem igényli, sőt nem engedi – de legalább az író, v. ÍRÓ ne mondjon le erről a küldetéséről, ne mondjon le a vátesz szerepéről. Tanítsa, nevelje a pártot arra is, hogy ezt előbb-utóbb megértse, elismerje.”⁸

Simon Zsuzsa, aki 1950 és 1956 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola igazgatója volt, növendékének „hisztérikus” rohamait követően beajánlja őt az ország legszínvonalasabbnak tartott idegpszichológiai intézetébe, Szinetár Ernőhöz.⁹ A Galgóczi-levelek alapján kirajzolódó, döntően pozitív kép egyrészt orvos és páciens bizalmi viszonyából is származhat, mindamelllett az egykori tanítvány és kolléga, a pszichoanalízis és pszichoterápia magyarországi felvirágoztatásáért komoly szakmai elismerést szerző Hidas György önéletrajzi visszaemlékezésében jelentősen árnyalja ezt a képet, és rámutat a tekintélyes figura személyiségének komplexitására, pártérdekeltségeire és gyógyítási módszereinek vaskalaposságára is. *„Szinetár tiszta szívből kommunista volt, a sztálinista rendszer feltétlen híve, és aki – mint később kiderült – az Államvédelmi Hatóságnak is dolgozott. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, maga köré gyűjtött egynéhány különböző származású, a társadalom periferiájára taszított embert: a Horthy-hadsereg egy volt repülőtisztjét, az Űdohadsereg egykori tisztjét, és engem, a gyároscserejét. Terápiájában követte a szovjet pszichiátria módszerét, mindenekelőtt a tartós altatást. Rendkívül agresszív ember volt, majdnem mindenkit elektrosokkal kezelte. Különböző bróm-sevenal-keverékekkel krónikus mérgezést okozott betegeinek, úgyhogy állapotukban visszaesés következett be. A pszichoterápiás kezelést akkoriban alig alkalmazták. (...) Mindezek ellenére*

---

7 Nem mond ellent ennek a gondolatmenetnek Raymond Aron totalitarizmus-elmélete, melynek különböző szegmenseit 1955-ös *L'opium des intellectuels* kötetében is fejtegeti: *„A párt története nem más, mint az emberiség megváltásában beteljesedő üdvtörténet. Hogyan lennének meg hát a pártban a profán intézményekre jellemző gyöngeségek? Minden ember, még a bolsevik is tévedhet. A párt azonban tévedhetetlen, és – bizonyos értelemben – nem is szabad tévednie, hiszen azt állítja magáról, hogy beteljesíti a történelmet. A párt akciói azonban előreláthatatlan körülményekhez igazodnak. Egyaránt elkötelezett harcos kommunisták helyezkednek szembe egymással azt illetően, hogy milyen döntést kell hozni, vagy kellett volna hozni. Ezek a párton belüli viták legitímek lehetnek, ha nem vonják kétségbe azt, hogy a párt a proletariátus valódi képviselője. Amikor azonban a párt valamely jelentősebb kérdésben – például a mezőgazdaság szövetkeztetését illetően – megosztott, az egyik oldal a pártot, azaz a proletariátust és a történelmi igazságot képviseli, míg a másik – a legyőzött ellenzék – elárulja a szent ügyet. Lenin számára sohasem vált kérdésessé saját küldetése, amelyet ő maga elválaszthatatlannak tartott a munkásosztály forradalmi hivatásától. Az az abszolút tekintély, amelyet egy kisebbség vagy egyetlen ember kivív magának a »proletariátus élharcosainak« körében, föloldja a pártnak tulajdonított abszolút értéket és a minden rendszert nélkülöző történelemben végrehajtott politikai akciók féltékenységei között lévő ellentmondást.”* Aron, Raymond: *Az értelmiség ópiuma*, Budapest, Akadémiai, 2006, (ford. Kovács Zsolt) 114–115. o.

8 A levél kelte: 1954. május 18. In: Berkes, 2001, 61.

9 Szinetár Ernő (1902–1996), debreceni születésű ideggyógyász és pszichoanalitikus, Magyarország első pszichoterápiás intézetének megalapítója, Szinetár Miklós filmrendező és forgatókönyvíró édesapja. Munkássága sajnos kevésbé dokumentált, ugyanakkor felvilágosult gondolkodásáról tanúskodik praktizálásának korai időszakából az a füzet, amelyet 1934-ben Sós Endre szociológussal közösen írtak *Mi vár a nőre az új középkorban?* címmel, mely emancipatorikus gesztusokkal él, és a női szerep-újraértelmezés diskurzusa számára is kínál alternatívákat. .

Szinetár védnöksége alatt az osztálya lett azok gyűjtőhelye, akik a pszichiátriával foglalkoztak. (...) Az osztályon igazi szellemi műhely jött létre. Szinetár a pszichoanalízis barátjának tartotta magát, és – annak ellenére, hogy stekeliánusként a klasszikus pszichoanalízist nagyrészt lebecsülte – alapjában véve megtúrta és támogatta az effajta műhely létezését.”¹⁰

A Petőfi Irodalmi Múzeum Galgóczi-gyűjteményében éppen erről a szanatóriumi időszakról is jelt adó, a széles közvélemény számára tudtommal eddig ismeretlen kéziratot találtam, mely a Galgócziról alkotott képet némileg bővítheti. Több képeslap és két levél címzettje is Keszi Imre, akiről a korszak jeles kutatója, Scheibner Tamás 2013-ban gondolatébresztő tanulmányt publikált,¹¹ az életművet érdekes kísérletként aposztrofálva, amely a különféle identitások és ideológiai ajánlatok összeegyeztetésére mutat rá. Keszi megítélése – talán épp ezen aspektusból kifolyólag – széles körben vitatott. Az tény, hogy a magyar kommunista párt napilapjaként számon tartott *Szabad Népek* éppen akkor, tehát 1947 és 1949 között volt kulturális rovatvezetője Keszi, „amikor a kékcédulás választásoktól a pártegyesítésen át a kulturális káderek széles körű cseréjéig a kommunista pártvezetés levelezte a politikai hatalomátvétel és megteremtette a kulturális élet nagyarányú átalakításának alapfeltételeit.”¹² A *sziget ostroma* (Bp., 1948, Dante) című tanulmánykötete pedig arról tesz félreérthetetlen tanúbizonyságot, hogy az elsők között volt, aki a szocialista realizmus irodalomesztétikai szükségszerűségét propagálta. Hogy „a Nyugat tehetséges zenekritikusából miként válhatott a formálódó Rákosi–Révai-féle rendszer lelkes kiszolgálója, s hogyan ragadhatott bele ebbe a szerepbe, amikor már maga is a kultúrpolitikát bíráló hangokat hallatott”,¹³ izgalmas kérdés, és a Scheibner-tanulmány kísérletet is tesz ennek bemutatására. Talán nem túlzás Scheibnernek az a kijelentése, miszerint Keszi „mindenki másón túltett abbéli igyekezetében, hogy Lukács György elméleti megfontolásait az irodalomkritika gyakorlatába átültesse”,¹⁴ és itt elsősorban *A polgári filozófia válsága* szerzőjének beszédmódjára, az ott felvetett koncepciózus gondolatok előtérbe kerülésére, míg a szubtilis filozófusi alkat háttérbe szorulására gondolhatunk.

A levelezés előzményei, a levél mint szimptómaegyüttes

Keszi és Galgóczi személyes ismeretsége a levelek tanúságtétele mellett feltételezhetően több szálon is kimutatható. Egyrészt Galgóczi 1950-ben a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége tehetségkutató versenyének első díját megnyeri, ezáltal rövid idő alatt országos szinten hírnevet szerez magának, másrészt a Színművészeti Főiskola közege révén, melynek Galgóczi 1951-től dramaturg szakos, később diplomát szerző hallgatója, és az intézménnyel Keszi Imre is szoros kapcsolatot ápol.

10 Hidas György: *Egy pszichoanalitikus életrajza*, In: *Imágó* Budapest, 2012/4., 94–95. A folyóirat részleteket közölt a szerző „*Psychoanalytischer Lebenslauf*” című írásából. A fordítás – Kain Péter munkája – az eredeti német változat alapján készült (In: L. M. Hermanns [Hg.], *Psychoanalyse in Selbstdarstellungen*, Bd. 2. Tübingen: editiondiskord, 1994, 231–275). A magyar változat „*Önéletrajz*” címmel megjelent az Önarckép háttérrel (*Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*) című kötetben (szerk. Bodor Péter, Pléh Csaba és Lányi Gusztáv, Bp., Pólya Kiadó, 1998, 107–128).

11 Scheibner Tamás: *Utópiák ígésében: Keszi Imre és a zsidó-magyar együttélés*. In: *Irodalomtörténet*, 2013/3. 419–441.

12 Uo. 419.

13 Scheibner, 420.

14 Scheibner, i. m. 419.

Az 1953-ból és 1955-ből fennmaradt képeslapok három helyszínt lokalizálnak: a Visegrádi Alkotóházat, a már említett Színművészeti Főiskolát, illetve egy balatoni helyszínt (feltehetőleg a Szigligeti Alkotóházat, mely 1952-ben Bölöni György kezdeményezésére került kialakításra az Esterházy-kastélyban), továbbá Galgóczi szülőföldjét, Ménfőcsanakot. Az anizszok felütéséből, hangneméből is kitűnik (noha ezek mind Galgóczi küldeményei, ezáltal egyirányú a kommunikáció útja, amelyből levonhatunk következtetéseket), hogy kettejük között különös, inkább mentor és tanítvány jellegű nexus jött létre, mely ugyanakkor tartalmazta a kollegiális viszony elemeit is. Példának okáért Galgóczi több alkalommal is elkéri Keszi írógépét, amikor hirtelen elfogja az alkotási vágy. Az 1954 tavaszán keltezett levelet, mely terjedelmében is kiemelkedik a többi dokumentum közül, alább teljes egészében, az eredeti, betűhív forma megtartásával közlöm.

„Keszi elvtárs,

éjjel 10 óra van – falun ez már éjjel – s olyan idő, hogy az ember bizvást az északi sarkon képzelheti magát. A szél veszettül rázza a redőnyt, eső csapkod, a szoba is rég kihűlt már, az ágyban írom ezt a levelet. Ha most – vasárnap erre – nem válaszolok, a jövő vasárnapig nem lesz rá módom, se kedvem, hogy tollat vegyek a kezembe – kivált, ha jó idő lesz, s mehetünk dolgozni a határba.

Amennyire megleptél, olyan nagy örömet szerezteél a leveleddel. Eszembe sem jutott, hogy írhatnál. Arra már gondoltam, hogy én vajjon írok-e, vagy nem, sőt, már el is döntöttem, hogy nem írok – de hát ilyen esetben muszáj megszegnem az ígéretemet, ugy-e? Senkinek nem akartam írni. Rossz Pestre gondolni, rossz a közelmultra gondolni, rossz a közeljövőre gondolni, rossz gondolkodni – csak dolgozni jó, sűrölni a padlót, porolni a szőnyeget, játszani az unokákkal és a kiskutyánkkal, s ilyen kora-este elaludni fáradtan, letöredezett körömmel és sok-sok tejsavval az izmaimban. Emlékszel erre a versszakra?

Tavasza van itt a Tisza-tájon,
És én olykor vért köhögök,
Szép is az élet, csupa álom.¹⁵

»Vért köhögök«, ha Pestre gondolok. Honvágyam van a főiskola, a barátaim, az Uránia után – honvágyam van, és ha ott lennék, unnám és utálnám, mert ez a kis erő, amit itt magambaszívtam, már a Keleti pályaudvaron szertefoszlaná. A régi életmódomtól pedig csömöröm van. Nem bánom, nem szégyenlem, csak elegem van belőle. Sőt, azt hiszem, nem is tanulok belőle. Okosan és szépen kellene élni, ízlésesen és spórolva az érzésekkel, az energiával, és vigyázva a nevünk csengésére, és nem kiprovokálni, kihajszolni, s ezzel elrontani mindent, hanem kivárni, türelmesen, szívósan... szóval, levontam egy csomó közmondásszerű bölcsességet a történelemből, csak éppen követni nem tudom, a jövőben sem, egy pillanatra sem. Ahhoz újra meg kéne születnem... Így ismerve magamat, joggal félek visszamenni Pestre, még a vizsgák idejére is. Tudod, Imre, mit szeretnék? Itthon maradni

15 Ady Endre *Vén faun üzenete* című versének második versszaka.

az őszig, dolgozni a forró mezőkön, addig nem írni semmit, naplót se, legfeljebb ritka és rövid leveleket kedves barátoknak, aztán... aztán elmenni egy teljesen ismeretlen városba vidéki újságírónak. S akkor írni, – regényt, novellát – amikor már kicsordul a tollamból... Ó, szív édes álma, ha nem álom volnál!

Az írás! Szinetár bácsi nem tiltotta meg, hogy írjak. Sőt! De nem tudok, még mindig nem érdekel. Témám van, néhány új is, már néha gondolkodom is rajtuk, szerkesztem őket magamban – de a legfontosabb: a belső kényszer, a „szent-szándék” még hiányzik. Azt hiszem, nem is baj. Nem lenne abból szocialista-realista irodalom, amit én most írnék. Olyan lenne, mint az a régi, Tomas Mann és egyebek hatására íródott novellám: misztikus és dekadens. Úgyis tudod, hát megírom: az a helyzet, hogy van egy nagy gennyes seb bennem, s én azon fáradozom, hogy ezt elszigeteljem magamban, meg ne fertőzze azt is, ami még egészséges. Belülről, magamból nem várhatom a gyógyulást, azért várom Ménfőcsanaktól, a munkától. Hogy megkapom-e – azt majd a jövő dönti el.

Kedden lesz a Nagy Judit premiérje Győrött. Ha rossz idő lesz, bemegyek. Ha jó idő lesz, nem érek rá. Szeretnék a Simon Zsuzsával beszélni – remélem, lejön.

Szeretnék megkérni valamire, Imre. Dramaturgiából egy elfelejtett magyar dráma portalanításával vizsgálunk. Félek, hogy nemsok idóm lesz a kutatásra, ha visszamegyek, hiszen mindennel szörnyen el leszek maradva. Szeretném, ha tanácsot adnál, mégis hol, milyen irányban keressek, hol van remény a sikerre.

Köszönöm a leveled, nagyon szeretném, ha válaszolnál, s hosszan válaszolnál. Egyelőre úgy tervezem, hogy május 1-ig maradok itthon – de attól függ, hogy mit ír a Szinetár. Mostmár szótfogadok neki.

Itt még nagyon-nagyon kora a tavasz. Csak most kezdenek virágzani a barackfák. S már így is szépek.

Szeretettel üdvözlöl: Erzsi

Ménfőcsanak, 1954. ápr. 18.¹⁶

Jelen dolgozat ezúttal csupán néhány kiragadott mondat elemzésébe bocsátkozna:

„Nem lenne abból szocialista-realista irodalom, amit én most írnék. Olyan lenne, mint az a régi, Tomas Mann és egyebek hatására íródott novellám: misztikus és dekadens. Úgyis tudod, hát megírom: az a helyzet, hogy van egy nagy gennyes seb bennem, s én azon fáradozom, hogy ezt elszigeteljem magamban, meg ne fertőzze azt is, ami még egészséges. Belülről, magamból nem várhatom a gyógyulást, azért várom Ménfőcsanaktól, a munkától. Hogy megkapom-e – azt majd a jövő dönti el.”

Hipotézisem szerint ennek a pár mondatnak az egymásra következése korántsem esetlegesség, hanem szimptomatikus erővel bír: egy olyan értelem- és jelentésképzés

---

16 A levél legépelt változata, melynek eredetije a Galgóczi Erzsébet-gyűjtemény részeként a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona.

eredménye, amely egyrészt árulkodik a levél címzettjének szóló megfelelési kényszerről, de főként és elsősorban Galgóczi asszociációs logikáját – amely a másikkal való összekacsintáson túl egy kényszerű pótnyelv¹⁷ alkalmazásával konstruálódik meg – teszi láthatóvá. Miben áll, hogy Galgóczi saját írását ezekkel az instrumentalizált jelzőkkel, úgymint „misztikus” vagy „dekadens” illeti?

Dekadencia-vád, az „ismeretlen” nyelv használata

Egyfelől Keszi A sziget ostromában megjelent, Thomas Mann elemzésére alludál, miszerint a Varázshegy „régí és új, haladás és reakció, felvilágosodás és miszticizmus, szabadság és megkötöttség ellentétei csaknem dialektikus formában csapnak itt össze”,¹⁸ míg a dekadencia kultúrtörténeti beágyazódására Szolláth Dávidnak adódik hosszabb válasza, mely a korabeli fogalomhasználatot érinti, és amellyel valószínűleg Galgóczi is igen gyakran találkozhatott. „A »dekadencia« fogalma Rimbaud, Verlaine, Huysmans és Oscar Wilde fogadtatástörténetében fonódott össze a normaszegő magatartás különböző változataival. A mesterséges élvezetek hajszolásának vagy a művészet elnőiesedésének gyakorta hangoztatott vádjához képest a homoszexualitás és a dekadencia közvetlen összekapcsolódása ugyan nem nevezhető magától értetődőnek, Galgóczi ennek ellenére tekintélyes hagyományokra támaszkodhat, amikor a homoszexualitást a dekadens művészettel társítja. A »dekadens« kifejezés a kortárs irodalomkritika nyelvhasználatában a betegséget, az oszlást, a rothadást és a halál utáni természetellenes életet konnotálja. Lukács György 1946-os megfogalmazásában »[a dekadens világnézet] alaphangulata a pusztulás. Az emberiség és különösen a magyar nemzet halálhangulata benne az uralkodó mozzanat; a reménytelenség, a perspektívatlanság«. A dekadenciának reakciós politikai tartalma van, mert a dekadens író az ország építésének időszakában csak a halált várja a jövőtől. A dekadencia a legjobb esetben is csak egy pusztulásra ítélt osztály, a polgárság bizarr haláltánca lehet.”¹⁹ A gondolatmenet a homoszexualitás betegségtapasztalattá fokozásával zárul, a korábbi levelek effajta tematikájához képest azzal a különbséggel, hogy az abjektként konstituálódó „gennyes sebet” a megszólaló már nem kivágni akarja magából, hanem elszigetelni a többi testrésztől.

Ahogy azt a korábban említett tanulmányomban is jeleztem, a párttagsági felvétel végre elégtételt szolgáltatathatna Galgóczinak, ekkor viszont az írói szerepre való alkalmas-

17 Ezt a nyelvet definiálja kiváló tanulmánykötetében György Péter „ismeretlen nyelvként”. Ugyanakkor ez a nyelv elsajátítható, interiorizálható: „A marxizmus, a kommunizmus nyelve 1945 után Magyarországon is elkerülhetetlenül a mindennapi élet tapasztalata lett – egyre nagyobb tömegek számára. Ilyen léptékű és ilyen rövid idő alatt végrehajtott, számos médiumra kiterjedő, radikálisan centralizált nyelvváltásra a modern – értsd a Gutenberg-galaxisban élő – Magyarország történetében addig nem volt példa. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ugyanis a kezdetektől fogva mindent elkövetett, hogy centralizálja, államosítsa az írott és a beszélt nyelvet egyaránt, uralja a nyilvánosság eltérő tereiben használt retorikákat, s ez nem pusztán diktatórikus cenzúrát, hanem nyelvfilozófiai és politikai megfontolások elválaszthatatlan gyakorlatát is jelentette. A cenzúra csupán tematikai tilalmakat jelentett, ám a hatalom megszerzésének lényege a nyelvváltás kierőszakolásában állt. Drámai erővel hatott, ahogyan az MDP politikusai a sztálinista marxizmus nyelvét magától értetődően közérthető, uralkodó retorikának tekintették, és akként is használták. Nemcsak híveiktől, hanem a (mégoly vulgáris, létező) filozófiai hagyományon kívül állóktól is elvárták, hogy azt ne csupán értsék, hanem anyanyelvükként beszéljék is.” In: György Péter: Az ismeretlen nyelv – A hatalom színrevitele, Budapest, Magvető, 2016, 15–16.

18 Keszi, Im., 172. o.

19 Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája a 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása, Budapest, Balassi 2011, 176.

sága kérdőjeleződik meg azáltal, hogy magában az ellenség – a levelekből a polgári ideológia és a dekadencia vulgarizált értelmezése domborodik ki – aknamunkáját véli felfedezni, mert egyszerűen nem talál nyelvet²⁰ arra, mely a világhoz való érzelmi viszonyulását reprezentálhatja. Innentől kezdve ez az aspektus állandóan szerepet játszik önmegítélésében, az ötvenes évek végétől-hatvanas évek elejétől megszorodó, önsorsrontó figurákat fókuszba helyező novellái diegetikus világának sötét színezete minden bizonnyal ebből a szorongatottságból is eredeztethető – a korabeli kritikák, legyen köztük mégoly elismerő is, nem győzik az egzisztencializmus – ötvenes-hatvanas évek folyamán még lözungszerű – vádját visszamondani az életmű e darabjaira.

Kitérő – a kritika nyelve és szerepe az identitásképzésben

Ennek fő oka, hogy a lukácsi frazeológia negyvenes évek második felében exponált elemei megcsontosodnak, és még hosszú évtizedekig domináns módon fejtik ki hatásukat a magyar irodalomkritikai közegben. A kultúrpolitika által fenntartott kritika nyelvhasználatának korlátairól, másként – érthetőségéről – és ahogy ezt tematizáló, kitűnő tanulmányában²¹ Szolláth Dávid is figyelmeztet, annak nem pusztán vagy eleve negatív minősítéséről – van szó. Az egzisztencializmus-vád hatvanas évekbeli recepciótörténeti reprodukciója, újrafelmondása tendenciózusan van jelen.²² Foucault-tól származó gondolat, hogy „a kommentár az ismétlés egy formája, s az igazság diszkurzív stabilizálásának egy módja. Az ismétlések újra és újra érvényesítik az alapszövegben kijelölt igazságot, ritualizálják, minden alkalmat megragadnak a lecke repetíciójára, hogy ezáltal kiküszöböljék a diskurzus rendjét veszélyeztető véletlenek, nem igazságok beszivárgásának esélyét. A kommentár ugyanakkor előlép-

---

20 Helyénvaló lenne Galgóczi identitásának ezt az időszakát az átmenetiséggel jellemezni, melyből csak egyetlen irányban volt kiút: „Az ismeretlen nyelv új korszakba, ismeretlen terekbe, idegen világokba vitt mindenkit. És közben a hatalom színrevitelének ismétlődő ünnepei, a testi együttlét ritualizált napjai folyamatosan sodorták bele a hívőket, hitetleneket, mind a kortársakat az ismeretlen nyelv használatába: szerelmi és politikai önvallomásokot tettek ezen a nyelven, és nem látták már a különbségeket.” In: Gy. P.: *Im.*, 13.

21 Szolláth: *Az egzisztencializmus mint vád és a Camus-hasonlat a Mészöly-kritikában*, Jelenkor, 2002. 1. 97–104.

22 „A marxizmus egzisztencializmussal szembeni defenziójában nincs mód az ötvenes és a hatvanas évek filozófiai vagy irodalomkritikai diszkurzusában más stratégiához és érvkészlethez folyamodni, mint Lukácséhoz. Az egzisztencializmus-vádat újrarendelő és újratermelő irodalomkritikát az intertextualitás sajátos formája fűzi a lukácsi egzisztencializmus-bírálatához: feleslegessé válik a gondolatmenet szerzőjének említése, hiszen az nem pusztán egy »Lukács-szöveg«, hanem evidencia. Egy érvelés doktriner alkalmazásakor a szerzői név autoritásának felhasználásánál is hatékonyabb stratégia, ha a diszkurzust leválasztjuk szerzőjéről, dezindividualizáljuk, s az igazság így a maga anonimitásában, közvetítetlenségében jelenik meg. Michel Foucault fogalmával kifejezve, a Mészöly-kritika Pándi által megindított ága a Lukács-bírálat kommentárja. (...)

A Pándiéhoz hasonló Mészöly-kritikák nemcsak Lukács érvkészletét ismétlik, hanem eltanulják tőle a világnézeti cáfolat mikéntjét is, azaz azt a műveletet, amellyel egy szöveg állításai kizárhatóak az igazság területéről. Lukács érvelése röviden összefoglalva a következő: az egzisztencializmus a burzsoá világ válságára adott hamis, önáltató válasz, ami heideggeri formájában ráadásul elősegítette a fasizmus hatalomra jutását. Alapvető tévedése, hogy a szubjektum szükségképpen részleges tapasztalatát általánosítja, azaz a létet a tudat függvényeként kezeli, fenomenológiai alapozottságának köszönhetően nem hisz abban, hogy a valóság objektíve, a tudat feltáró tevékenységétől függetlenül megismerhető volna. Mindez Lukács elkötelezetten materialista álláspontjáról nézve nemcsak hamis, de felettebb veszélyes ideológia is. A legfőbb veszélyforrása az, hogy a szubjektívizmus szolipszizmushoz vezetett Sartre filozófiájában, s ez megszünteti a felelős, közösségi együttműködés, rövidebben: az osztályharc elméleti lehetőségét.” Uo.

het alapszöveggé, ez történik például a marxi nagyelbeszélést újraíró Lukács szövegével abban a számtalan esetben, amikor a recenzensnek gyorsan elő kell vennie egy használható egzisztencializmus-kritikát, hogy egy afféle »polgári válságfilozófiák hazai szekundánsának szegődött« íróra rá tudja húzni a vizes lepedőt.²³ Ahhoz, hogy az alapszöveg és a kommentár viszonylatában a hitelesség kérdése fel se merüljön, szükség van egy megkérdőjelezhetetlen autoritásra, mely az igazságértéket konzerválni képes. Továbbvezetve a gondolatot, egy domináns nyelvhasználatnak szükségszerű velejárói az „értékelés, a jelentésképzés és -fenntartás”²⁴, ami noha nyilvánvalóan diszkurzív keretek közé helyeződik, ám egy totális ideológiával operáló társadalomban „minden esztétikai érvényességre törő megszólalást aláás a nyelv politikai átítatottsága”.²⁵

---

23 Uo. 98–99.

24 Uo.

25 Uo. 104.

Nemes Z. Márió

Sebüszök

Teatralitás és fotográfia viszonyáról Zelei Péter művei kapcsán

A színház eléggé idegesít. Közben mindig is idegesített ez az idegesség, vagyis szerettem volna megérteni, de hát a szorongás gyakran épp a megértésen ejtett seb, valami nedvedző, nehezen gyógyuló „lék”. Philoktétész sebé. Persze Philoktétész, elég hangosan szorong: *„Tizedik éve itt halódom éhesen / Etetve szüntelen maró sebüszkümet.”* Szóval szája be nem áll, nem fájdalomról vagy a fájdalomról beszél, hanem a fájdalomnak, mintha „sebüszkét” saját hangjával etetné. Philoktétész, hiába meséli el minden arra járónak a történetét, valójában mégsem tudja megérteni a sebet magát, annak virulását, tenyészetét, terjedését és lombozódását. Talán mert ezek a kétségbeesett magyarázatkísérletek épp a sebben való „vájkkalás” gyakorlatai, amikor az értelem saját hiányába beleszerelmesedve csak egyre mélyebbre hatol önmaga másvilágába. A beszéd ilyenkor a seb örök visszatérése, mely újra meg újra lejátssza a seb megszerzését, ezáltal tartósítva a traumát, melynek archivációja a beszéd lehetőségfeltétele is egyben. Nem akarok Philoktétész maradni, valahogy el kell mondanom a sebet úgy, hogy ne üszkösödjön tovább.

Azt hiszem az érintettségről van szó. Az érintés és az érintve levés lehetőségéről, melyet a látás és látva levés lehetősége hoz játékba. A két dimenziót nem tudom elválasztani egymástól, hiszen a hatalom-tudás-látás okulárcentrikus viszonyrendszerében testet öltve csak olyan testem lehet, amit úgy látnak, hogy érintenek. És ahol a tekintetek találkoznak, ahol ütköznek és elkeverednek egymásban, az a hatalom sebé a testemen, vagy maga a testem mint seb eseménye, melyet a látás és a látva levés soha nem hagy begyógyulni. Talán ez az eleven-ségem. Ha egyszer kigyógyulnék a hatalomból, már nem is élnék. Nincs életem ezen a „színházon” kívül. Minden tettem olyan, mintha a Múzsza énekelné. Ha nézek valakit, akkor már meg is érintettem, ha érintek valakit, már meg is néztem. Csak azt hiszük vagy reméljük, hogy a sötétségben található testek láthatatlanok. Testem ezer szemből áll, melyek éjszaka is látnak. Ugyanakkor a hétköznapi színházának a hatalmi paradoxonja épp az, hogy hajlamosak vagyunk elfeledkezni erről az (ön)megfigyelési rendszerről, pontosabban a rendszer egyik effektusa az önleplezés. Ez nem azt jelenti, hogy „természetesek” lennénk, csak

nem vagyunk képesek minden pillanatban reflektálni a hatalom-tudás-látás háromszögében megképződő képanropológiai létmódunkat, és ezt az esendőséget képzeljük közvetlenségnek. Amikor annyira lefoglal ez a képzelgés, hogy nem érezzük a sebüszköt. De a színházban, a teatrális keretezés elektromossága hirtelen feléleszti a sebet, ilyenkor leszünk csak igazán elevenek, ilyenkor ébredhetünk rá, hogy a seb mindig is működésben volt.

Ne legyünk önmagunk – írja Nikolaj Jevreinov orosz rendező. De nem arról van szó, hogy a színházi tér, vagy amit színházi térré teszek, az a más-lét megváltó zónája lenne. Inkább annak a banális felismerésnek a forrása, hogy eddig se voltam önmagam, miközben ezt mindenki látta, csak én nem. Mármint nem azt látták (és tették), hogy nem vagyok azonos valakivel, aki „tényleg” én vagyok, hanem hogy annak láttak (és azzá tettek), amivé csak akartak. Hogy volt hozzá hatalmuk, hogy *kitaláljanak*, miközben azt képzeltem, hogy ehhez csak nekem van jogom. Ez az igazi tragikomédia. Persze, legalább rájövök, hogy vannak „ők”. Ezt tényleg a színháznak köszönhetem. Itt válik számomra értelmessé a színház közösségteremtő funkciója. A legritkább pillanatokban jutottam csak el a „mi” tapasztalatáig, de „őket” mindig (meg)éreztem. Akkor a színház ellenségteremtés médiuma lenne? Igen, de nem „ők” az „ellenség”. Az „én” (vagyok) (az).

Zelei Péter fotóit nézegetve színházban érzem magam. De már ez a kifejezés is árulkodó. Nem (csak) a képek beszélnek nekem a színházról, hanem én érzem magam valamiképp színházi szituációban a képek által. Ezt akkor én csinálom vagy a képek csinálják, vagy közös előadásként együtt csináljuk? Vélhetően az utóbbiról van szó, annak az esztétikai tapasztalatnak a függvényében, mely a fotók *teatralitásából* táplálkozik. Vagyis már rég nem a társadalmi rítusok intézményi kereteiről, a konkrét színházi rendszer különböző formáiról, hanem a színháziság művészeti ágakon átnyúló intenzitásáról van szó, ahogy Philoktétész sebe átszivárog a médiumokon.

A háttér legtöbbször jellegtelen, romos bérházfal vagy sötét szobabelső. Dobozfalak, de a doboz belsejéből nézve. A világnak a dobozon kívül kellene kezdődnie, de nem tudunk szabadulni attól a sejtéstől, hogy ez a „kint” hamis remény, hiszen ha egyáltalán ki tudunk lépni a képtérből, akkor egyszerűen eltűnünk, vagy ami rosszabb, egy másik, a korábbitól megkülönböztethetetlen dobozban találjuk magunkat, mely fordulat csúfot űz a „másik” és a „fordulat” fogalmából egyaránt. Ennek a dobozontológiának az általam ismert legpontosabb megfogalmazása Bartók Imre *Jerikó épül* című regényében olvasható: „A dolgok titka, hogy nem dolgok. Nem funkcionalitásukban jelentéktelenek, hanem annyiban, amennyiben elfedik lényegüket. A világ nyitott, a dolgok azonban zártak, és minden dolog – doboz. Sötét közömbösség, tartalom nélküli tolakodás. A tavak is dobozok, mindörökké vetköztethető, nedves meztelenség. Minden nyíltság lehet még nyíltabb, ez a csendes medencék és úszatók néma szuggesztíója.” A paradoxon az, ahogy ez a világ nem zárt, hiszen ahol minden dolog doboz, ott a zártágnak nincs értelme, illetve nem különböztethető meg a nyitottságtól. A dobozok zártága nyitottságuk spe-

ciális aspektusa, zártságuk pedig nyitottságuk egyik perspektívája. A probléma az, hogy ebben a helyzetben nem tudok *nem* dobozban lenni. Átsétálhatok Zelei egyik dobozából a másikba, de zárt vagy nyitott, doboz = doboz. „Sötét közömböség, tartalom nélküli tolakodás.”

A dobozban emberszerű alakok. Antropomorf, de nem feltétlenül „emberi”. Valakik, akik „embereket” játszanak. Vagy emberek, akik tárgyak, maszkok és jelmezek segítségével saját „embertelenségükkel” kísérleteznek. Ne legyünk önmagunk! De nem is lehet, hiszen a dobozban mindenkit csak kitaláltak. Szerepeljenek egyedül vagy csoportosan, tárgyi kiegészítőkkal vagy anélkül, a figurák visszatérő vizuális jellegzetessége a meztelenség különböző foka és formája. A meztelen testek nem „tökéletesek”, gyakoriak az öreg, elhízott vagy egyéb módon esendő modellek, de Zeleire nem jellemző a felforgató rútságesztétika vagy naturalista megjelenítés, ugyanis a kompozíció egészében a nyersebb textúrákat mindig ellensúlyozza egy-egy normatív szépségkód, illetve valamiféle bizarrságában is esztétikus „elidegenítő” motívum. Végső soron nincs „senki”, aki meztelen, póre vagy kitárulkozó lenne, mert a test, ahelyett hogy lecsupaszodna: felöltözik, ellepleződik saját meztelensége révén. Ahogy az arcok zárójelződnék a disznó, madár vagy egyéb állatmaszkok által, úgy válik a meztelenség maga is színházi jelmezzé. Hasonlóképp hiába látunk adott esetben „valódi” arcokat, a kellékek szuggerált szimbolizmusa és a beállítás mesterkelt szoborszerűsége folyamatosan egyfajta esztétizáló „valótlanításhoz” vezet.

Valószínűleg az egyik nagy példakép Joel-Peter Witkin, de Zeleiből hiányzik az amerikai mester halálösztrónnel kapcsolatos megszállottsága. Már mint Witkin barokk színpadai egyszerre bonctermekek, temetők és vágóhidak is, hiszen nála a látás nem csupán érintés, hanem vágás is egyszersmind. Van ebben valamiféle „nekroszkópia” – hiszen ez azt is jelenti, hogy a látás nem tud *nem* torzókat alkotni, vagyis az emberi testet szervesen töredékeként montírozza. Ezért lesz tétje Witkin teátrális fotóallegóriáinak, mert az allegóriává válás itt mindig szerveslenné válást, az elevenség múlt idejűvé való (újra)vágását jelenti. Allegorikus zombifikáció, mely a fotográfia memento mori jellegét is kihangsúlyozza. Zeleinek nincsenek ilyen ambíciói, ő meglepődik azzal, hogy elterelje a figyelmünket a dobozok „*tartalom nélküli tolakodásáról*” a tartalmak stilizált tülekedésével. Az állat-ember hibridek szoborszerűek, de ezek a megfagyott jelenetek a visszaidézhetetlen narratívájú álmokból fennmaradó üledékeket vagy lenyomatokat idézik, vagyis egy tudat életének a feldíszített nyomai. De ha valaki álmodik, akkor „él”, és ezt nem szabad alábecsülni, hiszen lehet megrázó egy álomban álmodó voltunk felismerése, ugyanakkor valóságérzékelésünk megkérdőjelezése radikális elevenségtapasztalat. Addig élek, amíg halottnak tudom magam tettetni, de ha meghaltam, erre már nincs lehetőségem.

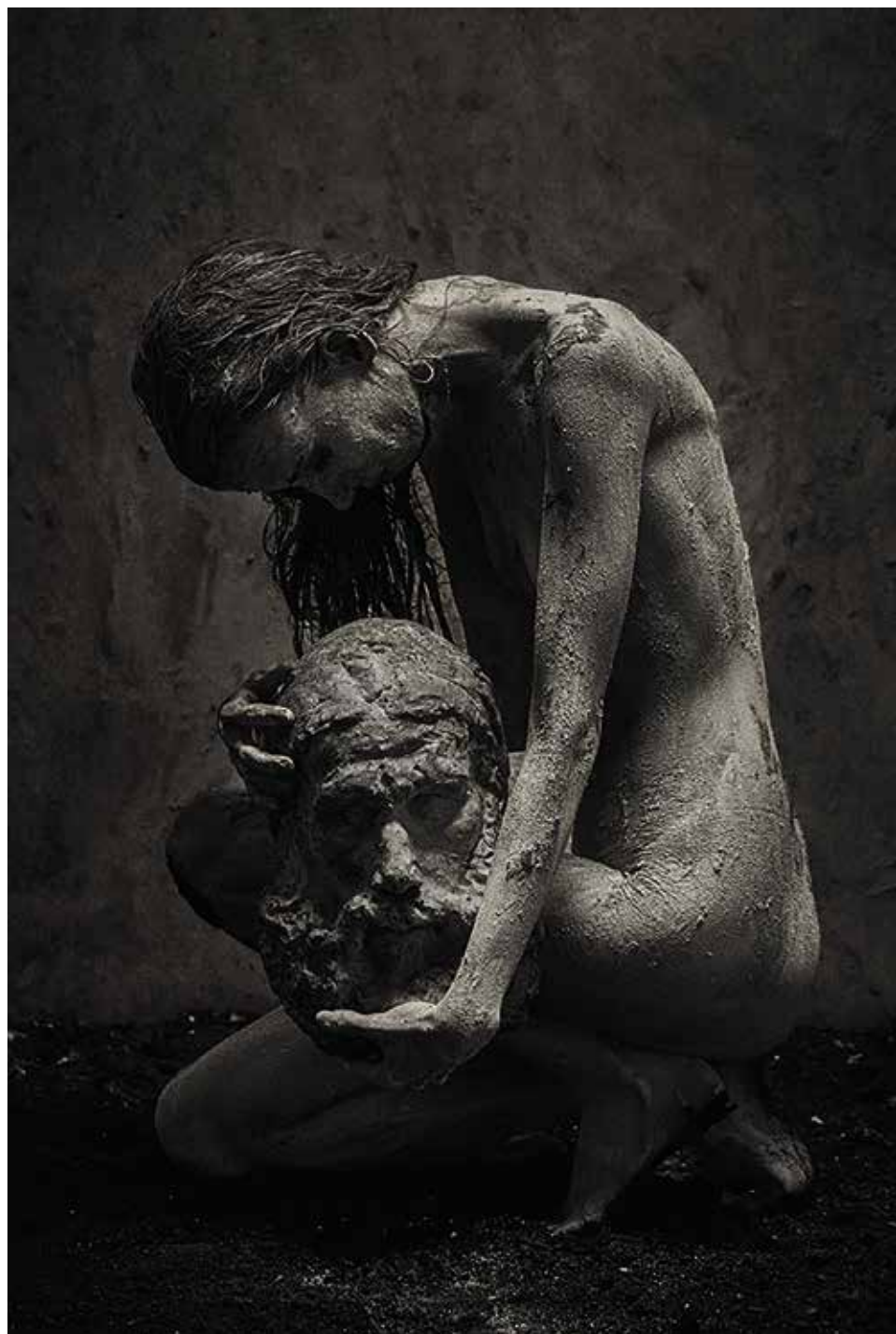
Szóval ez a megnyugtató része a dolognak, de ami engem a Zelei-képeken nyugtalanít, az összekapcsolódik a dobozszínházi jelleggel. Mert jó, legalább élek, miközben ebben a színházban vagyok, de ezt azáltal érzem, hogy néznek.

Sárkányölő

Annézia

Salome

Második elővetel

Éden

Rágcsálóirtás

Családi kör

Angyali üdözlet

Anatómiai lecke

Tűrelmetlenség

Unatkozók

Ikarosz bukása, fölszállás előtt

Kis kacska fürdik

Csere

Egy kacsza-afér

Salvator Mundi

Ítélet

A kismalac és a farkas

Kirké

Vitamin

Mert én vagyok az ellenség. A betolakodó, aki egy idegen álomba lépett bele. Ez mégse az én dobozom lenne? A dobozok egyáltalán tartoznak valakihez? Ha ez másvalaki álma, akkor lehet, hogy mégis meghaltam? Vagy csak tettetem, mert élek? Mondjuk, ha a dobozok se nem nyitottak, se nem zártak, akkor nincs túl sok értelme a dobozok tulajdonjoga fölötti vitának. Ne legyünk önmagunk! Egy ellenség amúgy se lehet önmaga, mert önmagában értelmetlen, kellene a valakik, akik kitalálnak, akikkel együtt nézek a színházban, akik engem néznek, hogy nézek, és így tovább dobozról dobozra a csöndes medencék és úsztatók néma szuggesztíójáig.

Hiába van maszkjuk, hiába válik saját testük is maszkká, hiába fagytak egy önmagukba zárt jelenetbe, a dobozszínház szereplői tudják, hogy nézik őket. Valószínűleg épp ez a nézés fagyasztja meg őket, vagy a tekintet ellenében fagyasztják meg magukat. De ez a kristályosodás fertőző, mintha a félelemtől való kővé dermedés a tekintetek rendszerében terjedni tudna. Saját dermedésem fagyhullámát érzem, amikor a képeket nézem, de ez a fagy csíp. Vagyis megint csak élek, miközben a kővé válástól rettegek. Hipochondria és sebüszök. Nem győzők vájkálni magamban. Ez az érintettség legösszetettebb formája, ami számomra elérhető. Nem mintha a vájkálás bármilyen felismeréshez vezetne, az önboncolás esetleg termelhetne tudást, de ahhoz egyszerre kellene hullának és boncnoknak lennem. Erre meg még álmomban se vetemednék, bár könnyen hajlíthatónak tudom magam. Gyógyír híján csak tunkolom tovább a sebem, és beszélek róla minden arra jövőnek, be nem áll a szám, jól megy a tartalom nélküli tolakodás.

Sümegei György

„Keresztény nemzeti irányba”

A Kecskeméti Művésztelep újjászervezése 1920-ban

A Kecskeméti Művésztelep alapítása (1909) után csak az állandó épületei fölépültével (1912) erősödött meg annak valóságos működése. Ráadásul a művészettörténetileg legfontosabb időszaka is főnállása első évtizedére esik (1909–19). Az alapításkori lelkesültséget az alapítók (Kada Elek polgármester és a város vezető testületei) áldozatokat nem kímélő, a városképet átalakító nagy terveiben¹ csupán egy elem – képzőművészetileg a legfontosabb persze – a Nagybányáról kiszakadt neósok kecskeméti művésztelepi otthonteremtése. Azonban a nemes célok, a tiszta igyekezet a széthúzásba és a háborús szétszórattatásba, valamint az 1918–19-es forradalmak teremtette bizonytalanságba torkollott. S így nemcsak a művészek, hanem elsősorban a főnntartó, a befogadó közeg, a város és vezető testületei részéről is kialakult egy élesen/valóságosan megfogalmazódó művésztelep-ellenesség. Ez legfőképpen abban jutott pregnánsan kifejezésre, hogy a Tanácsköztársaság leverése után határozott szándéka volt a városnak megválni a művésztelepétől, lemondani a képzőművészeti életbe éppen a Kecskeméti Művészteleppel bekapcsolódott kortárművészeti jelenlétről és az e téren való fejlődés/fejlesztés bármínemű lehetőségéről. Az intézmény fundamentumának a lerakásától, lelkes és lelkesült tervezésétől, első programja megalkotásától csupán egy évtized telt el, s az ezen időbeli művésztelepi képzőművészeti munkálkodás végső summázataként, záróegyenlegeként az épületek eladása, az intézmény megszüntetése merült föl egyedüli alternatívaként 1919-ben. Ezt megelőzően „A Magyar Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága művésztelepeinek és szabadiskoláinak adminisztratív vezetője [...] a kecskeméti művésztelepet köztulajdonba” vette: a 6 művészvillát „az azokhoz tartozó telkekkel és minden tartozékaikkal, a művészeti iskola földszintes épülete és a műterem bérház emeletes épülete, szintén minden tartozékaikkal, [...] bútorzataikkal és más felszerelési tárgyaikkal együtt”.² A köztulajdonba vételről szóló jegyzőkönyvet – többek között – a művésztelep vezetője, Iványi Grünwald Béla és az emlegetett „adminisztratív vezető”, Kónya Elemér is aláírta. Ám a benne foglaltak foganatosítására már nem maradt elég ideje a Tanácsköztársaság Népbiztosságának. A művésztelepen dolgozók – maga Iványi Grünwald is – a bizonytalanná vált helyzetben eltávoztak Kecskemétről. S az így gazdátlaná vált, kiüresedett együttestől a város már szívesebben szabadult, mintsem reorganizálta volna, vagy arra – természetesen elsősorban anyagiak, főnntartási költségek híján – bármiféle elképzelése megfogalmazódhatott volna.

¹ Kada Elek: *Az újra épülő Kecskemét*. Vasárnapi Ujság, 1912. július 7.

² Romsics Ignác: *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Kecskemét, 1976. 516–517.

Az első világháború befejezése s az elzúgó forradalmak után a párizsi békekonferencián kialakult helyzet, majd a trianoni béke, ha lehet, lelkileg még lejjebb, még mélyebb pontra taszította a területé nagyobbik, lakossága kultúrája, történeti emlékei stb. jelentős részét elvesztő csonka országot s annak lakóit. A nép, a nemzet, az ország valamilyen meg- és fönmaradása volt a tét, s így természetesnek látszhat, hogy egy kiüresedett művésztelepi formáció újjászervezése történetileg irreleváns kérdés lehetett 1919–1920 fordulóján. A benuultság, a kilátástalannak tetsző jövő ködképei mégis legalább a maradék ország értékei számbavételére sarkallták a tenni akarókat. Hamarost kiderült, hogy a Képzőművészeti Főiskola legjelentősebb továbbképzési bázisa, az őszi és tavaszi szemesztert kiegészítő harmadik, a trimeszter, a nyári gyakorlat legfontosabb helyszíne – a Nagybányai Művésztelep – Romániához került. Az első számú bázis kiesése óriási hiányt, pótolandó láncszemet jelentett, noha az is igaz, hogy mellette Szolnokon, Kecskeméten, sőt épp az első háborús év nyarán, 1914-ben Szentesen is volt nyári tanfolyam a Képzőművészeti Főiskola rajztanár- és művészjelöltjeinek.

Ebben a helyzetben *„Révész Imre festőművész, főiskolai tanár a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól még az 1919/21. tanév folyamán azt kérelmezte, hogy Kecskeméten új szépművészeti iskola» (kiemelés az eredeti közlésben) alapíttassék, és annak magyar nemzeti szellemben való irányításával és vezetésével ő bizassék meg.*

Mivel kívánatosnak látszott, hogy ezen már létező kecskeméti művésztelep az Orsz. M. kir. Képzőművészeti Főiskolához kapcsolódassék, a telep rendbehozatalával, illetőleg az ottani festőművészeti tanfolyam vezetésével Révész Imre bízott meg, s e végből előre meg nem határozott időre a kecskeméti művésztelepre delegáltatott, ahol működését – természetesen állami támogatással – 1920. évi augusztus hó elején meg is kezdte, s azóta is állandóan ott tartózkodván, a Főiskola itteni működési terétől pedig úgy látszik véglegesen megvált” – összegezte a történeteket a Képzőművészeti Főiskola szemszögéből a főtítkáár.³

Révész Imre (1859–1945), a népeletkép, a magyar zsánerfestészet művelője Székely Bertalannál és a bécsi akadémián tanult. Ő volt az első Munkácsy-ösztöndíjas Párizsban. Művei tematikájában a Petőfi-hagyományhoz és a nagyrészt erre alapozottan megerősödött magyar romantikától örökölt alföld-mítoszhoz kapcsolódott.⁴ Festményei színhelye a magyar vidék, az alföld, ahogyan ő fogalmazta meg: *„Engem egész életemben a magyar élet érdekelt. Kisdíák koromban láttam a debreceni civiseket, később, férfikoromban a szentesi parasztokat.”⁵* Szentesen 1914-ben rajztanárok részére már vezetett „rajz és festészeti továbbképző” tanfolyamot, ám az első világháború kitörése, a mozgósítások megindulása miatt ez nem teljesedhetett ki (pl. összefoglaló kiállítása elmaradt).⁶ Révész Imrének volt tehát némi gyakorlata egyrészt, másrészt pedig 60 évesen végleg vidékre, az ő motívumaihoz, a nem

3 *Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1917/18–1920/21. tanévről.* Szerk.: Várdai Szilárd. Bp. (1921) 7. Révész Imrének említett, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt beadványa a VKM iratanyagában sajnálatos módon nem maradt fenn, nem található a második világháborúban és 1956-ban pusztulást szenvedett Magyar Nemzeti Levéltárban.

4 *Mányokitól Aba Nováig.* A magyar képzőművészet a Szovjetunió múzeumaiban. Szerk.: Grigorij Osztrovszkij, Dmitrij Seleszt. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1988. 10. Katalógus: 203–306., *Révész Imre (1859–1945) emlékkiállítás.* Bev.: Sümegei György. Sátoraljaújhely, 1989, Sümegei György: *A Kecskeméti Művésztelep és Alkotóház.* Új Művészet Kiadó, Bp., 1996. 54–61.

5 Révész autográf önéletrajza (Mgt., Bp.).

6 A szentesi 1914-es rajz és festészeti továbbképző tanfolyamon – amit Szentes város anyagilag is támogatott – 14 festőművész tanár vett részt. A tanfolyam története földolgozatlan. Lásd hozzá: *Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1913–1914. tanévről.* Szerk.: Várdai Szilárd. Bp. 1914. 11. *Festőművészeti tanfolyam Szentesen.* Szentes és Vidéke, 1914. május 17., Rajzoktatás, 1915/6.

városi magyar életbe vágyhatott, s szinte kapóra jött/jöhetett számára a kecskeméti kolónia ellehetetlenülése. Paál Jób beszámolója szerint 1919 júliusában Révész a Képzőművészeti Főiskolán három képen dolgozik. Egyik az Országos Levéltár megrendelésére, a kutatószobába készült. „A hatalmas vásznon az előtérben ül a kutató tudós, elgondolkozik, és képzeletben felvonulnak sorra a magyar história nagy alakjai: Nagy Lajos, Mátyás, a tudós és igazságos, Bocskay, Rákóczi Ferenc, Pázmány Péter meg a többiek, akiknek lelkéből kell nekünk most erőt meríteni a nemzet újjászületésének nagy korszakában.” Az újságíró megkérdezte Révészt is, aki már-már szentimentálisan fogalmazta meg az Alföldhöz való ragaszkodását, odavágyását. „Én csak az Alföldön tudok dolgozni. Engem csak az Alföld lelkesít. Ott élnek az én témáim. Idegen tájakon nehezen megy a munka, az Alföldön sokszor könnybe lábad a szemem és most, hogy vázlataimat, stúdiumaimat előveszem, szintén könnyes szemmel gondolok arra, hogy mikor mehetek el újra dolgozni az én világotomba...”⁷

Az ide mellékelt dokumentumok csupán közvetetten, de mégis tükrözik a Révész-terv legfőbb törekvését, az elhatározást magát s annak elvszerűségét. A főiskolások nyári továbbképzésére Kecskemét önerőből nem képes, és nem szándékolja megtartani a művésztelepét. Ha azonban az ország földarabolása teremtette kényszerhelyzetben szükséges az ország érdekében, a köz javára cselekedniük, hát akkor képesek részt venni saját alapítású és tulajdonú képzőművészeti intézményük újjászervezésében, pontosabban abban, hogy átszépítik a Képzőművészeti Főiskola rendelkezésébe, mert az adott történelmi körülmények szorításában csak így léphet az intézmény története második évtizedébe.

A dokumentumok földézik a Révész Imrének a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez valószínűleg 1920 márciusában küldött beadványában megfogalmazott terv megvalósulását: a VKM és Kecskemét városa közti levelezést, Kecskemét városi testületei (közgyűlés, bizottságok) ez ügyben végzett munkáját, és végül is az új művészcsoporthonfoglalását. A dokumentumokban többször előforduló keresztény és nemzeti irányú igazodást nemcsak a veszett háború, a levert forradalmak okozta csalódás, hanem a terület- és lakosságvesztés okozta lelkiállapot is indokolja. Nem kell föltétlenül nacionalizmust tételezni benne, csupán talán egy veszélyhelyzetben a megmaradtak összefogásához szükséges ideológiai vezérelv lehetett. Látenszen persze a kísérletező, a különböző izmusokban manifestálódó új, avantgárdművészet-ellenesen, a nemzetközivel célként, elérendőként állítja szembe a nemzetit, a hazai talajból/tradíciókból továbbfejleszthetőt. A dokumentumok végén szereplő műtárgyvásárlás már a Révész-éra első kiállításairól, keresztény művészektől vásárolt festmények számbavételét rögzíti.

Révész Imrének a Kecskeméti Művésztelepet a M. Kir. Képzőművészeti Főiskolához kapcsoló terve állami és Kecskemét városi hozzájárulással valósult meg, és egészen 1932-ig, Révész Imre nyugdíjazásáig, vagyis 12 éven át működött. Az újjászervezett, a Képzőművészeti Főiskola fenntartásába állított Kecskeméti Művésztelep egyedül nem biztosított elegendő lehetőséget. Nem tudta pótolni, vagy inkább kiváltani a megszűnt nagybányai adottságokat. Ezért a közoktatásügyi kormány Miskolc város anyagi hozzá-

---

sz. 109. További beadványok, levelek, elszámolások stb. a Csongrád Megyei Levéltár szentesi részlegében.

7 Paál Jób: *Mi készül a műtermekben?* Vasárnapi Ujság, 1919. 66. évf., 32. sz. 370. Az Országos Levéltár kutatótermébe végül is nem került a Révész tervezte mű. A végül elkészült műegyüttesről lásd: dr. Ybl Ervin: *Az Országos Levéltár freskói.* A Képzőművészeti Társulat Évkönyve. Bp., 1929. 81–98. Annak egy részletéről készült műtermi felvétel négy Révész-kép (*Fahordás, Lacikonyha, Disznóetetés, Nagybőgős*) kíséretében megjelent a Paál Jób-cikk illusztrációjaként.

járulásával a következő évben, 1921-ben Miskolcon is létesített művésztelepet,⁸ és 1921-től kezdődően e két helyszínen oktatták nyári kurzusokon a Képzőművészeti Főiskola művész- és rajztanárjelölt növendékeit.

Összegzésül idézem a korszak művészeti ideológiáját is meghatározóan befolyásoló művészettörténész, Gerevich Tibor megfogalmazását: „*A legelfogulatlanabb szem is megállapíthatja, hogy Magyarországon keresztény és nemzeti felbuzdulás van. Új korszelleműinknek ez két legfőbb jelzője.*”⁹ Révész Imre ennek a felbuzdulásnak az elején, a nyitányában vállalt kezdeményező, egyúttal a Kecskeméti Művésztelep megmentését és továbbélését is biztosító szerepet.

1. A vallás- és közoktatásügyi m. Minisztertől

Méltóságos

dr. Zsitvay Tibor kormánybiztos úrnak
Kecskemét

12098/1920 sz.
B. XVII.

A kecskeméti Művésztelepre vonatkozólag olyan hírek érkeztek hozzám, mintha Kecskemét városa szakítani kívánna a magyar művészet iránt eddig tanúsított dicséretes hagyományával és az ottani Művésztelep fennállását veszélyeztető intézkedéseket akarna tenni. Különösen lesújtó volna ez a magyar művészetre nézve most, midőn a nagy múltú nagybányai festőiskoláról – legalább is egy időre – le kell mondanunk, a szolnoki telep a megszálló román csapatok barbár eljárása folytán pedig szintén nem működhetik. Vidéki művészeti kolóniáink közül tehát egyedül a kecskeméti Művésztelep az, mely kulturális hivatását akadálytalanul teljesíthetné.

Ezen körülményeinknél fogva, és mert országunk szerencsétlen megpróbáltatása miatt szellemi és művészeti javaink fejlesztése a múltban teljesített munkásságunknál még inkább kötelességünké vált, van szerencsém fölkérni Méltóságodat, hogy a Művésztelep érdekében Kecskemét városánál kellő nyomatékkal közbenjárni és eljárásának eredményéről engem sürgősen értesíteni szíveskedjék.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1920. február 7.

A miniszter helyett:

.....

államtitkár

8 Lyka Károly: *Művésztelepek*. Uj Idők, XXVII. évf., 16. sz., 1921. augusztus 15. 314–315.

9 Gerevich Tibor: *Egyházművészetünk jövője*. Magyar Iparművészet, 1920. 26–31. Idézi: Tímár Árpád: *A magyar műkritika főbb tendenciái a két világháború között*. Művészettörténeti Értesítő 1973/2. 94–97.

2. Városi Tanácsnak Helyben

70/1920

Kecskemét th. város közgyűlése az ingatlanok eladása kapcsán a kecskeméti Művésztelep megszüntetését *s a telep* (az eredeti fogalmazásban áthúzva – Szerk.) házainak eladását *határozta el* (áthúzva az eredeti fogalmazásban – Szerk.) is számba vette.

Megcsonkított magyar hazánkban ma a kecskeméti Művésztelep az egyedüli Művésztelep. Azok a magasztos szent célok között – amelyeket az újjáépítendő ország célul tűzött ki, s amely célokért minden magyar embernek lelkesedni, annak megvalósítását minden erejével előmozdítani, megteremteni kell – ott szerepel a művészet minden ágának keresztény nemzeti irányba való megteremtése, fejlesztése is. Hogyan tudnánk azonban eleget tenni ezen céloknak, ha az országban létező egyedüli Művésztelepet megszüntetnénk? Ha voltak is hibái városunk Művésztelepének, azok nem oly nagyok, hogy miatta a Művésztelep felett pálcát törjünk, s azok a hibák helyrehozhatók ne lennének, s kellő vezetés mellett a telep reorganizálható s nemzeti irányba terelhető.

A magyar kormány tudatában van annak, hogy az újjáépítés nagy munkájában a művészetre, a keresztény nemzeti művészetre nagy szükség van s éppen azért mindent meg fog tenni, s támogatni fogja a kecskeméti Művésztelep nemzeti irányban leendő megteremtését.

Felkérem tehát a Városi Tanácsot, hogy ez irányban foglalkozzék a Művészteleppel, s javaslatát hivatalomon keresztül, rövid időn belül a vallás és közoktatásügyi magyar minisztériumnak tegye meg.

Kecskemét, 1920. február 18-án.

..... Zsitvay
előadó kormánybiztos

Iroda: levél

Kiadó: levél a Tanácshoz a 1/. a. hiv. másolattal

3. Nagyméltóságú Miniszter Úr!

70/1920

Vonatkozással 12098/1920 B. XVII. számú leiratára tisztem közölni, hogy a kecskeméti Művésztelep ügyével felhívásomra a város egyes bizottságai s a városi tanács újból foglalkoznak. Hogy a művésztelepet a város vezetősége és közönsége oly rossz szemmel nézte, s hogy bennük ellenszenvet keltett, annak okát a nagy kiadásokban kell keresni, amelyek gyümölcseit sem a város, sem az ország nem élvezhette, telepünk meg különösen a komün alatt, nagyrészen nemzetközi idegen faj kontár munkálkodása folytán.

Művésztelepünk keresztény és nemzeti irányban leendő megteremtése azonban Kecskemét város régi hagyományos rokonszenvével és meleg szeretetével fog találkozni. Ebben az irányban a város memorandummal fog legközelebb Nagyméltóságodhoz fordulni.

Kecskemét, 1920. febr. 19.

Tisztelő híve
..... Zsitvay
előadó kormánybiztos

Iroda: felterjesztés

Kiadó: felterjesztés a vallás és közoktatásügyi magyar minisztériumhoz Bpest

(A közölt iratok mindegyikét a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában (ezentúl: MNL BKML) őrzik. 1., 2., 3.: BKML IV. 1901/b (70/1920))

4. Kecskemét th. város tanácsától.

12576/1920.

Nagyméltóságos Főispán Úr!

Van szerencsénk jelenteni, hogy a nagyméltóságú V. K. Miniszter úr által 12098/920. sz. a. Méltóságodhoz intézett s hozzánk eljuttatott leiratára a városi tanács a másolatban csatolt határozatot hozta, s a Miniszter úrhoz a másolatban csatolt felterjesztést intézte.

Kecskeméten a városi tanácsnak 1920. június hó 14-én és július hó 1-jén tartott üléséből.

h. polgármester

tb. jegyző

Egyelőre tudomásul szolgál – ad acta.

Kmft. Fáy

5. Méltóságos Főispán Úr részére

Tárgy: A művésztelep ügye.

12576/1920.

A pénzügyi bizottság javaslatára a th. bizottság januári közgyűlésében elhatározta a művésztelepi villák eladását. A vallás és közoktatásügyi miniszter úr erről tudomást szerezvén, 12098/1920 számú, a főispán úrhoz intézett leiratában a kecskeméti művésztelep mindenáron való fenntartása mellett nyilatkozott.

A pénzügyi bizottság emiatt a közgyűlési határozat végrehajtását, vagyis a művésztelepi villák eladását ideiglenesen felfüggesztette, s javaslatot kért a múzeum- és könyvtár-bizottságtól a telep fenntartásának feltételeire vonatkozólag. A múzeum- és könyvtár-bizottság jelentését azután magáévá tévén, a pénzügyi bizottság a következő javaslatot terjesztette be a városi tanácshoz:

Országos művészeti érdekből feltétlenül szükség van a kecskeméti művésztelep fenntartására, most, amikor a nagybányai telep idegen kézen van, a szolnoki pedig romokban hever. Mivel pedig ilyenformán a telep fenntartása országos érdek, bocsássa a város a telepet, illetve annak használati jogát, a kormány rendelkezésére, kikötvén, hogy

1. a telep fenntartásából a városra hárul minden költséget az állam viseli, illetve a telep további fenntartásáról az állam gondoskodik,

2. a telep kizárólag a keresztény magyar nemzeti irányú festőművészet céljait szolgálhatja, miért is a telep vezetőinek kijelöléséhez és egyáltalában mindennemű személyi és művészeti üggyhez, a városnak teljes beleszólási, illetve vétőjoga lesz,

3. az állam kárpótlásul képtárunkat és könyvtárunkat a hasonló állami intézmények fölös példányaiból (ajándék állami letét) tetemesen gyarapítani fogja.

4. Révész Imre és tsai kérvényét a város pártoló javaslatlal terjeszti be a kormányhoz.

Ezen szempontok figyelembe vételével haladéktalanul indítsa meg a tárgyalásokat a tanács a kormánnyal, természetesen a th. biz. közgyűlés utólagos jóváhagyásától feltételezetten.

A pénzügyi bizottság ezen javaslatát a városi tanács elfogadja, s annak hangsúlyozásával, hogy mindennemű megállapodás csak úgy lehet érvényes, ha ahhoz a közgyűlés is hozzájárul, a művésztelep átengedése ügyében indítandó tárgyalások lefolytatásával Harkay Béla tb. főjegyzőt és dr. Angyal Vidor t. főügyészt bízta meg.

Mivel pedig a th. bizottság június 30-iki közgyűlésében az a terv merült fel, hogy a gazdasági tanítónő képző helyeztessék át a művésztelep épületeibe, a városi tanács erre a körülményre is felhívja a miniszter úr figyelmét, s kéri, hogy az újonnan felállítandó gazdasági szakiskola ügyét s a gazd. tanítónőképző új elhelyezésének kérdését is fontolja meg a fenti kérdéssel kapcsolatban.

Erről a főispán úr a határozat és felterjesztés csatolásával jelentésben, a V. K. Miniszter úr felterjesztésben, Harkay Béla tb. főjegyző úr, dr. Angyal Vidor t. főügyész úr felzeten értesítendőök.

Kecskeméten a városi tanácsnak 1920. június hó 14- és július hó 1-jén tartott üléséből.

.....

tb. jegyző.

6. Hivatalos másolat.

12576/1920. Kecskemét th. város tanácsától Nagyméltóságú Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úr! Kecskemét th. város kormánybiztos-főispánjához 12098/1920. sz. a. V.K.M. leiratra mély tisztelettel jelentjük a következőket:

Kecskemét th. város pénzügyi bizottságát és közgyűlését a város rendkívül súlyos anyagi helyzete, továbbá a kecskeméti művésztelep eddigi működésének eredménytelensége, a nagy anyagi áldozatok ellenére is teljes meddősége s az ebből származó elkedvetlenedés s a közönség minden rétegében a művésztelep ellen kifejezetten mutatkozó ellenszenv készítették arra, hogy a telep villáinak eladás útján történő értékesítését januári közgyűlésében elhatározza. Nagyméltóságodnak a város kormánybiztos-főispánjához intézett, fentebb idézett rendeletére, melyben a művésztelep fenntartását országos érdekek nyilvánítja, a pénzügyi bizottság – hazafias érzésétől indítatva – a közgyűlési határozat végrehajtását felfüggesztette s módokat keresett a telep megmentésére. Különböző szakbizottságainak egyöntetű véleményéből kiderült az, hogy a város mai rendkívül nyomasztó pénzügyi helyzetében, bár minden lehetséges áldozatra hajlandó, a művésztelep további fenntartását nem vállalhatja. De mivel a fenntartás országos és nemzeti érdek, módot kíván a város a kormánynak nyújtani ahhoz, hogy a kecskeméti művésztelepet továbbra is fenntarthassa. Éppen ezért kérjük, méltóztassék a telep telekönyvileg biztosítandó használati jogának átvétele végett a várossal a tárgyalásokat megindítani a következő alapfeltételek mellett: 1. a telep fenntartásából a városra hárul minden költséget az állam viseli, illetve a telep további fenntartásáról az állam gondoskodik, 2. a telep kizárólag a keresztény magyar nemzeti irányú festőművészet céljait szolgálhatja, miért is a telep vezetőinek kijelöléséhez és egyáltalában mindennemű személyi és művészeti üggyhöz a városnak teljes beleszólási, illetve vétőjoga lesz, 3. az állam kár-

pótlásul képtárunkat és könyvtárunkat a hasonló állami intézmények fölös példányaiból (ajándék állami letét) tetemesen gyarapítani fogja. Révész Imre és tsai csatolt kérvényét pártoló javaslattal terjesztjük Nagyméltóságod elé. Hangsúlyozzuk, hogy úgy ezen ajánlat, mint a tárgyalás folyamán előálló mindennemű megállapodás csak a th. bizottsági közgyűlés utólagos jóváhagyása után válik a városra nézve kötelezővé. Az üggyel kapcsolatban jelentjük Nagyméltóságodnak, hogy a város th. bizottságának legutóbbi, június 30-iki közgyűlésén felmerült az a terv, hogy a jelenlegi gazdasági tanítóképző intézetet a művésztelep épületeibe kellene helyezni. Ugyanis a földműves iskola helyét elfoglalja az újonnan létesítendő középfokú gazdasági szakiskola s ennek következtében szakkörök véleménye szerint a gazdasági tanítónőképző intézetet jelenlegi helyéről el kell helyezni. Az új gazdasági szakiskola létesítésének ügye körülbelül jelen felterjesztésünkkel egyidejűleg Nagyméltóságod és a Nagyméltóságú Földművelésügyi Miniszter Úr elé kerül. Méltóztassék mind a két módozatot megfontolás tárgyává tenni. Arra kérjük tehát Nagyméltóságodat, hogy a tárgyalások lefolytatására megbízottját elküldeni szíveskedjék. A művésztelep ügyében a magunk részéről a tárgyalások lefolytatásával Harkay Béla tb. főjegyzőt és dr. Függyészt Vidor t. főügyészt bíztuk meg. Kecskeméten a városi tanácsnak 1920. június 14- és július 1-én tartott üléséből. Dékány sk. h. polgármester. Dr. Szabó sk. tb. jegyző.

(4., 5., 6.: MNL BKML IV. 1901/b (205/1920))

7. Dr. Szilády Károly múzeum és könyvtár igazgató részére

ad. 9738/1920. sz.

Tárgy: Képvásárlás

A pénzügyi bizottság a múzeum és könyvtárbizottság javaslatára a helybeli, keresztény festőművészek pártolása céljából a folyó évi költségvetésbe 20 000 koronát illesztett be képvásárlás címén, illetve a rendelkezésre álló összeget 20 000 koronára egészítette ki.

Ezen összeg terhére a május elején rendezett képkiallítás¹⁰ anyagából a múzeum és könyvtárbizottság javaslatára a városi tanács a következő képeket vásárolja meg a város számára:

Dombi Lajosné: VI. 24.¹¹ 1 sz. Képkkeret V. 63.¹² 600 K.

10 *Kecskeméti rajztanárok és festők kiállításának KATALOGUSA /1920/ április 25-től május 9-éig.* A négyoldalas füzet nyolc kiállítótól (mindegyiktől vásároltak) összesen 224 művet regisztrál. A katalógus képszámait a megvásárolt művek címe előtt tüntetik föl.

11 A művészek neve után írt dátumok a műtárgyak múzeumba érkezését, azok átvételének az időpontját jelölik.

12 A képcímek után kézzel írt számok a műtárgyak városi elhelyezését (emelet, szobaszám) rögzíthették. A Kecskeméti Városi Múzeum és Könyvtár akkor a Lechner Ödön tervezte Városházán volt elhelyezve, és műtárgyai a városi irodákat is díszítették. Ez az állapot máig nem szűnt meg teljesen, noha a Katona József Múzeum 1924-ben önálló épületbe költözött. A megvásárolt műtárgyak közül Dombi Lajosné Képkkerete ma már nem azonosítható. A Kecskeméti Képtárban található: Heverdle Margit: Zöld szobros csendélet, papír, akvarell, 64×48 cm, ltsz.: 60. 155., Höchinger Miklós: Várakozás (Csendélet), vászon, olaj, 100×69 cm, ltsz.: 46. 76., Noll József: A nemzeti hadsereg

Heverdle Margit:	VI. 30.	31 „	Zöld szobros csendélet III. 142.	600 „
Höchinger Miklósné:	VI. 21.	40 „	Várakozás III. 143.	3000 „
Höchinger Miklós:	VI. 21.	72 „	Ragadozók III. 144.	4000 „
	VI. 21.	136 „	Kertrészlet (aquarell) III. 145.	1100 „
Král Ervin:	VII. 2.	161 „	Allegória II. 21.	1500 „
Noll József:	VI. 22.	167 „	A nemz. hadsereg bevonulása III. 146.	4000 „
Pócsi Riza:	1921. I. 3.	179 „	Alföldi tanya III. 147.	500 „
Szabó Antal:	VI. 23.	186 „	Udvarunkból III. 148.	5000 „
				9 darab
				20 300 K.
				azaz Húszezerháromszáz korona értékben.

A művészeket felkéri a tanács, hogy a fenti képeket elismervény ellenében adják át a múzeum és könyvtár igazgatójának. A háztartási számvevőség pedig utasítatik, hogy a fenti összegeket a megfelelő cím terhére helyezze kiadásba a fentnevezetteknek bélyeges nyugtatója s a múzeum igazgató elismervénye ellenében fizettesse ki.

Erről, 1–8 fentnevezett festőművészek, dr. Szilády Károly múzeum és könyvtár igazgató és a háztartási számvevőség felzetten értesítendő.

Kecskeméten, 1920. évi június hó 14-én tartott tanácsülésből.

Garzó

tb jegyző

(MNL BKML VIII.703 Kmét Városi Múzeum és Könyvtár)

8. Tekintetes Tanács!

A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úrnak 6707/1920 szám alatt kelt rendeletével a nemzeti művészet föllendítésére, megteremtésére megbízott Révész Imre festőművész csoportja azon kéréssel járul a Tekintetes Tanács elé, hogy hasson oda a lakásügyi hivatalnál, miszerint a művésztelepen a részünkre sürgősen szükséges műterembérlőház, nagyműterem (Iskola helyiség) és egy villa minél hamarabb a nemzeti cél szolgálatába állítható legyen, és amint a nevezett helyiségek termei kiüresednek, egymás után rendelkezésünkre bocsájtassanak. A fenti helyiségek belakoltatási viszonyairól világos képet nyújthat a mellékelt jelentés, amit a Lakásügyi Hivatal elnökének is benyújtottunk, és a műtermek rövid időn belüli szabaddá tételét lehetőnek látjuk.

Mínthogy a keresztény magyar kultúra fejlesztése elhalaszthatatlanul sürgőssé vált, különösen a művészet terén, így a nemes törekvés hátráltatása káros kihatással lenne országos művészeti irányzatunkra, azért kérjük a Tekintetes Tanácsot, hogy tegye lehetővé a magyar művészet céljaira épített telepnek a rendeltetésének megfelelő felhasználását, és fáradhatatlanul lelkes munkával minél hamarabb megépíthessük azt, amit a destruktív faj ezen a téren lerombolt. Ismerve Kecskemét város nemzeti szellemét, hisszük, hogy megérzi a destruktív által megszentelt művészet elkeseredett feltörését, mely

---

bevonulása, vászon, olaj, 70×86 cm, ltsz.: 56. 122., Szabó Antal: Udvarunkból, vászon, olaj, 83×90 cm, ltsz.: 90. 92. A fennmaradó három műtárgy valószínűleg a Városházán maradt.

a nemzet lelkében akarja otthonát megteremteni, ahova a romboló faj karmai többé nem nyúlhatnak.

Kérjük tehát célunk elérése érdekében egyelőre a fent nevezett 3 helyiségnek a faji művészet rendelkezésére bocsájtását úgy, hogy munkánkat még e hó 28-án megkezdhesük, és a működő csoport 30 tagjának oly értelmű segélyezését, miszerint a hatósági kiutalásokat (liszt, só, cukor) díjmentesen kapjuk.

Kérésünket a Tekintetes Tanács jóindulatába ajánlva maradtam

mély tisztelettel:
az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola kecskeméti csoportja nevében:
Noll József
t. hadnagy
tanár

9. A Kecskeméti Lakásügyi Hivatal Tekintetes Elnökségének.

Kecskemét

F. hó 21-én történt megbeszélésen kapott szóbeli megbízatásra van szerencsém jelenteni, hogy a Mútelep lakásügyi viszonyait az alatt felsorolt helyiségekben megvizsgáltam és a következőket állapítottam meg:

1. Múterem bérház: (Földszinti tervek) Társalgó teljesen üres, nem használja senki. Konyha, szoba (házfelügyelői lakás) illetékes személy által elfoglalva használat alatt. 1, 2-es számú műterem Hausinger tanácselnök és családja részére kiutalva, kik saját bevallásuk szerint 27-éig a városba kiutalt lakásukba költöznek. A 3-as számú terem Tóth Dezső és neje részére május hó 1-ig ideiglenesen utaltatott ki a városi lakásügyi hivatal által, hogy Csongrádi út 41. alatti lakásukat, mely jelenleg üresen áll, rendbehozassák. A (4) számú helyiséget lakják a 3-mal jelzett műterem két szobája konyha és baromfiólnak használtatik. A 4-es műterem a város által lepecsételve, bútorraktárként szerepel, mely beköltözésünkör felszabadul.

I-es számú terem júl. 3 után Kalivoda erdőtanácsos által hivatalos helyiségként vétetett igénybe. Fent nevezett kijelentése szerint szívesen cseréli ki a városban valamely e célra kiutalható helyiséggel, amit már a lak. hivataltól kért is, és családjával együtt örömmel hajlandó egy a városban kiutalt lakásba költözni, miáltal az Iványi Grünwald-féle villa művészi célra bocsátható lenne. II-es számú terem lakója Migró József, III-as terem Bacsó Mihály által elfoglalva, kik Kalivoda erdőtanácsos hivatalához tartoznak. IV-es terem a Bugacz-vasúti mérnökök részére állítólag lefoglalva, jelenleg is lakatlan. V. terem Kuthy László színész részére júl. 3. után a lakásügyi hivatal által utaltatott ki.

A nagy műterem (Iskola) dr. Kovács László tanácselnök és családja részére utaltatott ki ideiglenesen. Nevezett jelenleg Budapesten állásban neveztetett ki. Mariházy Miklós helyb. színigazgató lakása megüresedett, amit részükre már felajánlottak, s most áll elintézés alatt. Ennek híján négy szobás lakás a városban baromfitenyésztésre alkalmas udvarral részükre teljesen megfelelő.

Réti villa. Arián gazdasági tanár és neje. Felesége bevallása szerint most érkezett hozzájuk Stukli Béla férjének unokaöccse, és várják „Ágnes” unokahúgát.

Ferkay villa. Matykó Sándor festő részére utaltatott ki. Édesanyjával él. F.é. június hó 15-étől Hajnal József állásnélküli hivatalnok (az Alföld szerkesztője) lakik ott. Előzőleg Nyirádi-féle villában lakott (Daróczy-köz), ahol még felesleges lakás van. Állítólag nyaralásra kellett a lakás, holott ezen kívül még két háza van Kecskeméten a nevezett Nyirády kereskedőnek. A lakást Hajnalné bevallása szerint Matykó Sándor ajánlotta fel.

A fentírtakért teljes felelősséget szavatolok.

Kelt: Kecskemét, 1920. július hó 22-én.

tisztelettel:
Noll József
tart. hadnagy. r. tanár

10. Hivatalos kiadvány. Kecskemét a th. város bizottságának 1920. július 29-én tartott rendes havi közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

16191/340. 1920. Az Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola 30 növendékének kérelme művésztelepi lakások átengedése és élelmezési segély kiutalása iránt 16191/1920. sz. a.

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr az Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola egyik tanára: Révész Imre 30 növendékből álló csoportja részére 10 000 K. segélyt utalványozott, hogy ezen csoport körülbelül két hónapig Kecskeméten folytathassa tanulmányait.

A csoport azzal a kérelemmel fordult a városi tanácshoz, hogy a művésztelepen igénybevehető lakásokat részükre ingyen átengedje s azon kívül a hatóság útján részükre a rendes fejadag alapján kiutalandó élelmi cikkek (liszt, só, és cukor) díjmentesen adja át a város.

A törvényhatósági bizottság a művésztelepen levő jelenleg üresen álló, vagy megüresedő lakásokat, melyeket a lakás hivatal a kérelmezőknek kiutal, a pénzügyi bizottság javaslatára ezen legkésőbb szeptember 30-ig terjedő két hónapi időre ingyen átengedi a művészcsoport céljaira.

Azonkívül az illető növendékek részére fejadag alapján járó hatósági kiutalásoknak (de legfeljebb havi 140 kg lisztnek, 18 kg cukornak, és 35 kg sónak) árát, a két hónapra legfeljebb 6600 K. értékben a város fogja viselni.

Erről Révész Imre főiskolai tanár (kézbesítendő: Szabó István helybeli lakos) a lakáshivatal, a közélelmezési hivatal, és a háztartási számvevőség hivatalos kiadványon, a városi tanács hátíraton értesítendő.

Kelt mint fent.

Kiadta:
.....
tb. főjegyző

(A 8., 9., 10. sz. dokumentum: MNL BKML IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának ir. Közigazgatási iratok 1188/1921.)

Vida Kamilla

„A hagyomány hamis, a lázadás parodisztikus”

Purosz Leonidasz: *Egy férfi sosem adja fel*

Purosz Leonidasz *Egy férfi sosem hagyja félbe* című második verseskötete a genderről, a társadalmi nem kérdésköréről „szól”, pontosabban egy férfi tapasztalatain keresztül igyekszik elbeszélni azt, hogy a patriarchátus miként sújtja a férfiakat. (A versbeszélő nem állítja egyébként a patriarchátus létezését, mintha szűkebben értelmezné a kérdést, elsősorban a nemi szerepelvárásokra és az abból következő frusztrációkra koncentrálna.)

Ebből kifolyólag érezhető a politikai motiváció, az aktuális, közbeszédben jelenlévő gender-diskurzusokba való belépés szándéka, már csak az alapszituáció okán is. Politikai szempontból azt domborítja ki a kötet, hogy a nemi egyenlőtlenségekről való közbeszéd fókuszát téveszt, hiszen a nők problémáira és a nőket ért igazságtalanságokra, az ő szempontjaikra összpontosít, és nem méltányos a férfiakkal, akiknek az életét szintén megkeseríti a nemi sztereotípiáknak való megfelelés. Izgalmasnak is gondolhatja a szerző ezt a koncepciót, hiszen különlegesnek tűnhet nyelvet találni a férfiszexuális, hát még a macsóságból, a macsóságnak megfelelni akarásból következő szenvedéshez. A politikai vállalás megelőzi az esztétikait, amennyiben azzal számol a szerző, hogy a férfiperspektíva alulreprezentált, így ma önmagában érvényes állítás macsó szenvedéstörténetet írni.

Purosz explicit módon nem reflektál az igen gazdag magyar macsó szenvedéstörténet-irodalomra Adytól Petriig és tovább (csak szelíd folytatója annak), pedig amennyiben politikai állításokat is kíván tenni (és nem tudom máshogy olvasni, mint hogy kíván), nem lenne rossz kiindulópont megnézni, hogy az eddigi beszédmód és az eddigi állítások mik, milyenek voltak, és ehhez képest a szerző mit akar megvalósítani, akár kiegészíteni, akár ellene menni, akár variálni, összedolgozni az eddigiéik kapcsán. Tehát mindenképpen szerencsés lett volna kontúrossá tenni a viszonyulást.

Félreértés ne essék, nem érdektelen téma, és ebben a kötetben is vannak fontos és emlékezetes versek, amelyek szerintem pontosan és hűbavágóan írják meg

a férfiak tapasztalatait arról, mit okoznak a nemi szerepelvárások az életükben. Ezek a versek például mentális és szociális szinten ábrázolják e szerepelvárásokat, felnőttéztörténeti pillanatokot mutatnak be, vagy akár azt, hogy mit jelent a vidéki első- vagy másodgenerációs értelmiségi számára a kitörés vágya, és hogyan lesz a fejlődni akarás adott esetben az otthon elárulása. Vannak jó versek az *Egy férfi sosem hagyja félbe* kötetben, de maga a koncepció nem működik, és némely defenzív szöveghely árulkodik is erről: „*A vers hülyegyerek, / figyelmet követel magának. / Csínytevésbe keveredik: mit szól / hozzá apa vagy a feminista kritika*” (Jegyzet); „*A gyengébb kutya baszni akar, / nem egyenlőséget*” (A gyengébb kutya); „*Olyan ember / benyomását kelti, aki nem baloldali. / Talán az elnyomó osztály tagja?*” (Kiáll és stoppol)

Érdekes, hogy az ilyen kiszólásokkal a szerző szándékosan provokálja a feminista megközelítésű bírálatot, viszont már előre védekezik azzal, hogy igyekszik nevetségessé tenni ezeket a felvetéseket a gender kérdését „szétreflektálva”, részben a férfiasság szárnalmasnak láttatásával. A szétreflektálás póza itt együtt jár a kritikai diskurzus legitimációjának megvonásával.

Ahogy egy interjúban is állítja Purosz, az úgynevezett posztalanyiságot képviseli: „*Vannak irodalmár barátaim, akik azzal piszkálnak félig viccből, hogy túl kéne már lépni ezen a rissz-rossz alanyi költészetben. Ebben a kötetben szerintem elég sokat kísérletezek is ezzel, nekik pedig azzal vágok vissza, hogy ez posztalanyiság.*” Illetve: „*Valóban gyakoriak az egymásnak adott esetben akár ellentmondó szentenciabetétek. Ezeket úgy próbálom használni, hogy azonosulhatóak legyenek, de ne maradéktalanul. Hogy sejtünk meg valamit az igazságából, de közben azért lógjon is ki a lóláb. Nem recept, de általában azt szeretem, ha az elbeszélőnek körülbelül hetven százalékban van igaza. Mikor még nem csúszik át paródiába, miközben észre vesszük azt is, hogy valami takarja a kilátást. Különben ez inkább gondolati kérdés. A nyelv csak stilisztikai szempontból érdekel. Örülök, hogy van, próbálok élni vele.*”

Olyan, mintha ez a posztalanyiság valamiféle poétikai megoldási kísérlet lenne. Ám ez a fogalom, illetve Purosz hozzá fűzött magyarázata nehezen értelmezhető, hiszen összekeveredik benne az igazság alapvetően tartalmi fogalmi köre az alanyi költészetével, ami egy formai-poétikai kérdés. Nyilván könnyű ezeket a fogalmakat pontatlanul használni, mivel az alanyi költészetnek (kiváltképp egyik válfájának, a vallomásoknak) fontos eszköze, hogy a személyes hangvételen keresztül próbál az olvasóban empátiát és azt az illúziót kelteni, hogy a sebezhetőségről árulkodó hang egyfajta garancia valamifajta igazságra, hitelességre, őszinteségre. A posztalanyiság tehát egyszerre igyekszik építeni a beszélő hitelességének illúziójára, illetve az olvasó empátiájára és azonosulási vágyára – és egyszerre mind rámutatni ennek a mechanizmusnak a konstruált voltára. Ez pedig azért lesz *posztalanyi*, mert az egyébként sok tekintetben védhetetlen beszélői pozíciókat ironizálással, dupla fenekű beszéddel védi be a költő – hiszen egyszerre tűnik úgy, mintha ő mondaná, és egyszerre úgy, mintha

pusztán kihangosítana modellszerű társadalmi mintázatokat és jelenségeket. Szemléletes példák erre: „*önmagában semmit nem jelent, / Ny. nem egy rövidítés. / Ny. egy helyi érték, mondjuk. / Egy ideális világban Ny. a / feleségem, de már R.-rel csalom. Ny. fehér sálát visel, tél van.*” (Ny.); „*Különbén az is probléma, hogy / egy jogabérlet tényleg baromi drága. / Illetve komolyan: jógázni apát? / És az is probléma, hogy a családjunkban / mindig a férfiak az okosabbak, / ami aggaszt, mert ráerősít / idejétmúlt sztereotípiákra. / Ezért kicsit haragszom is rátok.*” (Drága Kishúgom, és Anya); „*A hasára élvezek, hogy / újra nőnek érezze magát.*” (Újra férfi).

Purosz azzal a technikával él, hogy a versek „állításainak” számonkérhetőségét úgy forgatja ki, hogy iróniával, az önreflexió hiányára való reflektálással, a dilemmatikus kérdések szétszálazatlanul hagyásával költészete tárgyát annak komplexitásában ábrázolni. Ez önmagában természetesen nem lenne baj, ha a kérdésirányok nem lennének eleve meghatározottak és beágyazottak már meglévő diskurzusokba. Purosz nem észleli, hogy ez a posztmodern hagyományból táplálkozó alkotásmód a függetlenségnek azt a hamis ethoszát erősíti, ami miatt nem képes belátni, hogy legreflektáltabb szövegei is ideológiailag megelőztek. A fenti interjúrészlet alapján is ez olvasható ki: „*Hogy sejtünk meg valamit az igazságából, de közben azért lógjon is ki a lóláb.*” Eszerint Purosz előfeltevése mégiscsak az, hogy létezik valamifajta objektív igazság. Ám, ha jól értelmezem, a poétika, a hatás, voltaképp a művészet művészet volta miatt csavar egy kicsit a szövegein, és elkövet „hibákat”. Vö.: „*Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.*”

Az izgalmasnak tűnő téma egyszerűen nem tud *költészetként* megvalósulni, mert Purosz poétikailag bár igéri, nem innovál. Igazi hatásokat, „gyomorszájon vágásokat” leginkább egy-két jól sikerült csattanónál lehet érezni, ami méltányolandó, hisz az sosem baj, ha egy költő képes *jó sorokat* írni, csak ez egyszerűen kevés, ráadásul túl kézenfekvő ezt a prózai, szikár, ironikus-cinikus, sztereotipikus férfihangot imitáló versnyelvet alkalmazni egy alapvetően a férfiasság kérdéskörét firtató kötetben: *meghíztunk, nem áll fel a farkunk, megcsaljuk a nőnket, ezt kimondjuk, és ez egyáltalán nem férfias, talán még szégyelljük is magunkat miatta, ezek nem is mi vagyunk, hanem ez a Társadalom, aminek mindannyian részei vagyunk, vagy ha nem a Társadalom, akkor ez most művészet, nem a valóság, hihi ezt mindenki tudja, de azért mégis, van ebben valami szerethető, ahogy ezeket kimondom, igen ez Én vagyok, látod, reflektálok a hibáimra, ami nem is az én hibám, hanem a Társadalomé, nézd: ilyen egy igazi férfi.* Ismerős mintázat.

De mindezekről függetlenül menjünk bele ebbe a játékba, ebbe a keretrendszerbe: érvényes-e az az „igazság”, amit e versek keresnek? Poétikai, politikai és esztétikai értelemben tartható, a kérdésfeltevés módja hatékony, sikeres eszköze annak, hogy ez az „igazság” kivilágoljon? Van-e válsága az alanyi lírának, s ha van, ez tünete vagy megoldása? Bár a felszínen tűnhet újfajta megközelítésnek, poétikai kísérletnek, vagy akár költészeti programnak, ami egy újszerű férfi-

hang megalkotásán dolgozik, az úgynevezett férfiidentitás aktuális megfogalmazására törekszik, ám megvalósulásában sokszor lesz inkább nosztalgikus és infantilis, mint progresszív. Jó példa erre a *Tisztuló férfi jegyzete*, amelynek hibája, hogy egyfelől izzadságszagú, gyerekes dicsekvésnek tűnik – ami azáltal próbál reflektált lenni, hogy közben szájalmasnak is láttatja magát –, másfelől pedig kevésbé komolyan vehető provokációként hat (leltárt készít a beszélő azokról a nőkről, akikkel életében lefeküdt). „Élttemben lefeküdtem harminchárom nővel. / Orgazmusig tizennégy jutott. Három sírt. / Az ablakhoz mentem, és elnevettem magam. / Kettővel járni kezdtünk később, / négy más fiúval járt”. (*Tisztuló férfi jegyzete*)

Az *Egy férfi sosem hagyja félbe* meglehetősen egyszerű és egységes nyelven íródott, ami olykor előnyére válik, bár sokszor túl kevésnek is bizonyul a már-már prózai hang, mivel szorosán értett (költészet)nyelvi téteket nem kockáztat. A *Reggeliző férfi jegyzet*éhez, ami a kötet egyik jobban sikerült darabja, például jól passzol ez a puritánság, logikusan következik ez a vers „jegyzet” formájából is. „Reggelizni: ritkán, / sétálni: tempósan, / vonatozni: egyedül. / Ülni más városokban is. / Terveket szőni: / állatkert, El Camino, világbajnoki döntő.” (*Reggeliző férfi jegyzete*) Ezzel szemben a *Béka* című verset kifejezetten alulírottnak érzem, az elbeszélni akart történet, a tartalmi feszültség megkívánna egy burjánzóbb, kevésbé minimalista betétekre épülő nyelvet. Pedig egy fontos, a társadalom által tabusított kérdésben próbálja keresni a válaszokat a vers: a szexben megjelenő élvezeti célokat szolgáló erőszak mibenlétét (és érintve annak társadalmi hatásait) vizsgálja. „Az erőszak olyan, mint a lassan melegített víz: / a béka észre sem veszi, hogy megfő, / idéztem politikai összefüggésben. / Így van, mondta szomorúság nélkül. / Engem is csak egyszer kellett kérni, / soha nem beszélgettünk a szexről. / Kirándultunk, tanultunk és főztünk, / néha megjelentünk nyilvánosan is. / Fantáziánk közös, sötét titok maradt, / pedig semmi fantáziánk nem volt.” (*Béka*)

Kiemelkedő verse a kötetnek a *Mi, akik autókulccsal rendelkezünk*, amely jól ábrázolja a „me too” kampánnyal szemben felvetődő kételyeket és kérdéseket. Habár mind gondolatilag, mind tematikailag lehetett volna még tágítani a vers horizontját, néhány leegyszerűsítő megoldás agyoncsapja a verset: „Mi, akiket megütnek, de felállunk, / mi, akik nem szeretünk se árulkodni, / se sírni, mi, akik visszaütünk – / most kisebbség vagyunk. / Tehát ilyen kisebbségben lenni.” (*Mi, akik autókulccsal rendelkezünk*) A kötet legjobb verse pedig a *Játék*, amely szépen ragadja meg a (fiú)gyerekkor illúzióinak elvesztését, pedig alapvetően egyszerű metaforának tűnik a játékszer alkoholnak való megfeleltetése, mégis működik. „Játszani próbál négyöt húszéves / kamasz, de nem emlékszik, hogy kell. / Mikor is kezdtünk, motyogja D., / ötkor, koccint vele Á., és közben / újra bújószkázni akarnak.” (*Játék*) A *Drága Kishúgom és Anya* esetében érződik, hogy a kötet „nagy verse” akar lenni, ám talán ennél a szövegnél látható legjobban, miként nyomja agyon az egyébként ötletes szöveget a „posztalanyiség” és a „hetven százalékos igazság” koncepciója. Nem az a probléma, hogy egyik karakter sem kedvelhető, és egyiküknek sincs „igaza”, hanem

a nézőpontok ilyen relativizáló bemutatása kiveszi a vers alól a morális tétet és kilúgozza a jelenetet. *„Ti már nem fogtok megváltozni, / drága kishúgom és Anya. / Én sem fogom szeretni az öleléseteket. / De ígérem, a házasságom más lesz: / nem válok olyaná, mint apa, / és ha a lányomtól jogabérletet kapok, / megölelem, még ha jógázni / végül nem is megyek el.”* (Drága Kishúgom és Anya)

Purosz Leonidasz tud jó sorokat, s ami még fontosabb, jó verseket is írni. Kár, hogy ez a könyv sokkal többet ígér ennél: egyszerre akar igazi konceptkötet lenni, értelmezhető poétikai, politikai állításokat tenni, az alanyi költészet válságára(?) adható releváns kritikát, alternatívát megfogalmazni. Elég lett volna jó verseket írni.

(Magvető Kiadó, 2019)

Hadik András

Sümei György: Lechner Ödön írásai című könyvéről

A koronavírus kellős közepén jelent meg a Corvina Kiadónál Falus János szerkesztői közreműködésével ez a szöveggyűjtemény, mely annyiban hasonlít Gerle János *Az építészet mesterei* című, a Holnap Kiadónál 2003-ban megjelent Lechner-kötetéhez, hogy abban is van egy fejezet, amely Lechner-írásokat valamint Lechnerrel kapcsolatos írásokat közöl egy terjedelmes fejezetben. A különbség az, hogy Gerle nemcsak kortársakat idéz ebben a fejezetben, hanem későbbi építészettörténeti munkákat, hasonlóan a következő fejezethez, ahol Lechner műveiként egy-egy odavonatkozó passzust ad közre, hol „archív”, hol kortárs munkákból. Sümei célja viszont egy olyan könyv volt, amely törzsanyagában Lechner –szövegeket, illetve Lechnernek tulajdonítható szövegeket ad közre, s a róla szóló idézetek kizárólag a mester kortársaitól származnak. A fejezet utolsó, Lechner koncepcióját tévedésnek tituláló részlete Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténésztől származik 1939-ből, amely jól tükrözi a '30-as éveknek a szecesszióval kapcsolatos ellenérzéseit, pedig 1929-ben még egy tanulmányában foglalkozott „a beuroni béncés művészettel”, amely a szecesszió egyik forrásvidéke. Persze, hogy Lechner kapcsán a stílusmegjelölés egyáltalán jogos-e, mikor és mennyiben, az még ma is szakmai vita tárgya. Lechner – stílusbeli különbségek és Bécs iránti averziója okán – nem szerette ezt a stílusmegjelölést. Ezt a vitát nem itt kell eldöntenünk, inkább – a kötet ismertetése előtt – azok számára, akik kevésbé ismerik Lechner életművét, tekintsük át dióhéjban pályáját.

Lechner Ödön 1845-ben született Pesten. Első ismert öse, Mihály a török kiűzése után érkezett Kismartonból Pestre. Nagypja a József Nádor által létrehozott Szépitő Bizottmány tisztviselője volt, apja ügyvédként Pest városánál dolgozott, majd a Bach-korszakban lemondott állásáról, és a megörökölt, Kőbányán található téglagyár igazgatósával foglalkozott. Ödön a budai reáliskola elvégzése után a Műegyetem előzményében, a Politechnikumban folytatta tanulmányait, Skalnitzky Antal (1836–1878) tanítványaként, aki tanítványainak az általa is látogatott Berliini Építészeti Akadémiát ajánlotta továbbtanulás céljából. Lechner Pártos (Puntzmann) Gyulával és Hauszmann Alajossal itt folytatta tanulmányait. Hazatérve megnősült, feleségétől, Primayer Irmától (1847–1874) két gyermeke született: Szmrecsányi Ödönné Lechner Irma (1871–1936) és Lechner János Ödön (1874–1910) festőművész. 1868-ban (egyések szerint 1869-ben) társult Pártos Gyulával, ez az együttműködés ill. a közös iroda 1896-ig tartott, leszámítva az 1875–79-ig tartó intervallumot.

Első korszakában még a berlini hatásokat jelző munkái épülnek: főleg bérházak, így apósa (Primayer János ügyvéd 1826–1901) részére építi a Sas utca 9-ben 1871–72-ben a bérházat, (ahol évtizedekig lakik családjával), 1871-ben a Soroksári úti Honvédménházat vagy a mai Veres Pálné u. 9-es számú Kecskemét város bérházat (1871–74). 1874-ben

váratlanul meghal fiatal felesége. Még megvárja a városligeti vasszerkezetű korcsolyacsarnok építésének befejezését, amely kedvenc korai munkája (még életében lebontották), és egy meghívás révén Párizsba utazik, ahol évekig Clement Parent irodájában dolgozik. Itt ismerkedik meg közelebbről a francia kora reneszánszsal, amely arra példa számára, hogyan alakult ki itáliai hatásra egy sajátos, francia stílus.

1879-ben már újra itthon van. Első nagy sikere az 1879-es szegedi nagy árvíz során megsérült Városháza átalakítására kiírt pályázat első díja és megbízása (1882–83). Ezért a munkájáért megkapja a Ferenc József-rend lovagkeresztjét. Ugyanakkor épül a francia neoreneszánsz stílusú, szegedi Milkó-ház, vagy a budapesti Sugárúton az Operával szemben a MÁV Nyugdíjintézet bérháza (amely 2002 óta üresen áll és pusztul). Kecskeméten 1887-ben építi a Rudolf huszárlaktanya épületét. A budapesti Váci utcában 1888-89-ben épül meg a főváros első modern, vasszerkezetű üzletháza, finom terrakotta burkolatú homlokzatával. Az 1890-es évek a főművek sorozatát hozza Lechner számára. A kecskeméti Városháza nyitja meg a sort, amelyet pályázaton nyert el (s amelynek felújítási eredményeit kíváncsian várjuk). A tanácstermet 1879-re fejezték be. Az Iparművészeti Múzeum és Iskola épületét is pályázaton nyerte el. A homlokzatot borító, népművészeti motívumok átírt motívumait tartalmazó pirogránit elemei, az indiai, mogul formakincs belsőben megjelenő elemei, a vas-üveg lefedésű központi csarnok impozáns tere sokaknál „kiverte a biztosítékot”. Tóth Béla, A magyar anekdotakincs szerzője „cigánykirály” vagy „cigánycsászár palotájának” nevezte ezt a – talán a világon az első, (1891–1897) nem klasszicizáló–múzeumépületet. (A múzeum üresen áll és várja helyreállításának megkezdését.) A kőbányai Szent László templomnak sem egyszerű a története. Az első, izgalmas változatot, mely egy bizánci-velencei centrális épület lett volna campanilével, s az első vasbeton szerkezetű épület (akkor még Monier-rendszerűnek mondták – a Hannebique-féle vasbeton szabadalmat csak 1900-ban jegyezte be Magyarországon Zielinski Szilárd), valószínűleg formai okokból is, de félve az új technológia veszélyeitől, nem fogadta el az építési bizottság. Végül a harmadik, hosszázás változat került kivitelezésre. Határidő csúszások miatt elvették tőle a belső kialakításának tervezését, hiába tiltakoztak az eljárás ellen a magyar építészek. A belső tervezését Steindl Imre irodavezetője, Tandor Ottó kapta, aki, mivel nem volt ideje, átpasszolta a feladatot az iroda másik építészének, Foerk Ernőnek, aki „négerként” végezte el a munkát. (Mindez Foerk naplójából derül ki.)

A '90-es években befolyt nagyobb összegekből építette saját, visszafogott jelleű bérházát, befektetésként az egyébként az anyagi ügyekhez kevésbé értő mester a Ferencvárosban (Berczeny u. 11.) 1895-ben.

A Földtani Intézet székházának pályázatán már egy unalmas tervvel indul, majd annak megnyerése után egy izgalmas tervváltozatot sikerül keresztülvernie (1896-99). A család a '90-es évek második felében eladta az örökölt téglagyárat. Ebből a pénzből épült Cserneckyné Lechner Ilka péceli villája (1897), Lechner Gyula Bartók Béla úti bérháza (1898–1900), és Lechner Károly kolozsvári villája (1900). Mindhárom épületnél anyagi nehézségek támadtak. Gyula bátyjával össze is veszett, mivel az egyik szintet visszabontatta, a nem megfelelő kivitelezés miatt, tetemesen megnövelve így a költségeket. Kismarty-Lechner Jenő leírja, hogy sokáig egy oda nem illő kapu helyett ő tervezte nagybátyja stílusában a bejáratot. Károly a villa megépülése után néhány évvel az épületet átadta (eladta?) az egyetemnek, hogy a mindenkori igazgatók lakásul szolgáljon. (Debreczeni László levele Pusztai Lászlónak) Az épület gyermekklinika, és amikor láttam, régen, elég rossz állapotban volt, – a vasbeton kerítésről nem is beszélve.

Persze, ne feledkezzünk meg az opus magnumról, a Postatakarékpénztár épületéről sem (1899–1901), amelynek története botrányosan kezdődött. A pályázaton az első és harmadik díjat Berczik Gyula kapta, a második díjat pedig Lechner. A sajtófelháborodás

oda vezetett, hogy újabb pályázatot írtak ki, s ekkor már a mester győzött. A Hold utcai épület szimbolikája egyedi: pirogránit kaptárok felé mászó méhek, a mázas cserepek feletti, szinte absztrakt sárkányfigurák, és a nagyszentmiklósi kincs egyes elemei, az azóta már elbontott pénztárcsarnok lefedése és az azóta elveszett bútorok egy fantasztikus művészi tehetség produktumai (voltak).

1896 óta nincs irodája, fiatal kollégák segítségére szorul. A Postatakarék tervei például Baumgarten Sándor segítségével készülnek, később együtt dolgozik Lajta Bélával, Komor Marcellal és Jakab Dezsővel, végül Vágó Józseffel. 1902-ben a parlamentben Wlassics Gyula kultuszminiszter, a Műegyetemen Hauszmann Alajos rektori beszédében foglal állást, név nélkül, irányzata ellen, akkor, amikor már számos követője akad, és olyanok is hatása alá kerülnek ideig-óráig, akik később majd más úton járnak. A kávéházak (Abbázia, de főleg a Japán) lesz az a tér, ahol kifejtheti koncepcióját. Barátai mesteriskolát szeretnének alapítani a vezetésével, de a (kultúr)politikai vezetés erre nemet mond. Csak elvétve épülnek házai (Sipeki-Balázs Béla villája 1905–07, Római Katolikus Főgimnázium 1906–1908), és a Szent Erzsébet templom Pozsonyban, 1907–1913). Vágó Józseffel együtt tervezett Kecskeméti Víztornya a Rákóczi-emlékművel anyagi okokból nem valósul meg, pályázatokon pedig nem nyer. Kivéve a Ferenc József-emléktemplom francia neoromán tervét (1914), amiről még a halálos ágyán megtudja, hogy nem kívánják kivitelezni. Egy többre hivatott pálya végződik így is remekműveket hagyva maga után, közvetlenül az első világhéges előtt, 1914-ben.

A kaposvári születésű (1947) Sümei György művészettörténész a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészkarán szerzett történelem – magyar nyelv és irodalom szakos diplomát (1971), majd a budapesti ELTE-n végezte el a művészettörténet szakot (1979). 1971 és 1981 között a kecskeméti Katona József Múzeum munkatársaként csodálkozott rá a „hírös város” építészeti értékeire¹, és így találkozott Lechner Ödön munkásságával. Első Lechnerrel kapcsolatos publikációja a Magyar Építészeti Múzeum 1985-ös kiállítási katalógusában jelent meg, amelyet Pusztai Lászlóval együtt szerkesztett *Lechner Ödön kecskeméti munkái* címmel. 1987-ben Kecskemét Város Tanácsa kiadásában jelent meg könyve, *A kecskeméti városháza* címmel. 2003-ban az *Ars Hungarica* lapjain olvashattuk *Építészet és történetiség* (Adalékok Lechner Ödön kecskeméti épületeihez) című tanulmányát.² 1994-ben adta közre *Egy Lechner-álmom. Víztorony lovasszoborral* című tanulmányát,³ amelyet 2019-ben könyv alakban a kecskeméti Városépítő Egyesület jelentetett meg,⁴ 2011-ben látott napvilágot a Magyar Építőművészet mellékletében, az Utóiratban a „*Testvérek vagyunk a művészet és a magyarság szeretetében* . *Egy Lechner-levél körül* „ című tanulmánya, amely Lechner Tóth Bélához írott levelének körülményeit taglalja.⁵ Mindezen publikációiból kitűnik, hogy Sümeget évtizedek óta kutatja Lechner élet-

1 Sümei György: *Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón*. In: *Bán-Kiskun megye múltjából IX*. Szerk: Iványosi- Szabó Tibor, Kecskemét, 1987, p. 357–422. Sümei György: *A városépítő Kada Elek*. In: *Kecskemét „aranykora”*. Kada Elek városfejlesztő polgármester . Szerk. Péterné fehér Mária. Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét, 2013. p.129–164, p.304–305.

2 Sümei György: *Építészet és történetiség* (Adalékok Lechner Ödön kecskeméti épületeihez) *Ars Hungarica* 2003. 1.sz. p.41–62.

3 Sümei György: *Egy Lechner-álmom. Víztorony lovasszoborral*. Magyar Szemle, Új folyam III. évf. 8. szám 1994 augusztus, p.863–870.

4 Sümei György: *Egy Lechner-álmom*. Lechner Ödön – Vágó József: *Kecskeméti víztorony Rákóczi szoborral*. Kecskeméti Városszépítő Egyesület 2019.

5 Sümei György: *Testvérek vagyunk a művészet és a magyarság szeretetében* . *Egy Lechner-levél körül* Utóirat. a Magyar Építőművészet melléklete 2011/4. IX. évf. 63.sz. p.46–49.

műve, és az, hogy Budapestre költözése után is foglalkoztatta, foglalkoztatja Kecskemét és Bács-Kiskun megye művészeti, építészeti múltja.

A Lechner-szöveggyűjtemény három részre tagolódik.

Az első 132 oldalas rész Lechner Ödönhöz köthető szövegek változatos gyűjteménye, amelyben magán- és hivatali levelek, sajtónyilatkozatok, petíciók ugyanúgy megtalálhatók, mint a jól ismert Önéletrajzi vázlat (1911), és a híres manifesztum: *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* (1906). Ragadjunk ki néhányat illusztrációképpen ezek közül!

Elsőként említsük meg azt a levélrészletet, melyet Lechner első monográfusa, Vámos Ferenc közölt először a Nyugatban 1928-ban. Ez egy Prágában kelt levél 1866. október 17-éről, amelyben arról ír, hogy találkozott Klapka önkénteseivel a cseh fővárosban.⁶ Ehhez tudni kell, hogy a komáromi hős, a '48-as emigráció legendás alakja a poroszok támogatására egy magyar légiót toborzott azzal a céllal, hogy törjenek be Felső-Magyarországra, és szervezzenek ott felkelést az osztrákok ellen. Ugyan eljutottak Magyarországra, de ott felkelést nem tudtak kirobbantani, majd a porosz-osztrák háború is gyorsan véget ért (1866. jún. 15. – júl. 26.) A döntő ütközet Königrätznél (Hradec Kralové) zajlott le július 3-án. A felek 1866. augusztus 23-án kötöttek békét Prágában. Lechner nem egészen két hónappal később Berlinből Prágába utazott, valószínűleg kíváncsi lehetett az új helyzetre, és így találkozott a magyar önkéntesekkel, akik haza kívántak térni. Ez a háború eredményezte végül is a Kiegyezést.

Politikai nézetéről tanúskodik szintén Primayer Irmának írott két levele. Az egyikben a következőket írja: *„...Jó atyám engem a katonakötelezettség alól kiváltott, ...mentve talán attól is, hogy mint szökevény bolyongjak sokáig külföldön, mert hogy zsarnok zsoldosa legyek, nem, soha, inkább vesszek el. Petőfi a szerelem és a szabadság költője, vele hangoztatom jelszavát.”*⁷

Koppenhágai útjáról 1867. június 21-én a következőket írja, utalva a Kiegyezésre és Ferenc József magyar királlyá koronázására, amely június 8-án volt Pesten: *„...Sokáig maradtam még a földéleten, mialatt a nagyszerű látványok sora sok komoly gondolatot ébresztett bennem, mikor még folytonos vágyódásom szeretett enyémhez és kedves hazámba, járult, hol utolsó időben oly ünnepet ült a magyar, aminőt még keveset élt, ha nem csupán váratlan fényt értve, azon magasztos erkölcsi győzedelmét tekintve. Itt az idő, adja Isten, legyen igaz Széchenyi jóslata: Magyarország nem volt, hanem lesz.”*⁸

Ebben a fejezetben tíz tétel vonatkozik Kecskemétre, egy pedig Kiskunfélegyházára. Ebből öt Kecskemét város budapesti bérházával kapcsolatos, mely korai korszakának fontos, Ybl által is megdicsért tervezése.⁹ Két dokumentum kapcsolódik a Városháza tervezéséhez. Az egyik a Városháza tervének ismertetése, amely 1892 júniusában jelent meg a Magyar Mérnök-és Építész Egylet közlönyében. A megbízást pályázaton nyerte el a Lechner-Pártos tervezőpáros. A műleírás végén a szerzőpáros a következőképpen fogalmazta meg a szándékát: *„...A választott stílust illetőleg az épület építőművészi kiképzésekor tervezők, amennyire csak lehetett, kerülték a konvencionális műidomokat, de különösen őrizkedtek az olasz reneszánsz, vagy az úgy nevezett Mária Terézia-stílus sablonszerű alkalmazásától, nehogy az ugyanabban a stílusban épített, magasztosan egyszerű és kolosszális méretű nagytemplommal kelljen versenyezniük. De ezt öntudatosan azért is tették, mert egy nagy magyar város első modern középületének művészi alakításakor nem akarták azokat a műidomokat alkalmazni, melyek legpregnansabban mutatják Béctől való függőségünket, hanem inkább a régibb és dicsőbb múlt csapásán haladtak, melyből épp városházák alakjában – hazánk felső vidékein igen érdekes műemlékek*

6 p.6.

7 p.10.

8 p.12.

9 A bérház címe ma: Veres Pálné u. 9. tervezés és építés: 1871–1874.

maradtak. Ebbeli tanulmányukat igyekeztek a szerzők az angol, profán építkezés egykorú stílusával összeegyeztetve a szóban forgó modern célra, a XI. táblabeli módon értékesíteni.”¹⁰

Az 1892. november 7-ki Lestár Péternek írott levélben – a nov. 11-ki közgyűlés számára mellékelték a Közlöny különnyomatát.¹¹ Az alapkövetétel 1893. május 3-án volt., 1897-ben pedig már az új polgármester, - Lechner szeretett polgármestere, Kada Elek vette használatba a kész épületet.

Három, 1911-ből és 1912-ből származó dokumentum a kecskeméti Víztorony és Rákóczi emlékmű tervéhez kapcsolódik. Legérdekesebb a Víztorony tervének részletes leírása, költségvetéssel együtt.¹² A mű sajnos nem valósult meg, elsősorban anyagi okokból.

A kiskunfélegyházi szemelvény a városháza tervpályázati zsűrijének döntését és annak indoklását tartalmazza.¹³ Az 1904. március 29-én felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a zsűrinek két építész tagja volt: Pecz Samu műegyetemi tanár és Lechner Ödön, tehát a szöveg Lechner Ödön véleményét is tartalmazza.

Érdekes az a hosszú levél, Emlékirat, amelyet 1901. jan. 1-jén küldtek el az aláírók a Magyar Képzőművészek Egyesületének megbízásából a miniszterelnöknek, Széll Kálmánnak a budapesti Nemzeti Színház építése ügyében.¹⁴ Bár a dokumentumot Benczúr Gyula és László Fülöp festők, valamint Fadrusz János és Zala György szobrászok is aláírták, a fogalmazvány szerzői bizonytalán Bálint Zoltán és Lechner Ödön voltak. A levél azt kívánta elérni, hogy az új Nemzeti Színház tervezését és kivitelezését ne kapja meg egyenes megbízással a bécsi Fellner és Helmer iroda, hanem magyar építészek részvételével írjanak ki pályázatot. A levélben egyszer sem említik név szerint a bécsi irodát. Jól ismerik a Németországban épült új színházakat és azok tervezőit, és egy botrányos esetet is leírnak, amely a fent említett irodával kapcsolatos. *„...Végre mit bizonyít az, hogy ők építették meg Zürichben a Tonhallét, amely építkezésnél követett pályázati eljárás sokáig botránkoztatva az úgy a szakköröket, mint a távolról érdeklődőket. A Tonhalléra nyilvános pályázat volt hirdetve két ízben. A második pályázatnál a bécsi cég egyik tagja pályabíró volt. A díjazott terveket azonban elvetették, és a pályabíró úr társával megcsínálta a Tonhallét, amelyről német előkelő szaklapok bebizonyították, hogy annak terve nem más, mint a kettős pályázatban első díjjal jutalmazott legelső német építész, a berlini Bruno Schmitz tervének kópiája.”¹⁵* Végül a kormány elállt az egyenes megbízástól, pályázat is volt, igaz- 1912-13-ban, de a színház végül nem épült meg.

Egy másik érdekes levél megszületését Ybl Miklós Operaházának átalakítási munkálatai miatti aggodalom segítette elő. A Magyar Építőművészek Szövetsége nevében 1912. aug. 9-én kelt fölírat címzettje gróf Zichy János kultuszminiszter volt.¹⁶ A Lechner Ödön és Vágó József által aláírt dokumentum a következőket kéri a minisztertől: *„... Arra kérjük tehát Nagyméltóságodat, kegyeskedjék bennünket, illetőleg az egész magyar közösséget az Operaházban teröbe vett munkálatokról pontosan tájékoztatni, és az összes munkálatokat egy nemi művészet és műszaki testület kiküldöttjeiből alakult bizottság szabályos ellenőrzése alá helyezni.”* Az aggodalom ezúttal felesleges volt. Bánffy Miklós gróf 1912-ben lett az

10 p.29

11 p.30.

12 p.99–117. Király József, a Kecskeméti Városszépítő Egyesület elnöke 2019-ben kiszámolta, hogy mai áron ez mennyibe kerülne.

13 p.56–60.

14 p.31–40.

15 p.37.

16 p.97–99.

Operaház intendánsa, aki megbízta a színházépítésben járatos fiatal Medgyaszay Istvánt,¹⁷ hogy tervezze meg az átalakítást. A reprezentatív térben annyi módosítás történt, hogy az építész akusztikai okokból átalakította a zenekari árkot, és felemelte a csillárt. Az épület üzemi részében vasbeton födémmel váltotta fel a régi szerkezetet, és ezzel tetőtéri tereket nyert, 1200 négyzetmétert. A régi tetőforma viszont fennmaradt. Hogy akkoriban milyen gyorsan dolgoztak, tanúskodik az a tény, hogy július 8-án fogadták el a terveket, és október elsejére befejeződött az építkezés. Október 8-án újra megnyílt az Operaház.

Az Építő Iparban a következő szöveg jelent meg: *„Semmi csorbát nem szenvedett Ybl mester remeke, és semmi gáncs nem érheti Medgyaszay István építész kollégánkat...fölsőleges és elhamarkodott volt a vészkiáltás.”*¹⁸

Kutatóknak való csemegeként a fejezet végén mellékletként szerepel egy krakkói képeslap, amely a főtéren lévő posztócsarnokot (Sukiennice) ábrázolja.¹⁹ A címzett a Japán Kávéház művészasztala. A szöveg csupán a következő: Üdvözlét. Aláírta Lechner Ödön, Szinyei Merse Pál és Szmrecsányi Ödön (Lechner veje). A bélyegző pedig elmosódott. Tehát, hogy mikor és miért jártak a lengyel (galíciai) városban, azt titok övezi...Annyit tudhatunk, hogy 1908 után íródhatott, mert ettől az időponttól létezett a művészasztal a Japán Kávéházban.

A második, harminc oldalas fejezet a *Kortársak Lechner Ödönről* címet viseli, és egy szűkebb válogatást tartalmaz a mesterre való visszaemlékezésekből, irodalmi művekből. Ezt a válogatást az indokolja, hogy e nélkül nem járható körül Lechner egyénisége, sorsa, pályája. Természetesen szerepelnek szemelvények Herman Lipót *Művészasztal* c. könyvéből, így például az 1910-es kecskeméti látogatásáról, mely a művésztelep alapkövetését követően zajlott le.²⁰ Szerepelnek részletek azokból a regényekből, ahol (más néven) Lechner alakja is megjelenik: így a már ismert Molnár Ferenc-regény (*Az éhes város*) Lénárt Istvánja; a művészettörténész és az író, Lázár Béla „Új csapáson” névvel nem szereplő, idős építőművésze mellett szerepel Harsányi Kálmán (1876–1929) költő, drámaíró, színikritikus *A kristálynézők* című regényében Haller Ödön néven. Nem nehéz ráismerni a Földtani Intézet tervezési taktikájára (a regényben Hydrobiológiai Intézet) irodalmi túlzásokkal felturbózott története: *„Annyi nyilvános pályázaton buktam már, hogy azt hittem, sohasem építhetek többé, mikor eszembe jutott, hátha észrevesz egyszer engem is a zsűri, ha valami végtelenül banális, ósdi dolgot csinállok. Megcsináltam, észrevett. Mikor már elfogadták ezt a szörnyűséget, amelyet annyira utáltam, lényegtelennek látszó változásokkal új tervet nyújtottam be. Elfogadták. A szűkebb bizottság elé már a harmadik terv ment, s ugyanakkor a negyedikhez kilincseltem híveket”*²¹ ...Lehet, hogy Lechner így szerette volna, - mindenesetre a Földtani Intézetnél két tervet ismerünk: a pályázaton első díjat nyert unalmas tervet, és azt a sokkal izgalmasabbat, amely megvalósult. Érdekes az a szemelvény, amely Paris Anellának (1899–1974) – Rippl-Rónai József nevelt lányának – visszaemlékezéseiből vett idézet: *„... Lechner Papszi bácsi (így nevezték a fiatalabb művészek) nem étkezett a házon kívül, de mindig ott találták már őt a Japán Kávéházban, megszokott ablaka sarkában, ahonnan figyelte a jövőst-menést. Sokszor, amikor bementünk mi is feketézni, magához intett, és az asztalon már előkészített két Calvil almával vagy kanadai ranettel ajándékozott meg. Előfordult, hogy nem mentünk be, akkor*

17 Medgyaszay István (1877 Bp., 1959 Bp.)

18 Közli: Potzner Ferenc: *Medgyaszay István*. Holnap Kiadó Bp, 2004.

19 p.141. A Szépművészeti Múzeummal összevont Nemzeti Galéria adattárában találta Sümegi.

20 p.162–163.

21 p.167.

kopogott az ablaküvegen, és intett, hogy jöjjenek be az almákért."²² Ez a jelentéktelennek tűnő néhány mondat is Lechner szeretetre méltó egyéniségének illusztrációja.

A két forrásközlő fejezet után következik Sümei Lechner Ödön írásairól című tanulmánya.²³ A gondolatgazdag tanulmányból csak néhány momentumra szeretnék utalni. Az egyik az, hogy a szerző felveti annak kérdését, amelyet a szakirodalom már-már eldöntöttnek tekint, hogy Lechner a magyar népművészetet (ornamentikát) kizárólag Huszka József „szemüvegén” (gyűjtései alapján) ismeri. A szerző ezt egyrészt a kecskeméti Városháza tanácssterme emelvényi székeinek és az emelvény mellvédjének kapcsán teszi fel. Átírhatja az értékelést szerinte Péntek Gyugyi György kalotaszegi fafaragó bútorainak a megjelenése is. Az 1879-ben megépült péceli nyaralót, amelyet testvérének, Cserneczy Gyuláné Lechner Ilkának tervezett, Péntek bútoraival rendezte be, ugyanúgy, mint öccse, Károly villáját Kolozsvárott (1900), amelynek kapuját is a neves fafaragó készítette. Sorsszerűen véletlen, hogy kalotaszegi gyűjtőútján Bartók Béla Péntek Gyugyi Györgynél kap szállást, és később rendel tőle bútorokat, majd Kodálynak is ajánlja, hogy kövesse példáját. (A Lechner-család bútoraival ellentétben Bartók és Kodály bútorai fennmaradtak!) Ugyanakkor Sümei felveti a kérdést, hogy Alois Riegl kategóriái szerint ezek a munkák a háziipar avagy népművészet kategóriájába tartoznak-e.

A szerző kiemeli Lechnernek egy 1910-es sajtónyilatkozatát, amelyben a következőkre emlékszik: *„Mikor én meg akartam alkotni a magyar építéstílust, a népművészetből kellett kiindulnom. Határtalan szeretettel szívemben összeszedtem a fiatalokat, építészeket, festőket, szobrászokat és írókat, hogy menjünk ki a nép közé a nagy magyar Alföldre, a Felvidékre és Erdély hegyei közé, menjünk tanulni, és amit tanulunk, azt aztán hozzuk nyilvánosságra.”*

Ez a nyilatkozat hét évvel későbbi, benne van Lechner minden keserősége, mivel 1903-ban a Kultuszminisztérium nem támogatta ebben. Lehet, hogy van benne valami visszavetítés is, abban a vonatkozásban, hogy az 1903-as mesteriskolára vonatkozó dokumentumokban nem kap ilyen hangsúlyt a népművészet kutatása.

A Lechner vezetésével megalakulandó mesteriskola gondolatának megszületése pontosan nem datálható, de összefügghet azokkal a nyilatkozatokkal, melyeket egyrészt Wlassics Gyula kultuszminiszter a parlamentben, berlini egyetemi társa, Hauszmann Alajos pedig a műegyetemi rektori beszédében, 1902-ben tett – név nélkül elítélve a magyaros törekvéseket.

A szerző ismerteti Lechnernek a művészeti, építészeti közéletben kifejtett munkálkodását is. Ebből kiemelném, hogy *„a Magyar Építőművészek Szövetsége első mestereként 1911. december 7-től 10-ig Budapesten az osztrák művészeket (Otto Wagner, Gustav Klimt, Joseph Hoffmann, Koloman Moser stb.) fogadta és kalauzolta, így például együtt látogatták meg Kernstok Károly kiállítását. Otto Wagner A művész kvalitása című előadása előtt ő üdvözölte az előadót és a hallgatóságot.”*²⁴ A bécsiek meghívása valószínűleg a velük jó kapcsolatot ápoló Vágó József ötlete lehetett, és némi aktualitását az is adhatta, hogy a római nemzetközi kiállításon Wagner és Lechner kaptak életműdíjat. Lechner nem volt Rómában, és a díjat a Múcsarnok altisztje kézbesítette a Japán Kávéházba. Wagner és Lechner életművében – minden különbözőségük ellenére közös a magas művészi kvalitás, a kortársakra gyakorolt széleskörű hatás, és az, hogy a historizmustól fokozatosan elszakadva új építészetet

---

22 p.158.

23 p.175–192.

24 p.191.

hoztak létre.²⁵ Érdekességként megemlíthető, hogy Wagner nemzetközi szellemiségű meseteriskolájában, amely a Képzőművészeti Akadémián működött, tanultak olyan építészek, akiket a szlovén (Jože Plečnik), a horvát (Viktor Kovačić) és a cseh (Jan Kotěra) modern nemzeti építészeti atyjáiként őrzött meg a szakmai emlékezet. És ne feledkezzünk el az egyetlen jelentős magyar Wagner-növendékről, Medgyaszay Istvánról, aki a saját útját járta egyfajta nemzeti szellemű építészeti művelésében.

A kötet szöveges részét gazdag bibliográfia, névmutató és képválogatás egészíti ki. Kár, hogy színes képekre nem tellett, mivel Lechner építészetének jelentős eleme a szín-gazdagság.

Szóljunk néhány szót az általam vélt hiányokról, amellet, hogy minden válogatásban van némi szubjektív elem. Jó lett volna egy szemelvény Lechner Károly visszaemlékezéséből.

Ezt én először és utoljára 1985-ben olvastam, majd később nem találtam meg a céduláját az MTA Művészettörténeti Intézetének Dokumentációs Központjában.²⁶ Ebben Lechner Károly a Kőbányán lévő téglagyárban töltött időre emlékszik vissza. Kaptak egy kecskét, játszottak vele, majd Ödön „épített” neki egy házat, ami aztán a kecske virgoncsága miatt összedőlt, ekkor Károly „gyógyította”. Arról is említést tesz, hogy Széchenyi döblingi öngyilkossága miatt kirobbant tüntetéseken a nagyobb fiúk, Gyula és Ödön vettek részt. (Lehet, hogy az Önéletrajz egyezik azzal a riporttal, amire Kismarty-Lechner Kamill hivatkozik 1985-ös írásában. A riport a *Budapesti Hírlap* 1915. május 23-ki számában jelent meg.)

A család egy része –kissé érthetetlen módon – elzárkózik Cserneczkyne Lechner Ilka *Sas utca 9.* című kéziratának közlésétől. Amit a halandó tud erről, az az, amit Kismarty-Lechner Jenő monográfiájában erről közread. Ő rendkívül szellemesnek és humorosnak tartja ezt a szöveget, amely a Primayer-házban zajló társadalmi életet ábrázolja. „...A ház egyik felsőbb emeletén lakott az akkor már művészi pályafutásának csúcspontjára érkezett, közismert, és városszerte közszerepben álló édesapa, Lechner Ödön is. A *Sas utca 9-ben* nyüzsgő társaság kissé fesztelenebbül mozgott és társalgott, amint az akkoriban a »szabadelvű«, felszabadult szellemvilágban élő, ún. előkelő társaságokban divatos volt. A társaság tagjai többnyire írók, művészek, olykor neves politikusok voltak, vegyesen ún. dzsentrí egyénekekkel, huszártisztekkel, akik közül nem egy a szép és gazdag házikisasszony, [Lechner Irma] kezére pályázott. A sűrűn összeverődő társaság jelesebb tagjai voltak az akkoriban népszerű Fráter Lóránt, az ugyancsak abban az időben közkedvelt dalköltő, Tarnay Alajos. Állandó vendég volt a mulatságosan, tört magyarsággal beszélő Karlovszky Bertalanné, hírneves festőművésznő neje, Istvánffy Gyuláné, ugyancsak festőművész felesége. Pártos Gyuláné Bertolucci Viktória operaénekesnő művészi énekével gyönyörködtette a társaságot, zongorán Lotz Kornélia, a nagy freskőfestő lánya kísérte, aki kiváló zongoraművész volt.

Lechner Ödön nem érezte valami jól magát ebben a vidám társaságban. Nem érdekelték beszéd-témáik, nem szerette a katonatiszteket, későbbi veje, Szmracsányi Ödön is huszártiszt volt, mielőtt a karikaturista pályát választotta, és nem szerette a mulatozásait sem. Csak akkor üdült fel, amikor a társaságban valakivel komolyan beszélgethetett, kivált amikor szakmájára, művészeti problémákra fordult a szó.”²⁷

Itt lehet az egyik nyitja annak, miért járt kávéházba, este pedig orfeumokba inkább.

25 Sármány Iлона: *Sorspárhuzamok a századfordulón*. Otto Wagner és Lechner Ödön pályarajza. In: *Polgárosodás Közép-Európában*. Hanák Péter Emlékkönyv 70. születésnapjára. MTA Történelmudományi Intézet Bp, 1991. és Gerle János: *A Postatakarékpénztár és a Postsparkasse* (német nyelven) In: F. Dózsa Katalin szerk.: *Zeit des Aufbruchs*. A Kunsthistorisches Museum kiállításkatalógusa.

26 Brunner Attila szerint a Statisztikai Hivatal könyvtárában található, rakt.sz. V.C.49: Lechner Ödön írásai az alkotói folyamat tükrében. in: Ybl és Lechner vonzásában. Holnap Kiadó Bp., 2018. Utóbb kiderült, hogy ez az önéletrajz nem egyezik az általam olvasottal.

27 Dr. Kismarty-Lechner Jenő: *Lechner Ödön*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1961. p 98.

Talán ide kíváncszott volna Medgyaszay István Lechner Ödönről szóló cikke 1933-ból. A Bécsben, Otto Wagner mesteriskolájában végzett építész formavilága elűt Lechnerétől. Emlékezzünk az Operaház átalakításakor írott, és Lechner által is aláírt petícióra. Részvétele a Malonyay-féle gyűjtésben a Koronghy-Lippich-féle társasághoz kötötte inkább. Mégis nagyon szépen ír, – igaz, 19 évvel a halála után – a mesterről: „...Lechner Ödön lángelméje tehát valóban megsejtette a helyes nyomot. Az ő álma, az új nemzeti stílus, évszázadok műve lesz. De kijelölte a hozzá vezető utat írásaival, lelkes szavával, és ami mindennél több: ragyogó művészi példájával.”²⁸

Végül, engedtessek meg néhány helyreigazítást. A szegedi színház ügyében írott nyílt levél szerkesztői jegyzetében tévesen az új Műcsarnokot és szerzőjét említi, pedig a régi Műcsarnokról lehet csak szó, melyet a smichovi (ma már Prága kerülete) születésű, Magyarországra telepedett Adolf Lang tervezett és épített 1875 és 1877 között.²⁹

Krúdy Gyula *Az utolsó pesti omnibusz és utasai* c. írásában a következőket írja: „Hír szerint szobra ugyanott áll nemsokára, ahol hajdan az omnibuszt megállította.”³⁰ Farkas Béla 1936-ban avatott szobra a Japán Kávéház (ma Írók Könyvesboltja) mellett, a Liszt Ferenc téren állt. A II. világháború után botor módon a téren akarták felépíteni a fővárosi buszpályaudvart. Ezért gyorsan elvitték a szobrot az Iparművészeti Múzeum előkertjébe. Aztán rájöttek, hogy a buszpályaudvarnak jobb helye lenne az Engels (ma Erzsébet) téren, de a szobrot már nem helyezték vissza.

Hogy régen is tudtak tévedni, arról egy, a jegyzetbe került dokumentum tanúskodik. A beadvány arról szól, hogy adják vissza Lechnernek a kőbányai templom belső kialakítását, ezt sokan aláírták, de néhány név helytelenül szerepel: Baumhorn nem Lipótként, hanem Mórként szerepel, ifj. Meszner helyett Mészner Sebestyén a jó, Techenke Herman helyett Tscheuke Hermannak kéne szerepelnie.³¹

A tanulmányban Lechner Ida szerepel Ilka helyett³². A hátsó borítón Lechner halálának éveként 1917 szerepel 1914 helyett.

Sümei György, aki eddigi pályája során is számos forrásközlés, levelezés, dokumentumot közreadó kötet és tanulmány szerzője³³, fontos könyvet tett le az asztalra. Mindazon „csodabogarak” számára örömforrás ez az opus, akiket érdekel a 19.-20. századi magyar művelődéstörténet, művészet és építészettörténet. Lechner Ödön ennek a korszaknak a megkerülhetetlen alakja. A könyv szövegmozaik-töredékei szép, karakterisztikus portrévá állnak össze és rajzolják meg maradandó életművét.

28 Potzner Ferenc: *Medgyaszay István*. Holnap Kiadó Bp, 2004. p.181.

29 p.24.

30 p.149.

31 p.177.

32 p.181.

33 pl. Sümei György: *Fülep Lajos és Kner Imre levelezése*. Békés megyei Levéltár 1990. Sümei György: *A kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1912)* L’Harmattan, Bp, 2009., Sümei György: *„Egyetlen dimenziónk a jelen.”* Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből. Miskolci Galéria, L’Harmattan, Bp, 2009, Sümei György: *Thorma János levelezéséből*. Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2012.

Schiller Róbert

Megjegyzések Lengyel András Kosztolányi-cikkéhez

Lengyel András a folyóirat novemberi számában egy Kosztolányinak tulajdonítható négysoros versszakról ír. Idézi Kosztolányit: „*már Goethe Mignonja azt énekelte: »Ki még nem ízlelt rohamkéseket [...] Duna mélyén nem töltött éjeket [...] mi volt itt Pesten.*» Kinek a fordítása ez, ki fordította, pontos, hiteles fordítás ez, kérdezi Lengyel. Ő valóban megfontolásra érdemesnek tartja, hogy Goethe írt-e rohamkésről, Dunáról és Pestről? Úgy látszik igen, mert előkeríti azt a szöveget, amiről azt hiszi, hogy a magyar szöveg előképe (eredetije?) volt, *Goethe Wilhelm Meister Lehrjahre*-jából az egyik Mignon-dalt, az Itáliában virágzó citromfákról szólót. Hát az valóban nem hajaz a magyar szövegre. Van ugyan még két további Mignon-dal a regényben, ezeket azonban valóban kár lett volna bemásolni, mert ezeknek sincs semmi dolguk a magyar négysorossal. Van viszont a regénynek egy másik szereplője, a Hárfás; úgy gondolnám, az ő dalai közül az egyik volt a magyar szöveg előképe. Így hangzik:

Wer nie sein Brot mit Tränen aß...

Derselbe

*Wer nie sein Brot mit Tränen aß,
Wer nie die kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend saß,
Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte!*

*Ihr führt in's Leben uns hinein,
Ihr laßt den Armen schuldig werden,
Dann überlaßt ihr ihn der Pein:
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.*

Hárfás – Ugyanaz

*Ki nem ette sirva kenyérét,
ki ágya szélén és zokogva
éjjeit nem töltötte még:
nem ismer téged, Ég Hatalma!*

*Életre hívsz, csapdád megejt,
s ha vétkezünk, s nyílik a börtön,
magunkra hagysz, kínlódni; mert
meglakol minden bűn a földön.*

Szabó Lőrinc fordítása

Persze józanul senki se beszélne itt fordításról, a magyar szöveg keservesen parodizálja az első négy német sort.

Egyszóval a magyar szöveg szerzője tévesen adta Mignon szájába a Hárfás dalát, összetévesztve a Wilhelm Meister két szereplőjét. Viszont hihetetlen ravaszsággal becsempez egy másik jelentést azok számára, akik hajlandók megnézni a goethei szöveget. A második versszakot is. Kinek a bűnéért lakol, és kicsoda? Ki esett itt csapdába? Az, aki sírva eszi a kenyerét? Mindennek van előzménye és visszája is! Ekkora kajánság valóban Kosztolányira vallana.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

2021 MÁRCIUS

forrás

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 1003